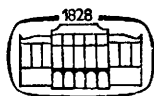

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

- Lőrincze Lajos:* Nyelvünk sorsa a világban
Éder Zoltán: Az erdélyi magyar nyelvművelésről
Jakab István: A magyar nyelv szlovákiai változatai
Mayer Judit: A szlovákiai magyar nyelvművelés
Görcsös Mihály: A Kazinczy nyelvművelő napok múltjából
Molnár Csikós László: A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában
Guttmann Miklós: A magyar nyelv állapota, oktatása és művelése Szlovéniában
Ginter Károly: Szórványságunk nyelve és tudata Ausztriától Ausztráliáig
Szende Aladár: Egy életprogram a magyar nyelv és kultúra szolgálatában
Kontra Miklós: Túl sok-e az angol szó az amerikai magyarban?
Graf Rezső: A magyar nyelv a vajdasági iskolákban
Sinkovits Ferenc: A nyelvi játékok hatékonysága az általános iskolák anyanyelvi óráin
Nobel Iván: Anyanyelvünk tanítása külföldön
Ittészné Kövendi Kata: A magyar nyelvi tudás mérése Amerikában integratív nyelvi tesztekkel

KADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Lőrincze Lajos</i> : Nyelvünk sorsa a világban	129
<i>Éder Zoltán</i> : Az erdélyi magyar nyelvművelésről	132
<i>Jakab István</i> : A magyar nyelv szlovákiai változatai	140
<i>Mayer Judit</i> : A szlovákiai magyar nyelvművelés	150
<i>Görccsös Mihály</i> : A Kazinczy nyelvművelő napok múltjából	156
<i>Molnár Csikós László</i> : A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában	162
<i>Guttmann Miklós</i> : A magyar nyelv állapota, oktatása és művelése Szlovéniában	175
<i>Ginter Károly</i> : Szórványságunk nyelve és tudata Ausztriától Ausztráliáig	180
<i>Szende Aladár</i> : Egy életprogram a magyar nyelv és kultúra szolgálatában	195
<i>Kontra Miklós</i> : Túl sok-e az angol szó az amerikai magyarban?	204

Nyelv és iskola

<i>Graf Rezső</i> : A magyar nyelv a vajdasági iskolákban	212
<i>Sinkovits Ferenc</i> : A nyelvi játékok hatékonysága az általános iskolák anyanyelvi óráin	215
<i>Nobel Iván</i> : Anyanyelvünk tanítása külföldön	225
<i>Itzészé Kovendí Kata</i> : A magyar nyelvi tudás mérése Amerikában integratív nyelvi tesztekkel	228

Szemle

Erdély évszázadai külföldi kiadvány fókuszában (Ismerteti: <i>Posgai Ildikó</i>)	238
Nyéki Lajos: <i>Grammaire pratique du hongrois d'aujourd'hui</i> (Ismerteti: <i>Büky Béla</i>)	245
A húség nyelve (Ismerteti: <i>Graf Rezső</i>)	248
Helyesírási kézikönyvtár (Ismerteti: <i>Pásztor Emil</i>)	251
Terestyéni Tamás: Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége Magyarországon (Ismerteti: <i>Horváth Veronika</i>)	254

Imre Samu
(1917-1990)

MAGYAR NYELVŐR

113. ÉVFOLYAM

*

1989. ÁPRILIS—JÚNIUS

*

2. SZÁM

Nyelvünk sorsa a világban

A sokféle szétszórt, határainkon kívül élő magyarság iránt az utóbbi években felfokozódott az érdeklődés — hazánkban is. Pontosabban szólva: az érdeklődés eddig is meglehetősen magas fokú volt, csak nyilvánosságra hozatala, a nyilvánosság előtt való kielégítése ütközött igen sok esetben akadályokba.

Ránk a kisebbségben élő magyarságnak elsősorban a nyelvi kérdései, gondoljai tartoznak. Folyóiratunk jelen számát szinte teljes egészében ennek a témának szenteljük; hogy tájékoztassuk olvasóinkat anyanyelvük állapotáról, védelmének, megőrzésének lehetőségeiről, azoknak az intézményeknek a munkájáról, működéséről, amelyeknek szerepe lehet a nyelvművelő, nyelvi ismereteket terjesztő munka sikerességé tételeiben.

*Áttekintésünk a lehető teljességre törekszik; jelentést szeretnénk adni mind a világban szétszórt magyarság, mind a környékbeli államokban élő magyar kisebbség nyelvi gondjairól. Tehát — a gyakran használt megfogalmazással élve — nemcsak azokról, akik különféle kényszerítő erők nyomására, hatására, de végül is a saját elhatározásukból átlépték a határt, hanem azokról is, akik évszázadok óta laknak mai helyükön, őseik földjén, de a határ átlépte őket — akaratu-
kon kívül.*

*A „teljesség” persze nagyon is relatív, ezt azonnal látja az olvasó a mostani összeállításban. Hiszen területi szempontból nézve is hiányos a szemlénk; még a szomszédos országok magyar kisebbségének számbavétele sem teljes: a Kárpátalján élőkről egyetlen cikk sem szól. Méginkább szembe tűnnek, kiugranak a „fehér foltok”, ha azt nézzük, milyen sok kérdés vár még felderítésre, megválaszolásra ott is, ahol már viszonylag bőséges ismereteink, tapasztalataink vannak. Úgy vesszük hát, hogy szemlénk csak k e z d e t e egy szélesedő és bővülő, folyamatos híradásnak, felmérésnek, feldolgozásnak.**

Ezt a munkát véglegesen befejezni nyilván sohasem lehet, hiszen az idők változása ezen a téren is mindig új helyzetet teremt, új gondokat vet föl, új feladatokat tűz ki. Nemcsak arról van szó, hogy a nyelv állandóan változik, hanem arról is, vagy talán leginkább arról, ami ezeket a változásokat létrehozza.

A nyelvi változások, a nyelv életében mutatkozó folyamatok, új jelenségek ugyan nem köthetők automatikusan, minden esetben az ember, a társadalom életében mutatkozó folyamatokhoz, változásokhoz, de az esetek jelentős részében mégiscsak kimutatható ilyen összefüggés. Azt szoktuk mondani: valahol, valamilyen társadalmi rétegben szürkül, színtelenedik, szegényedik a m a g y a r n y e l v. Ez azt jelenti, hogy a n y e l v e t b e s z é l ő ember szókincse, kifejezőkészsége szűkült össze, szegényedett el — valamilyen ok következtében. Azt mondjuk: némely szavak

*A jelen számunkban tárgyalt témák részben szerepeltek a TIT rendezte magyar nyelv hetén Egerben.

jelentése elhomályosult, elbizonytalanodott, megzavarodott. Ez azt jelenti, hogy a nyelvet használó, beszélő ember nyelvismerete, nyelvi tudata zavarodott meg — valamilyen okból. Azt mondjuk: a szókincs felduzzad más nyelvi elemekkel, a szókapcsolatokban, a szóláskészletben feltűnően megsokasodtak a régebben ismeretlen, más nyelvből fordított, átvett tükörfelfejezések . . . stb. stb.

Tulajdonképpen még akkor is metaforákban beszélünk, amikor — a valóság-hoz közeledve, az okokat keresve — azt mondjuk: e változások egy részének oka a nyelv (jelen esetben a magyar nyelv) t á r s a d a l m i s z e r e p é n e k c s ö k k e n é s e; visszaszorulása az emberi kapcsolatokból, a közösség életéből, a közéletből; más részének pedig egy másik nyelv szerepének, jelentőségének fokozódása az ember, a társadalom életében. Igen, mert hiszen valójában nem a nyelv, hanem a nyelvet beszélő ember helyzetéről, sorsáról van szó. Az ember társadalmi szerepe csökken — nyelve miatt, s a társadalmi szerep csökkenésével kapcsolatosan, annak következményeképpen szűrkül, szegényedik, sorvad a nyelv.

Egészen leegyszerűsítve: a nyelvi ismeretek f e n n t a r t á s á n a k, megőrzésének legfőbb biztosítéka az á l l a n d ó g y a k o r l á s. Az az ideális állapot, amikor magyarul beszélünk otthon, a családban, magyarul játszanak a gyerekek az utcán, magyarul tanulnak az iskolában, magyar szót hallanak a templomban, magyar beszéd járja a társasági összejöveteleken, a munkahelyeken . . .

Mi biztosítja a nyelv (a nyelvhasználat) g a z d a g o d á s á t? A folyamatos, állandó, rendszeres n y e l v t a n u l á s. Ami a gyakorlatban például úgy történik, hogy módunk, lehetőségünk van anyanyelvünkön való olvasásra; olvassuk a magyar nyelvű újságokat, irodalmi és szakmai könyveket, amelyek segítségével bővíthetjük, elmélyíthetjük anyanyelvi ismereteinket. Olyan szavakat, kifejezéseket stb. ismerhetünk meg, amelyeket eddig nem használtunk, az irodalmi nyelv, a tájnyelv, a régebbi korok nyelvi formáit, alakulatait. Az ilyen „spontán”, esetleges nyelvtanítás-nyelvtanulás mellett meghatározó értékű az iskola, az iskolai magyar nyelvoktatás módszeresen végzett munkája: a magyar nyelv különböző rétegeinek bemutatása, művészi felhasználása lehetőségeinek ismertetése, a magyar nyelvnek más nyelvekkel való összevetése, sajátosságainak tudatosítása.

Mi biztosíthatja a nyelv e g y s é g é n e k f e n n t a r t á s á t; azt, hogy az azonos nyelvet (a mi esetünkben a magyar nyelvet) beszélők zavartalanul megérthessék egymást? A k a p c s o l a t t a r t á s á l l u n d ó s á g a, zavartalansága; az, hogy a kisebbségben élő magyar megismerhesse és gyakorolhassa a mai Magyarországon használatos beszélt és írott nyelvet, lépést tarthasson annak változásaival, megismerhesse újabb fejleményeit.

Valljuk be, a kisebbségben élők számára ilyen eszményi állapot, teljes emberi és nyelvi (de a fordított sorrend is jogos és logikus: nyelvi és emberi) szabadság a gyakorlatban nem nagyon létezik. Különböző okokból; természetes és nem természetes korlátok, korlátozások következtében.

A család nem mindig lehet a nyelvi alapvetés intézménye, a nyelvgyakorlás legfontosabb helye, mert „beszélgető” családi élet a szülők elfoglaltsága miatt igen sok esetben nincs is. Azonfelül: természetsszerűen előfordul, nem is ritkán, hogy a szülők valamelyike — nem tud magyarul. Ilyen esetben a minimálisra csökken a magyar nyelven való beszélgetés lehetősége.

Nincs módja a kisgyerekeknek az utcán, a játszótéren való nyelvgyakorlásra sem, ha a közösség (falu, város) nagyobb része, többsége (így a gyerekeké is) más nyelven beszél. Meri azt nem lehet elvárni s nem is szabad követelni, hogy a nyelvi különbség válaszfalat emeljen a gyerekek közé.

Segítséget jelenthetne a magyar nyelvű óvoda, a magyar éneklés, játék, de a

magyar óvodák a vegyes lakosságú településeken sok helyen hiányoznak. (Van eset rá, hogy tiszta magyar faluban is!)

Még kevésbé van mód a hiány pótlására a következő iskolafajokban, de különösképpen a gimnáziumokban és a szakközépiskolákban, minthogy nincs megfelelő számú — magyar tanítási nyelvű — ilyen iskola.

A l e h e t ő s é g e k tehát sokszor hiányoznak az anyanyelv gyakorlására. Sok esetben azonban a felkínálkozó lehetőségekkel sem élnek a szülők, azaz: nem küldik a gyerekeket magyar óvodába, általános iskolába, középiskolába, nem viszik magyar nyelvű környezetbe. Úgy gondolják sokan, hogy a gyerek jövője (tovább iskoláztatása, elhelyezkedése, társadalmi beilleszkedése) szempontjából c é l s z e r ű b b, ha nem szorgalmazzák a magyar nyelv tanulását, gyakorlását.

Ezt az óvatos magatartást táplálja, erősíti, honorálja az állam is különféle eszközökkel, intézkedésekkel; ígéretekkel, nyomással, burkolt vagy nyílt fenyegetéssel és — retorziókkal is. Nem csekély dolog hát, és nem is kockázat nélkül való, ha egyének és közösségek megpróbálnak valamilyen módon mégis lehetőséget találni az anyanyelvi ismeret és magyarságtudat fenntartására, továbbvitelére. Ezeket itt most nem részletezem.

Talán nem is kell különösen hangsúlyoznom, hogy a nyelvépítés, nyelv-megőrzés lehetősége, s — ami ezzel szorosan összefügg — a kisebbségi kérdés kezelése, a kisebbséghez tartozók jogállása, társadalmi helyzete helyenként, országonként igen különböző lehet; ebből vallami lapunk mostani számának cikkeiből is kívítláglík. Más a gond és más a lehetőség — mondjuk — Amerikában, mint Európában. De az európai államok sem egységesek ilyen szempontból. Nemcsak a Nyugaton élő magyarság helyzete, gondolja, lehetősége különbözik a hazánkkal szomszédos államokban élőkétől — természetes módon; kisebb vagy nagyobb mértékű eltéréseket, különbségeket találunk mind az egyes nyugat-európai államokban, mind a velünk szomszédos országokban. Sőt: még egyazon államnak más-más területén is különböző módon ítélik meg, értékelhetik a kisebbség nyelvi és kulturális jogait. Ha nem is a jogok megfogalmazásában, a gyakorlásában vannak ilyen különbségek.

Ha nem területi megoszlásban, hanem az idő függvényében vizsgáljuk a kérdést, méginkább tapasztalhatunk eltéréseket, változásokat. Még viszonylag kevés idő leforgása alatt is. Példákkal a történelem és korunk tapasztalatai (köztük saját tapasztalataim) bőségesen szolgálhatnak.

Befejezésül: amikor szakmai feladatainkat végezzük, azaz felmérjük a nyelv állapotát, megállapítjuk változásának hasznos vagy káros vonásait, meghatározzuk a javítás legalkalmasabbnak vélt eszközeit és módszereit, sohasem szabad elfeledkezni arról, hogy a nyelvi lépülés mögött a kisebbségi ember élete, sorsa, lépülése is ott van előzményként, indító okként, magyarázatként. A nyelvvédelem, a nyelv-megőrzés, a nyelvépítés tehát a kisebbségi életben fokozottan politikai kérdés. Nem véletlen hát, hogy érzelmeikkel, sokszor szélsőséges indulatokkal jár együtt. A politikai vitáknak, harcoknak persze megvannak a maguk módszerei és szakemberei, de a megoldás keresése mindnyájunk feladata: íróké, irodalomtörténészké, történetészeké, néprajzosoké — s nyelvészeké is.

Lőrincze Lajos

Az erdélyi magyar nyelv műveléséről

1. Nem újabb kori kezdeményezés Erdélyben a magyar nyelv művelése és ápolása. Nagy hagyományokra tekinthetnek vissza az ilyen irányú törekvések. A régiekről legalább futólag emlékezve, elég utalnunk Geleji Katona Istvánra a Gyulafehérvárott 1645-ben Magyar Grammatikacska címmel közzétett első magyar nyelv művelő munka szerzőjére. Misztótfalusi Kis Miklósról, aki az *Apologia Bibliorum: Ratiocinatio de Ortographia* című, 1697-ben Kolozsvárt megjelent munkájában helyesírási javaslatait nyelvhelyességi tanácsokkal kíséri. Haller Jánosra, a híres Hármaskönyv írójára, aki Pápa. A béke és a békesség Pápa című, 1682-ben, a Csiki Klastromban nyomtatott művének Előjáró beszédében és Ajánló levelében szót emel a fölösleges latin, tót és német szavak használata ellen. Bod Péterre, aki *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának története* címmel 1760-ban közreadott egyháztörténetének előszavában kikel a latin és francia szavaknak nyelvünkben való elburjánzása ellen. Böjthi Antalra, aki a Marosvárshelyt 1790-ben napvilágot látott, *A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya* című nyelvtanában keményen ostorozza azokat, akik hibáznak az ikes ragozásban. Aranka Györgyre, aki 1793-ban Marosvásárhelyen Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaságot alapít. Gyarmathi Sámuelre, aki a Kolozsvárt és Nagyszébenben 1794-ben közzétett *Okoskodva tanító Magyar Nyelv-mester* című munkájában számos nyelv helyességi kérdést tárgyal, s az egyes nyelvhasználati formákat minősítéssel látja el.

Amikor azonban manapság erdélyi magyar nyelv műveléséről szólunk, nem ezekre a tisztos hagyományokra gondolunk, hanem arra a sajátos erdélyi nyelv művelő munkára, amely az 1918-i impériumváltozás teremtette kisebbségi nyelvi helyzet nyomán jött szükségszerűen létre.

„A mai erdélyi magyar nyelv állapotát nem lehet megrajzolni és kimeríteni csupán a helytelenségek és idegenszerűségek felsorolásával. Ezek magukban nagyon keveset mondanak, és még korántsem érzékeltetik a romlás veszedelmeit és méreteit. A bajokat csak úgy látjuk meg, ha rávilágítunk az idegen és ellenséges környezet támadásaira, amelyek nyelvünket a pusztulás irányába kergetik. A nyelvküzdő, amelyet ma az erdélyi magyarság a föléje hatalmasodott uralom karmai közt folytat, tulajdonképpen nemzeti létének kétségbeesett védelme. A nyelv helyesség kérdése Erdélyben így túlnő a szokásos kereteken, és szélesebb háttérben helyezkedik el.”

Ezek a szavak nem napjainkban születtek, hanem Vásárhelyi Gergelynek *A magyar nyelv küzdő sorsa Erdélyben* című, a Magyarosan 1935-i évfolyamában megjelent tanulmányából valók, és — sajnos — ma sem veszítették el időszerszerűségüket. A háttér pedig, jól tudjuk, ma még sötétebb és aggasztóbb, mint valaha. Mi persze itt e háttérnek még csak fölvezetésére sem tehetünk kísérletet, be kell érünk azzal, hogy magának a nyelv művelésnek a helyzetére összpontosítsuk figyelmünket. Annak megvilágítása viszont, mit jelent a speciális, a romániai magyar nyelvi valóságnak megfelelő nyelv művelés, vissza kell pillantanunk az előzményekre, egészen a kezdetekig.

2. A sajátos erdélyi magyar nyelv művelés története két nagy szakaszra bontható. Az első 1918-tól (valójában 1928-tól) 1940-ig, a második 1950-től napjainkig tart. A közbeeső átmeneti időszak is önként válik ketté, az 1940 és 1944 közti, valamint az 1945 és 1950 közé eső szakaszokra. Az erdélyi nyelv-

művelés kezdeményezője Csúry Bálint, első szervezője György Lajos, szakavatott gondozója és irányítója Szabó T. Attila és vérbeli szakírója Brüll Emánuel volt.

A román uralom okozta aléltóságából az erdélyi magyar értelmiség a húszas évek végén kezdett magához térni. Ezekre az évekre esik — az Erdélyi Múzeum-Egyesület kezdeményezésére — a nyelvújítás munkája megindulása, majd a harmincas évek derekán, a Kosztolányi Dezső, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvújítói Bizottsága és a Magyarországi című folyóirat vezette magyarországi nyelvújítással karöltve, erőteljes kibontakozása.

A sajátos erdélyi nyelvújítást Csúry Bálint előadása alapozta meg, amelyet Aggodalmak nyelvünk épsége körül címmel 1928-ban Kolozsvárt az Erdélyi Irodalmi Társaság ülésén, majd 1930-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi vándorgyűlésén mondott el, s megfigyeléseit és aggodalmait röviden összefoglalva a Magyar Nyelv című folyóiratban tette közzé (MNY. 27 [1931.]: 253—9).

Az Erdélyi magyar nyelvünk állapota című cikke bevezető soraiban rámutat arra, hogy a magyar nyelvérzék a román nyelvi környezet miatt már iskolás kortól kezdve állandó veszélynek van kitéve: „Ezer alkalom van reá, hogy nyelvünkben idegen szó, idegen nyelvi szerkezet, kifejezésbeli pongyolaság furakodjék.” Ezek közül is különösen feltűnő, hogy „a több mint tízéves román uralom alatt számos román szó szívárgott át erdélyi magyar nyelvünkbe s köztük, sajnos, több olyan, mely kizorítással fenyeget néhány jó magyar szót”, illetőleg amely „azelőtt ismeretlen volt nyelvünkben”. Előbb a *báni* és a *lej* helyes alakjával foglalkozik, majd rátér az állami és közigazgatási intézmények neveiben, a katonai szóhasználatban és a tudományok műnyelvében jelentkező román szavak tárgyalására.

Csúry megállapításával egybehangzóan írja György Lajos 1935-ben az Erdélyi Múzeum általa frissen létesített nyelvújítói rovatában, hogy bár a germanizmusok is táptalajra találnak az erdélyi magyar nyelvben, ezeknél „közvetlenebbül érintenek bennünket a román nyelv szavai, amelyek már számottevő területeket foglaltak el nyelvünkben. Először egyenként jelentek meg, csupán a nélkülözhetetlenek (*lej*, *báni*), azután a magyarul is kifejezhető fölöslegések (*sef*, *sectia*), majd olyan tömeges áramlásuk indult meg, hogy ma alig van erdélyi magyar ember, aki öt percenként ne keverne a beszédébe egy-egy román szót. Különösen a hivatalos úton terjedő szavak (*kontrolor*, *inspektor*, *permisz* stb.) meg a magyarság életével meglehetősen széles fölületen érintkező kormányzás, politika, közigazgatás, közgazdaság és jog román műszavai foglalnak el nagy teret a mindennap olvasott újságokban, s rajtuk keresztül a felszívó munkájukat már megkezdték, hogy a köznyelvben is teret hódítsanak” (EM. 40 [1935.] 173).

Nem késlekedtek a napilapok sem ezeknek a „valachizmus”-oknak a feltárásában. A Független Újság 1935. május 5-i számában például a cikkíró egyebek közt ezt jegyezte föl:

„A múltkoriban elbeszélgettem egy érettségizett magyar fiatalemberrel, aki az egyik állami hivatalban tisztviselő. Tökéletesen beszél románul, úgy hallottam lelkiismeretes, szorgalmas ember, és szép jövő áll előtte. Tőle hallottam a következő mondatot:

— Elvittem a *proces verbalt* a rendőrségre, ahol előbb a *regisztraturánál* ik-tattam, majd átadtam a *komisszárnak*, aki azonban nem tehetett semmit, és az aktát a *doszáriba* helyezte. (Ez magyarul ennyit jelent: Elvittem a *jegyzőkönyvet*

a rendőrségre, ahol előbb az *iktatóban* iktattam, majd átadtam a *rendőrfogalmazónak*, azonban nem tehetett semmit és az *iraiokat* az *irattárba* helyezte.)”

Az első. Erdélyben ez idő tájt megjelent nyelvművelő kötetben, Kosztolányi Nyelvőrének erdélyi kiadásában pedig Szécsi Sándor kisebbségi román--magyar szótárt állított össze, amelynek tanúsága szerint több mint négyszáz olyan közkeletű román szó került bele másfél évtized alatt az erdélyi magyarok mindennapi beszédébe, amelyek az uralomváltozás előtt ismeretlenek voltak a nyelvhasználatban. (L.: Anyanyelvünk. A helyes és tiszta magyarság kézikönyve. Idegen szavak szótára. Kosztolányi Dezső „Nyelvőr”-nek erdélyi kiadása. Szerk. Kacsó Sándor. Brassó, 1934. 37—42.)

A harmincas években kibontakozó erdélyi magyar nyelvművelésnek egyik sajátossága tehát a román nyelvi hatások elleni küzdelem volt. Úgy látszik azonban, hogy idő haladtával e téren sem lehetett mindent nyilvánosságra hozni. Legalábbis ez világlik ki abból a jegyzetből, amelyet Márton Gyula Román szavak a magyar egyetemi hallgatók nyelvében című, az Erdélyi Múzeumnak 1941-i évfolyamában, tehát Észak-Erdély visszatérte után megjelent cikkéhez csatolt a szerkesztő, Szabó T. Attila, és amely így szól:

„A rumén uralom utolsó éveiben megdöbbentő volt az, hogy a kolozsvári rumén egyetemre és más közép- meg főiskolákra járó magyar tanulóifjúság nyelvében mennyire elszaporodtak a rumén vendégszavak. Ez idegen elemekkel terhelt diáknyelv szókincsének rögzítése és a jelenség ellen való küzdelem célzatával írta 1938-ban biztatásomra egyik tanítványom ezt a kis cikket. *Akkor* ezt nem lehetett közölni, s bár most *itt* örvendetesen megváltozott a helyzet, nem tartom érdektelennek ma sem a cikket jellemző kor- és körtörténeti adatként változatlanul közölni.” (EM. 46 [1941.]: 381.)

3. Az erdélyi nyelvművelő munka kezdeményezésében és kibontakoztatásában jelentős szerepet játszott a nagy múltú és nagy tekintélyű tudományos társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Az egyesület ugyanis egyrészt kolozsvári szakosztályi ülésein, másrészt vidéki vándorgyűlésein rendszeresen szervezett nyelvművelő előadásokat. A rendelkezésünkre álló források szerint szakosztályi ülésein a következő előadások hangzottak el: 1927—28-ban Császár Károly: A jelenkori nyelvújítás, Csúry Bálint: A társadalmi közszellem hatása nyelvünkre; 1928—29-ben Csúry Bálint: A magyar nyelv sérthetetlen alaptörvényeiről; 1933—34-ben Pálffy Márton: Hol és miféle veszedelem fenyegeti nyelvünket?; 1934—35-ben Brüll Emánuel: A nyelvtisztaság; 1936—37-ben Szabó T. Attila: Nyelvünk épsége. A vándorgyűléseken elhangzott előadásokról pedig a következő adataink vannak: 1930-ban Marosvásárhelyen Csúry Bálint: Aggodalmak nyelvünk épsége körül; 1931-ben Nagyenyeden Császár Károly: A helyes magyarság; 1933-ben Sepsiszentgyörgyön György Lajos: Magyarosan; 1934-ben Brassóban Márkos Albert: A nyelvtisztaságra való nevelés; 1937-ben Székelyudvarhelyen Szabó T. Attila: A nyelv épsége; 1938-ban Tordán ifj. Nagy Géza: A nyelv helyességéről; 1939-ben Gyergyószentmiklóson Molter Károly: Nyelvünk szépségei.

Amint látható, egy évtized alatt csaknem minden fontosabb magyar lakta városban tartottak előadást, s ezáltal a nyelvművelés ügye egyre növekvő nyilvánosságot kapott. S hogy az előadások ne csak a jelenlévők számára legyenek hozzáférhetők, nyomtatásban is megjelentették, mégpedig vagy önálló kötetként, vagy az Erdélyi Múzeumban, vagy pedig az egyes vándorgyűlések emlékkönyvében.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos fórumot teremtett a nyelvvelés számára azáltal is, hogy az akkori főtítkár, György Lajos 1935-ben az Erdélyi Múzeumban nyelvvelő rovatot hozott létre, amelynek 1935-től 1942-ig vezetője és cikkírója Szabó T. Attila volt. Eredményeiről 1942-ben maga a rovatvezető eyebek közt ezt rögzíthette:

„Nyolc év alatt a rovatban 154 nyelvvelő cikk látott napvilágot. Árvay József 2, Brüll Emánuel 44, Ferenczi Sándor 3, Gy. 1, György Lajos 52, Herepei János 1, J. F. 1, Márton Gyula 1, Sz. E. 1, Szabó T. Attila 9, Sza [= Szabó T. Attila] 36, Zsakó Andor 1 cikket írt; van még a rovatban három nyelvvelő táblázat (Irtsuk az élösdieket! – Régi, de ma is idöszerü).”

A továbbiakban a nyelvvelő cikkek terjedelmére nézve pontos adatokat közölt, s azokat így értékelte:

„A rovat terjedelme tehát nyolc év alatt együttvéve a folyóirat egy évfolyamának mintegy felét tette ki, hiszen az EM. egy-egy évfolyamának terjedelme átlagosan 25 ívnyi volt. E tekintélyes terjedelmet különösen akkor tudjuk értékelni, ha számításba vesszük, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő, pusztán nyelvveléssel foglalkozó Magyarosan című folyóirat első évfolyamainak terjedelme egyenként mindössze 128 lapnyi volt. Továbbmenve az összehasonlításban, 1937-ben és 1938-ban, mikor az EM. nyelvvelő cikkei 35, illetőleg 27, összesen tehát 72 lapot tettek ki, a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek nyelvvelő rovata egyik évben csupán 6, a másikkban 23, azaz összesen 29 lap terjedelmű volt. Az akkortájt legkevésbé éppen nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó EM. tehát e két évben kereken két ív terjedelemmel múlta fölül pusztán nyelvveléssel foglalkozó folyóiratársá nyelvvelő rovatának terjedelmét” (EM. 42 [1942.]: 574–5).

Végül a rovatnak a korabeli nyelvvelésben betöltött szerepét a következőkben összegezte:

„A Nyelvvelés rovata elsősorban gyakorlati célból született meg: az erdélyi magyarsághoz a kisebbségi évek alatt egyáltalában nem, vagy csak rendszertelenül jutottak be a határon túli folyóiratok. Erdélyben csak hébe-hóba, az utolsó években meg egyáltalában nem láthattuk a Magyarosan és a Magyar Nyelv számait. Az iskolában a román nyelv, illetőleg a románul előadott tárgyak erőszakolása miatt a magyar nyelv háttérbe szorult, a köznap beszédre állandóan nyűgként nehezedett a hatalmon lévők hivatalban, utcán, iskolában, mindenütt és mindig hallott-látott nyelve, újságjaink idegenből gyorsan fordított híryanegyekkel a legjobb igyekezetük ellenére is a nyelvi fekélyek terjesztői voltak. Folytathatnók a felsorolást, hogy rámutassunk arra, miért volt feltétlenül szükség az Erdélyi Múzeum Nyelvvelés rovatára. E rovat az ugyancsak György Lajos szerkesztette Erdélyi Iskola nyelvvelő cikkeivel és a hírlapokban szórványosan, tervszerűtlenül megjelenő és sokszor bizonyos szakszerűség hiányával megírt nyelvvelő vélekedésekkel együtt a nyelvi lelkiismeret ébresztgetője és ébrentartója volt” (uo. 575).

Külön feladat és tanulmány tárgya lehetne annak feltérképezése, hány napilap és folyóirat csatlakozott a nyelvvelő mozgalomhoz. Kiemeljük közülük az Erdélyi Irodalmi Szemlét, amelyben 1924-ben jelent meg Csűry Bálint első nyelvvelő cikke, a *Lej* vagy *Leu?* című. Az Erdélyi Lapokat, az első napilapot, amely a nyelvvelés kérdését megszólaltatta György Lajos Magyarosan című cikkének közlésével. Az Erdélyi Iskolát, a György Lajos és Márton Áron szerkesztésében megjelenő tanügyi folyóiratot, amely társul

szegődött a kisebbségi nyelvi élet igényeit szolgáló nyelvápolási törekvésekhez egyebek közt azzal, hogy közölte és a Népművelési Füzetek 5. számaként külön is kiadta Szabó T. Attila A nyelvújítás időszerű kérdései. Gyakorlati nyelvőrkalauz c. alapvető tanulmányát. A Keleti Újságot, amelynek költő-szerkesztője, Dsida Jenő a lap 1936 húsvéti számában Anyanyelvünkért címmel hetente jelentkező rovatot indított. S végül a Brassói Lapokat, amelynek szerkesztője, Kacsó Sándor kezdeményezésére és összeállításában jelent meg a már idézett Anyanyelvünk című, Kosztolányi Nyelvőrnek erdélyi kiadása, s amelyről első nyelvújító cikkeként Szabó T. Attila írt ismertetést (EM. 40 [1935.]: 196).

4. Az erdélyi nyelvújítás két világháború közti szakaszát tehát összefoglalóan úgy jellemezhetjük, hogy munkáját egy tudományos társaság, az Erdélyi Múzeum-Egylet alapozta meg, egy tudományos folyóirat, az Erdélyi Múzeum gondozta és irányította, és sajátos jellegét az adta meg, hogy az általános magyar nyelvújítási kérdésekben való eligazítás mellett különös gondot fordított az erdélyi magyar nyelvhasználatot legközvetlenebbül veszélyeztető tényező, a román nyelvi hatás feltárására és orvoslására. Kialakult tehát egy olyan tevékenység és egy olyan program, amely a kisebbségi sorban élő magyarok sajátos szükségleteinek megfelelő nyelvújítás modelljeként is felfogható.

Átugorva most a negyvenes évek átmeneti időszakát — amelyben a folytonosságot legfőképp Brüll Emánuel kiváló felkészültséggel és szakértelemmel végzett munkássága jelentette 1951-ben bekövetkezett haláláig, s amely mellett egy-egy cikk erejéig a jövő ígéretként az akkori fiatalok közül Árvay József, Gállfy Mózes és Márton Gyula neve tűnt fel —, lássuk, milyen mértékben felelt meg történetének az ötvenes évektől kezdődő s napjainkig tartó második szakaszában az erdélyi nyelvújítás a kialakított modellnek.

Ez a modell, sajnálatos módon, széthullott. Elsősorban azért, hogy megszüntették azt a tudományos szervezetet szakfolyóiratával együtt, amely a modellnek alapját alkotta és működési keretét biztosította. Szabó T. Attila tömören így vázolta az új helyzetet: „Mint hogy a romániai magyarság egyetlen tudományos szervezete, az Erdélyi Múzeum-Egylet és egyetlen szaktudományi folyóirata, az Erdélyi Múzeum 1947-ben megszűnt, nem volt szervezeti keret és egyelőre nem volt szaktudományi folyóirat, amelyben az ilyen irányú törekvések elméleti alapvetésének kifejtésére, megvitatására lehetőség nyílt volna” (Nyr. 103 [1979.]: 263). Az ötvenes években viszont immár volt olyan újjáalakuló és újonnan létesített intézmény, sőt tudományos folyóirat is, amely a nyelvújító munka szervezésének és irányításának ügyét felkarolhatta volna. Mint intézményre elsősorban a kolozsvári egyetem magyar nyelv-tudományi tanszékére gondolunk, ahol Szabó T. Attila vezetésével kiváló, nyelvújításra is kész és alkalmas, tudományos erők kezdtek csoportosulni; másodsorban pedig a román akadémia kolozsvári nyelv-tudományi intézetének magyar osztályára célunk, ahonnan végül is az egyik legszakavatottabb nyelvújító került ki Murádin László személyében. Úgy látszik, a román tudománypolitika nem tette lehetővé, hogy az erre alkalmas intézményeknek tudományos tervében a nyelvújítás helyet kapjon. De vállalkozhatott volna a nyelvújítás gondozására a kolozsvári nyelv-tudományi intézet folyóirataként 1957-ben induló Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények is, amely azonban fennállása óta mind a mai napig egyetlen egy nyelvújító

írást sem közölt. Ez sem lehet a vak véletlen dolga. Így tehát a nyelvújítás ügye valódi gazda nélkül maradt, s csak az „ahogy lehet” alapon, egyenetlenül, megtorpanásokkal és kihagyásokkal és időnként való fellendüléssel folytatódott. Sovány vigasznak tekinthető csupán, amit ezzel kapcsolatban Szabó T. Attila, előbb idézett szövege folytatásaként papírra vetett: „Szerencsére azonban alig volt Romániában megjelenő [magyar nyelvű] időszaki sajtótermék, amely ne nyitott volna teret a nyelvújító, a nyelvi ismereteket terjesztő munka számára. Ilyenformán a nyelvújító munka a legnagyobb elterjedtségű sajtószervekben folyt, tehát éppen ott, ahol a legszélesebb körű hatást fejthette ki. E munkából a kolozsvári és vidéki nyelvészek mindenike kivette részét.”

Tekintsük mármost át — ha nagy vonalakban is — ennek a gazdátlan, tervezetlen és szervezetlen, spontánul alakuló nyelvújító munkának menetét és eredményeit.

A kezdet tulajdonképp biztató volt. 1952-ben ugyanis egy önálló kiadvány jelent meg, Márton Gyuláé Írjunk, beszéljünk helyesen címmel, amely alapot nyújtott a további munkálatokra. A munkálatok azonban nem folytatódtak, csaknem másfél évtizedre abbamaradtak. A hosszú szünet után 1966-tól számíthatjuk a nyelvújítás fellendülését, amely tartósan bizonyult, több mint egy évtizedig tartott, s jelentős eredményeket hozott létre, kisebb közlemények százait és több önálló kötetet. 1966-tól ugyanis csaknem valamennyi napilap közölt nyelvújító írásokat. Murádin László egyetlen évről, 1969-ről állított össze erre vonatkozó statisztikát: „Négy lapunk állandó rovatot nyit; e rovatok: Csipegető (Utunk), Anyanyelvünk (Előre), Egy kis nyelvészet, majd Nyelvújítás (Igazság), Nyelvi műveltség (Művelődés). E lapok mellett csaknem állandó rovata van a Hargitának meg a Vörös Zászlónak. Nyelvi cikkeknek teret nyújt a Korunk, az Igaz Szó, a Dolgozó Nő, a Tanügyi Újság, sőt hébe-hóba a Szatmári Hírlap meg a Megyei Tükör is. 1969-ben 22 szerző (többségében nyelvész, de néhány író, irodalomkritikus is) 123 cikket jelentet meg.” (Murádin L.: Nyelvújításunk új lendülete. Korunk, 1971. okt.) A hírlapi cikkekhez szorosan csatlakoznak s részben azok válogatásából állnak össze az önállóan megjelent kötetek. A sort Nagy Kálmán népszerű kézikönyvecskéje nyitotta meg: Kis magyar nyelvtankönyv különös tekintettel a nyelvhelyességre mindennapi kérdéseire (1970., 1980.²). Cikkek, tanulmányok gyűjteményét tartalmazzák a következők: Cs. Gyimesi Éva: Mindennapi nyelvünk (1975.); Anyanyelvünk művelése. Összeállította Gálffy Mózes és Murádin László (1975.); Murádin László: Szavak titka (1977.); és a fellendülés szakaszának alighanem utolsó darabja: Kosztolányi Dezső: Gondolatok a nyelvről. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Murádin László (1977.). Közülük kiemelkedik az Anyanyelvünk művelése című kötet, korunk erdélyi nyelvújítóinak reprezentatív seregszemléje, amely nyelvészek-nyelvújítók három nemzedékének, 24 szerzőnek 70 cikkét-tanulmányát gyűjti egybe, s meggyőzően tanúsítja, milyen kiváló — elméletileg alaposan felkészült és a gyakorlati kérdések megoldásában is járatos — gárda állna rendelkezésre a folyamatos és rendszeres munka végzésére, ha erre lehetőség nyílna.

A nyelvújító irodalom fellendülését természetesen egészíti ki más nyelvi, nyelvészeti kiadványok ugyanebben az évtizedben napvilágot látott sora, amelyet a stilisztikai témájú kötetek nyitnak meg: Bartha János—Horváth Tibor—Józsa Nagy Mária—Szabó Zoltán: Kis magyar stilisztika (1968.); Szabó Zoltán: Kis magyar stílustörténet (1970.); P. Dombi Erzsébet: Öt érzék

ezer muzsikája (1974.); J. Nagy Mária: A szó művészete. Bevezetés a stílus-elemzésbe (1975.); Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Szerkesztette Szabó Zoltán (1976.). Fontosak a helyesírási kézikönyvek: Helyesírási tájékoztató. A szabályzati részt Szabó T. Attila gondozta, a szótári részt Gálffy Mózes, Kelemen Béla, Márton Gyula szerkesztette (1969.), új kiadása: Magyar helyesírási szótár (1978.). Más szálon kapcsolódik a nyelvmuveléshez Kuszálík Piroska—Szabó Hajnal: Nyelvtanítás. A magyar nyelvtan tanításának módszertana (1969.), amelyben a szerzők modern nyelvszemlélet alapján a magyar nyelvtan tanításának tartalmi és módszertani korszerűsítésére törekedtek. A nyelvi ismeretterjesztés szolgálatában állnak: Péntek János—Szabó Zoltán—Teiszler Pál: A nyelv világa. Nyelvről, nyelvtudományról mindenkinek (1972.) és Szilágyi N. Sándor: Világunk, a nyelv (1978.). A nyelvmuvelés szempontjából is hézagpótló mű, az anyanyelvi műveltség alapvető eszköze Balogh Dezső—Gálffy Mózes—J. Nagy Mária: A mai magyar nyelv kézikönyve. Szerkesztette Gálffy Mózes (1971.) című leíró nyelvtan, amely példaanyagában a klasszikus írók mellett a mai erdélyi írókból, sőt a köznyelvi élőbeszédből is merít, s gyakran látja el az olvasót nyelvhelyességi tanácsokkal. Külön hely illeti meg a kiadványok sorában Szabó T. Attila válogatott tanulmányainak, cikkeinek megjelent három kötetét: Anyanyelvünk életéből (1970.); A szó és az ember (1971.); Nyelv és múlt (1972.) nemcsak azért, mert a szigorúan vett nyelvtudományi eredményeken túlmenően a kötetek szép, közérthető stílusukkal az olvasók nyelvtudományi nevelését, nyelvi tudatuk felébresztését, illetőleg megszilárdítását szolgálják, hanem azért is, mert az első kötet két nyelvmuvelő fejezetében foglalt cikkek számos elvi és gyakorlati kérdésben eligazítják az érdeklődőt.

A fellendülés időszaka után az utóbbi évtizedben egyre ritkul a nyelvmuvelő és nyelvészeti kiadványok száma. Tudomásunk szerint nyelvmuvelő munka mindössze három jelent meg: Balázs Lászlóé, a Nyelvmuvelés a liceumban (1980.), Bura Lászlóé Élő nyelvünk (1982.) és Murádin Lászlóé Szavak színeváltozása (1983.) címmel. Bíró Zoltán: Beszéd és környezet. Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből (1984.) című munkájának központi kérdésköre a nyelvi hátrányos helyzet, tehát nyelvészeti jellegű feldolgozás. A nyelvészet köréből megemlítjük A szövegvizsgálat új útjai (1982.) című, Szabó Zoltán szerkesztette összeállítást, továbbá két időszaki kiadványt: a Nyelvészeti Tanulmányok 1980. (szerkesztette Teiszler Pál) és a Nyelvészeti Tanulmányok 1983. (szerkesztette B. Gergely Piroska) címűeket, az előbbi nyelvújrási, az utóbbi nyelvtörténeti tanulmányokat foglal magában; valamint Szabó T. Attila válogatott tanulmányai, cikkei újabb három kötetét: Nép és nyelv (1980.), Nyelv és irodalom (1981.), Tallózás a múltban (1985.), és végül Péntek János Teremtő nyelv (1988.) címmel közzétett nyelvelméleti tanulmányát.

5. Végezetül arra keressük még a választ, milyen mértékben felel meg az utóbbi évtizedek erdélyi nyelvmuvelése annak a kritériumnak, amelyet az első szakaszban sajátosnak neveztünk. A választ Murádin László adta meg idézett cikkében, amely a fellendülés tetőfokán, 1971-ben a Korunk nyelvi-nyelvmuvelő-nyelvészeti számában jelent meg. „Van nyelvmuvelésünk általában — szögezte le —, de nincs, vagy csak alig van speciálisan a romániai magyar anyanyelvi valóságunknak, állapotunknak megfelelően.” Megállapítását mindjárt maga a folyóirat tematikus száma példázza kézzelfoghatóan:

a sokrétű és gazdag tartalmú cikkek sorában ugyanis alig akad egy-kettő, amelyek sajátosan a romániai nyelvhasználat égető jelenségeivel foglalkozik. E kevés közül viszont mintaszerű A szabatos műszaki nyelvhasználatért című cikk, amely az egyik legingoványosabb nyelvi területre kalauzol bennünket. Szerzője az idősebb nemzedék tagja, aki az egykori Erdélyben magyar iskolába járt: román mérnökember, Barbu Vasile...

Murádin szabatos megfogalmazását: nincs, vagy csak alig van speciálisan a romániai magyar nyelvi valóságnak megfelelő nyelv-művelés, a közreadott kötetek is szemléltetően bizonyítják. Üssük fel ebből a szempontból az Anyanyelvünk művelése című, mint láttuk, legjelentősebb kiadványt. A kötet anyagának zöme általános érdekű nyelvi-nyelvészeti kérdéseket tárgyal: Nyelv — társadalom — műveltség; Anyanyelvünk múltja és jelene; Anyanyelv és iskola, vagyis olyan témákat, amelyek minden magyar anyanyelvű emberhez szólhatnak, függetlenül attól, hol és milyen nyelvi környezetben él. Sajátosan erdélyi tematikájú csupán a tudománytörténeti rész: Az erdélyi magyar nyelv-művelés múltjából című. A szoros értelemben vett nyelvhelyességi kérdéseket taglaló részben, amely A nyelv-művelés gyakorlatában címet viseli, egyetlen cikk sem foglalkozik a magyar nyelvhasználatot állandóan erős román nyelvi hatással. Az egész kötetben egyedül Kelemen Béla engedi meg magának, hogy felvesse a kérdést A nyelv-művelés és a Román — magyar nagyszótár című cikkében (a Szótár és nyelvi műveltség című rovatban) az alábbi kontextusban:

„Nem vitás, hogy a leggyakoribb, nyelvhelyesség elleni vétségek közé tartoznak a tükörszavak és kifejezések, valamint az anyanyelv eleven, általános használt szavainak helyettesítése nem magyar szavakkal. A román — magyar szótárak megtanítanak arra, hogy a helyes magyar szó *előfizetés*, *bérlés*, és nem „abonament”, *bizonyítvány* és nem „adeverinca”, *hirdetmény* és nem „áfis”, *előleg* és nem „avansz”, *figyelmeztetés* és nem „avertiszment”, *jegy* és nem „bilét”, *völgyzárógát* és nem „bárázs”, *öszöntő* és nem „bursza”, *jellemzés* és nem „karakterizálás”, *megye* és nem „zsudec”, *titkár* és nem „szekretár”, *elnök* és nem „presedinte”, *gyűlés* és nem „sedinca”. De ugyanakkor tudatosítja ez a szótár azt is, hogy az *agrotechnika*, *alpinizmus*, *milícia*, *plenáris (ülés)* és sok más szó polgárjogot nyert és használata nem kifogásolható.” (I. m. 141.)

Íme — Cs. Gyimesi Éva néhány példával kísért megjegyzésével együtt (i. m. 33—4) — mindössze ennyi fordul elő a sajátos nyelvhelyességi problémakörből. Pedig a szerkesztőknek lett volna miből válogatniok. Ez derül ki ugyanis a kötet végéhez csatolt könyvészetből, amely az időszaki sajtóban 1968-tól 1972-ig megjelent nyelv-művelő cikkeket lajstromozza. A XVIII., Idegenszerűségek cím alatt lévő cikkbibliográfia akár egy külön kötetre való ilyen témájú anyagot kínál, amint az alább kiragadott címek mutatják. 1968: Zsemlyei János: *Ne hagyj magadra váratni!* 1969: Nagy Kálmán: *Adok egy telefont*; uő.: *Valaki után vagy pedig valakihez szokás férjhez menni?*; Szikszay Jenő: *Egy év előtt postával küldte, gondoskodik maga felől.* 1970: Cs. Gyimesi Éva: *A tükörfordításról*; J. Nagy Mária: *Párház hely és egyebek*; Teiszler Pál: *Grippe, grippa, gripa.* 1971: Gálffy Mózes: *Draglina és rendelt szabóság*; Komoróczy György: *Autóúton utazó argonauták*; Szikszay Jenő: *Definitív és grádvizsga.* 1972: Bartha János: *Remorkás kamion*; uő.: *Vettem egy autóbust*; Murádin László: *Egy szaki a Tehnofrigből.*

6. Murádin László idézett cikkében körvonalazza azokat a feladatokat, amelyeket speciálisan az erdélyi-romániai magyar nyelv művelésnek kellene megoldania. Nevezetesen elsőrendű tennivaló lenne annak megvizsgálása, „ami felső szinten: az értelmiségi réteg igényesebb beszélt és írott nyelve, és alant: a sajátos színeket őrző családi társalgás nyelve között húzódik”, s különösen annak megállapítása, hogy „milyen az ipari munkás, a kereskedelmi dolgozó vagy a közhivatalnok magyar nyelvismerete, nyelvhasználata. Ismerik-e legapróbb részletekig szakmájuk magyar elnevezéseit? Helyesen használják-e?”

Kell-e mondanunk, hogy ezeknek a feladatoknak a teljesítése jámbor óhaj maradt? Ám ez a mulasztás elhanyagolható csekélység ahhoz képest, ami ellen ma az erdélyi magyarságnak védekeznie kell. „Romániában — az 1980-as évektől mind nyitottabb eszközökkel — kulturális népiértés folyik, amelynek első számú célpontja a több mint két milliós, főleg Erdélyben élő magyar népcsoport.” (Ara-Kovács Attila és szerzőtársai: Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Bp., 1988. 57.)

Az erdélyi román uralom kezdeti szakaszában a magyar nyelv védelme az erdélyi magyarság nemzeti fennmaradásának zálogát jelentette. Ám napjainkban az erdélyi magyar nemzetiség fizikai léte s benne az egyes ember élete forog kockán. Ebben a helyzetben a nyelv művelés a halálos veszedelemben lévőeknek, a fuldoklóknak legfeljebb az utolsó szalmaszálat jelentheti csupán.

Fontosabb irodalom

Ara-Kovács Attila—Dávid György—Joó Rudolf—Kőszegi László—Nagy József—Tóth Károly Antal—Vásárhelyi Judit: Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. A Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről című kötetben. Medvetánc. Az ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóiratának melléklete. Bp., 1988. 57—185.

Éder Zoltán: A magyar nyelv művelés új lendülete Romániában. Nyr. 96 [1972.]: 129—38. és klny.

Szabó T. Attila: Az erdélyi magyar nyelvtudomány kérdései. Nyr. 103 [1979.]: 257—67. Némileg kiegészített változatban úo.: Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek IV. Bukarest, 1980. 3—29.

Szabó T. Attila: Brüll Emánuel tudománynépszerűsítő munkássága. Úo.: Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek III. Bukarest, 1972. 502—7.

Vásárhelyi Gergely: A magyar nyelv küzdelmes sorsa Erdélyben. Msn. 4 [1935.]: 66—67, 105—21, 137—46 és NyművFüz. 3. sz.

Éder Zoltán

A magyar nyelv szlovákiai változatai

1. Amikor a Nyr. szerkesztősége felkért, vázoljak összképet „a szlovákiai magyar nyelvhasználatról . . . : hányan beszélnek, milyen a megoszlása területi (nyelvjárási — regionális és általános köznyelvi — irodalmi használat szintjén), milyen változások figyelhetők meg a nyelv alakulásában, melyek a nyelvoktatás lehetőségei (milyen a tanító- és tanárképzés helyzete)”, még nem tudtam, mit vállalok. Később, amikor alaposabban elkezdtem vizsgálni

a témát, rá kellett döbennem: a felkérésnek nem tudok eleget tenni, legalábbis olyan formában nem, amilyenben szeretnék, illetve amilyenben az olvasó is elvárná tőlem. Nemcsak azért nem, mert nincsenek felméréseim, amelyeknek alapján megállapíthatnám, hogy bizonyos rétegek, csoportok nyelvhasználata milyen nyelvváltozatokhoz sorolható, hanem azért — s ez a nagyobb baj —, mert nincsenek normáink sem, amelyek szerint felméréseket készíthetnék; nem ismerjük — csak sejtjük — az egyes nyelvváltozatok ismérveit. Még a köznyelv kritériumait sem tisztázta a nyelvtudomány, még kevesebbet tudunk a regionális köznyelvek mibenlétéről, holott a mi esetünkben ennek ismerete nagyon fontos volna. Tudom, hogy már régebben folyik a regionális köznyelvek kutatása — erről több beszámolóból is értesültem —, de, sajnos, normát, ismérveket, amelyekhez igazodni lehetne, még nem láttam. Lehet, hogy ez a tény csak az én tájékozatlanságomról árulkodik, de azzal nyugtatom meg (vagy áltatom?) magam: ha volna ilyen, az 1988-ban kiadott kétkötetes egységes bölcsészkar-i jegyzetben benne volna (Hajdú Mihály szerk.: A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása). Így tehát marad, mi volt: nyelvhasználatunk általános, meglehetősen szubjektív jellemzése.

S ez — az eddigi tapasztalatok szerint — hálátlan munka, mert a megállapításokkal nem mindenki ért egyet. Egyik magyarországi szaktekinetély a közelmúltban a televízióban úgy nyilatkozott, hogy egy kissé szigorúan ítélem meg a csehszlovákiai magyar pedagógusok nagyobb részének nyelvhasználatát, amikor azt írom: sok benne a nyelvjárási és az idegen elem. Ő az előadó útjai során beszélt pedagógusokkal, s ezek szépen, „köznyelvi szinten” társalogtak velem. Ezt én nem vonom kétségbe, hiszen az előadások szervezői vagy résztvevői a nyelv iránt érdeklődők közül kerülnek ki. — De itthon is akad kételkedő (újságíró), aki egyik cikkében kétségbe vonta annak a még Deme László által kialakított véleménynek — amellyel magam is egyetértettem — az érvényességét, hogy „a nemzetiségi magyar vidékeken a magyar nyelvhasználat két szinten aktív: a legalson (a családi és a falusi igazgatási szinten) meg a kiegészítő (a szépirodalom és a publicisztika szintjén). Ami közben van, az — több-kevesebb kivételt nem számítva most — nem magyar nyelven folyik” (Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Madách, Bratislava 1970. 39); továbbá, hogy ebből következően „problémái leginkább a középső szinten vannak: a szakmai és a társadalmi-államigazgatási rétegben. Ez az, amelynek aktív gyakorlata az adott helyzet folytán nem alakult ki eléggé, vagy legalábbis kevésbé standardizálódott” (i. m. 101). Újságírónk azzal érvelt, hogy ez a demei megállapítás még a hatvanas években született, s azóta már nagyon sok fiatal került ki a magyar tannyelvű középiskolákból, s ezek ott elsajátították a köznyelv használatát. Tehát már van magyar értelmiségünk, s kell lennie nálunk is egy köznyelvi rétegnek. Ezzel kapcsolatban itt most csak annyit jegyzek meg (amennyit az illetőnek is mondtam): bárcsak neki lenne igaza! Részletesebben erről a kérdéstről később!

Visszatérve az eredeti nyomba, látjuk tehát, hogy a bizonyítatlan, illetve bizonyíthatatlan megállapítások kétséget ébreszthetnek. De norma s ezen alapuló felmérés híján mit tehetünk? Meg kell elégednünk a tapasztalaton alapuló, mégis szubjektív megállapításokkal. Esetleg vitatni lehet őket — egyelőre szintén szubjektív álláspontból.

2. A demei megállapítások még ma is helytállóak; sajnos, nem ment végbe akkora fejlődés, amely megingathatta volna őket. Így én sem jellemez-

hetem ma sem másképp nyelvhasználatunkat, mint az 1983-ben megjelent könyvemben (Nyelvünk és mi. Madách, Bratislava, 182—6 tettem: 1. a családi-nyelvjárási nyelvhasználati szintünk a legerősebb; 2. van ugyan irodalmi nyelvünk, de szegényes, mert: 3. nincs megfelelő köznyelvi rétegünk. Igen, mert a közéletnek és általában a műveltebb rétegek mindennapi életének a kívánt választékosságú nyelvhasználata csaknem hiányzik, illetve nagyon fejletlen, hiszen a közélet nyelve a szlovák, a műveltebb rétegek nyelve meg erősen nyelvjárásias, s a szlovák hatástól sem mentes. Deme László szerint a mindennapok nyelvhasználata sok vulgáris és sok idegen elemet tartalmazó keveréknyelv (i. m. 39), és az is természetes, hogy a köznyelv fejletlensége a szépirodalom és a publicisztika nyelvhasználatán is érezhető, azaz irodalmi nyelvünket is silányítja. Hiszen mind a szépirodalomnak, mind a publicisztikának — mutat rá Deme László — „természeténél fogva át kell ölelnie — témáiban és nyelvében — az élet egészét: beszélnie kell a termelésről és a termelő emberről, az igazgatásról s vele együtt az igazgatókról és az igazgatótokról, minden témáról, ami az életben van. Tehát magyarul kell tükröznie azt is, ami magyarul nincsen” (i. h.).

Igaza van abban a kételkedő újságírónak, hogy a magyar középiskolák már számos fiatalt indítottak útjára az életbe vagy az egyetemekre és a főiskolákra, mégis azt kell mondanunk, hogy nincs magyar értelmiségünk, csak magyar nemzetiségű értelmiségijeink vannak. Értelmiségről csak akkor beszélhetnénk, ha ez a réteg mind a munkahelyén, mind a közéletben, mind pedig a magánéletben (bár ez utóbbi nem szükségszerű) ugyanazt a közös nyelvet használva végezné tevékenységét. Nálunk ezt esetleg a pedagógusokról mondhatjuk el, más értelmiségekről nem, mert szétszórta, más nyelvű környezetben dolgoznak. Például a magyar nemzetiségű műszaki értelmiségi a munkahelyén — igen kevés kivételtől eltekintve — szlovákul érintkezik a munkatársaival, feletteseivel; a közéleti tevékenység nyelve meg attól függ, milyen lakosságú helységben, illetve milyen szerv vagy szervezet tagjaként tevékenykedik. S csupán a családja vagy magyar nemzetiségű barátai, kollégái társaságában használja anyanyelvét, míg nincs szó szakmai kérdésekről. (Erről a problémáról később!) S az a nyelvhasználati forma, amelyen érintkeznek, még ma sem a művelt köznyelv, hanem a mindennapoknak a már említett nyelvhasználati formája, amely elég sok nyelvjárási, vulgáris és idegen elemet tartalmaz. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy magyar tannyelvű iskoláink még az érettségig sem érik el a nyelvi nevelésben azt az eredményt, amelyet a tantervi követelmények kitűznek; s ehhez még tegyük hozzá: a szlovák vagy cseh egyetemeken, főiskolákon továbbtanuló magyarok nyelvi műveltsége az érettségi után — szakmai képzettségükkel ellentétben — nem növekszik, hanem — a más nyelvű környezet hatására — csökken.

Említettem, hogy talán a pedagógusokról mondhatjuk el: szinte minden területen anyanyelvükön tevékenykednek. Kétségtelen, ez a legnépesebb értelmiségi csoportunk, s a köznyelvhez való viszonyát már annak a ténynek is meg kellene határoznia, hogy az iskolák nyelvhasználati formája a köznyelv, vagyis ennek kellene lennie. De — sajnos — nem állíthatjuk, hogy így is van. Ha ugyanis így volna, akkor az érettségizett fiatalok is általában elérnék a kívánt nyelvhasználati fokot. S a mi esetünkben inkább azt mondhatjuk: általában nem érik el, csupán némelyek. Természetesen ebben más körülmények is közrejátszanak (pl. a családi környezetnek, az utcának, a baráti körnek stb. a nyelvhasználata), de sok függ a pedagógusoktól is. Nem állítot-

tuk eddig sem, ma sem állíthatjuk, hogy nem akadnak helyesen, szépen beszélő és író pedagógusaink, akik jól tanítanak. De a csehszlovákiai magyar pedagógusok jelentős részének — s ezt ma is állítjuk —, hiányos a nyelvi műveltsége. Nemcsak nyelvjárásiásabb az elfogadhatónál (természetesen norma hiányában csak sejtjük, hol kezdődik az elfogadható), hanem egy kisebb részüké még a durvább nyelvhelyességi hibától sem mentes (suksüközés, „nákozás”, „nem-e ment el”, „el szok menni” stb.), s mindezekhez társul — szinte mindegyiknél — az idegen hatás. Ezen nem a szlovák szavak magyar beszédbe keverését kell elsősorban érteni, hanem főként a magyar szavak szlovákos jelentésben való használatát és a szlovák vonzathasználatot, szerkesztésmódot (részletesebben: Nyr. 106: 1–17).

Sajtónk nyelvéből néhány év alatt legalább a legdurvább hibákat sikerült kiirtanunk, a pedagógusok nyelvhasználatából nem, pedig ezek egy része éppen az ő munkakörükkel kapcsolatos. Ilyenek a *brigádos* (társadalmi munkát végző vagy nem állandó munkaviszonyban dolgozó személy), *brigádozik* (társadalmi vagy alkalmi munkát végez), továbbá a *brigád*, *tanító*, *érdekkör*, *iskolázás*, *összpontosítás* és más szavak szlovákos jelentésben való használata (*brigád* = társadalmi munka, szerződéses munkaviszony stb.; *tanító* = pedagógus [pl. *tanítók napja* a *pedagógusnap* helyett]; *érdekkör* = szakkör; *iskolázás* = tanfolyam, továbbképző oktatás stb.; *összpontosítás* = [személyek összehívása különféle célokra] összejövetel, tanfolyam, gyakorlat stb.). S természetesen a tanulók nyelvhasználatából sem írthatók ki ezek a hibák, amíg a pedagógusokéban előfordulnak.

S mi az oka e társadalmi csoport kifogásolható nyelvhasználatának? Kétségtelenül sokuknál tapasztalható bizonyos közönyösség, igénytelenség is ebben a tekintetben, pedig éppen ők nem lehetnek sem közönyösek, sem igénytelenek, hiszen nekik kell nevelniük — a nyelv helyes használatára is! — a jövő nemzedékét. A fő ok azonban másban van. Abban, hogy egy részük annak idején nem kapott, más részük ma sem kap megfelelő nyelvi képzést. Az óvónők négyosztályos középiskolában szereztek és szerzik ma is képesítésüket. Az alapiskola alsó tagozatában tanító pedagógusok közül az idősebbek szintén négyosztályos pedagógiai gimnáziumba jártak. Ma már talán még a pedagógiában járatlanabbak is tudják, hogy a pedagógusképzéshez nem elég a középiskola. (Az alsó tagozat fiatalabb pedagógusai már felső fokú — négy évfolyamos — intézményben szereztek képesítésüket.) De a felső tagozat és a középiskolák pedagógusai felső fokú képesítést szereztek, általában mégsem olyan a nyelvi műveltségük, amilyennek lennie kellene (kivételek természetesen vannak). A magyarázat egyszerű. A magyar nyelv és irodalom szakosokat kivéve, szlovák nyelven szereztek meg szakképesítésüket. Tehát az anyanyelvi képzésük — ugyanúgy, mint más értelmiségieké is — a középiskola elvégzése után megszűnt, sőt az ő nyelvi műveltségük is csökkent a más nyelvi környezet hatására. De míg a műszaki értelmiséginek munkája végzéséhez nemigen — vagy alig — van szükség anyanyelvére, a magyar tannyelvű iskolában tanító történelem, földrajz, biológia, kémia stb. szakos pedagógusnak ezen a nyelven kell közvetítenie a szlovák nyelven elsajátított tananyagot. Csakhogy a szlovák nyelvű felső fokú képzés nemcsak az anyanyelvi műveltségét nem fejlesztette, hanem az anyanyelvű oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges szakszókészletet sem ismertette meg vele. Ezt a hiányt neki magán-szorgalomból kell pótolnia, s ez a pótlás hosszadalmas és nehéz munka. A tanulók nemegyszer egyéni szakmai tükörszavakat és -kifejezéseket hallanak és

sajátítanak el, sőt olvasnak is a tankönyvükben. Ugyanis a tankönyveket is az így felkészített pedagógusok fordítják szlovákból vagy csehéből magyarra, s e fordításokat is ilyenek bírálják. Az oktatási minisztérium nemzetiségi osztálya most próbálja elérni, hogy a magyar tannyelvű iskolák jövődéli pedagógusai még a felső fokú képzés idején megismerhessék szakjaik terminológiáját magyar nyelven is; eddig csak a Nyitrai Pedagógiai Kar matematika szakán volt erre lehetőség magyar nyelvű szeminárium keretében.

3. Nagyjából már az eddig vázoltakból is megállapítható, milyen nyelvi változatai élnek Szlovákiában a magyar nyelvnek. Természetesen a kép pontosabbá, részletesebbé tételre szorul.

a) Azt senki sem vitatja — nem is vitathatja —, hogy vannak nyelvjárásaink, mégpedig életerősek, hatékonyak. Nyelvjárasterületeink bizonyos magyar (dunántúli, palóc, északkeleti) nyelvjárasterületek északi részei, ha meg a nyelvjárástípusok szempontjából nézzük a kérdést, Imre Samu rendszerezése szerint (A mai magyar nyelvjárások rendszere 329—66) tizenegy típust találunk itt: a Szenc környékit, csallóközit-szigetközit, nyugati palócot, észak-dunait, északnyugati palócot, Ipoly vidékit, középpalócot, keleti palócot, Hernád vidékit, abaúji ő-zőt, átmenetit (északkeleti nyelvjárásokat). Az egyszerűség (talán a mi esetünkben nem lesz ez leegyszerűsítés) kedvéért három egységet fogunk itt emlegetni; a csallóközi, a palóc és az északkeleti nyelvjárást.

Mindháromban jól észlelhető bizonyos köznyelviesedési folyamat, de korántsem olyan mértékű, mint a magyarországi nyelvjárásokban. Ez érthető is, hiszen a magyar köznyelv igazában csak a televízió és a rádió révén, tehát közvetve hat a nyelvjárásban beszélőkre, közvetve ritkán — kivéve az iskolás korúakat. A szlovák hatás azonban nemcsak a nyelvjárás neológ változatát (vö. Kiss Jenő: MNy. 84: 452) beszélők nyelvhasználatán észlelhető, hanem az archaikus változatot használóknak is, mert bár ez utóbbiak közül sokan nem tudnak szlovácul, a szlovák nyelv hatásától nem szigetelődhetnek el. Nem, mert a magyarul (is) beszélő tisztviselőknek, hivatalnokoknak, egészségügyi dolgozóknak — akikkel ők közvetlenül érintkeznek — a nyelvhasználatuk erősen tükrözi s egyben közvetíti a szlovák nyelv hatását.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy valamikor azt gondoltam, a nyelvjárásban beszélők jobban ellenállnak a szlovák hatásnak, mint a köznyelv használatára törekvő értelmiségiek; a tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy — talán az ösztönösebb, illetve kevésbé tudatos nyelvhasználatuk miatt — hamarabb megragadnak bennük az olyan szlovacizmusok is, amelyeket az utóbbiak nem vesznek át. És nemegyszer okoz meglepetést ma is az a jelenség, hogy a szlovácul jól, választékosan beszélő magyar — anyanyelvére átváltva — valamelyik nyelvjárás neológ változatát használja, illetve ennek fordítottja: a nyelvjárásban beszélő magyar szinte választékos szlovákra vált át. Ez — persze — megmagyarázható: az iskolában a szlovák nyelvnek rögtön a választékos változatát ismerik meg (a szlovák nyelvjárással esetleg csak alkalmilag találkoznak), s ezt könnyebben sajátítják el, mint a magyar köznyelvet az alaposan beidegződött nyelvjárási változat után. S ehhez még tegyük hozzá: a szlovák szakos pedagógus sokkal intenzívebben tanítja a szlovácult, mint a magyar szakos a magyart, hiszen idegen nyelvről van szó, amelynek meg kell tanítani a nyelvtanát ahhoz, hogy a tanulók — sokszor a szlovák nyelvi környezet híján — megtanuljanak beszélni; a magyar szakos

viszont a szükségesnél jóval kevesebbet foglalkozik a nyelvtannal, mert tanulói „úgyis beszélnek magyarul” (de hogyan?).

b) Ami az ún. nyelvi középréteget illeti, ennek a jellemzése bizony gondot okoz felmérési eredmények nélkül. S tapintatot igényel, mert az emberek nagy része szubjektíven ítéli meg a saját nyelvhasználatát, s azt tartja normatívnak. Ha a lehetőség szerint (adatok nélkül is) objektívek akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy itt a köznyelv igényesebb változatát csupán néhány száz személy (pedagógus vagy más értelmiségi, műveltebb városi stb.) használja. (Művelt köznyelven nem feltétlenül a köznyelv „steril”, „színtelen-szagtalan”, vagyis teljesen jellegtelen változatát értem — nálunk ilyen aligha képzelhető el —; ide tartozónak vélem azt a változatát is, amelyen még a nyelvjárás színei-ízei kis mértékben érezhetőek, s az idegen hatás nem jelentkezik benne feltűnő mértékben.) A nyelvi középrétegek tehát igen vékony sávját teszi ki a művelt köznyelviség. Az okok mindenekelőtt objektívek. Hiányzik a köznyelv igazi bázisa, a társadalom köznyelvi közege: az anyanyelvű közélet, a viszonylag homogén értelmiség stb. A nemzeti társadalmakban az igazgatás, továbbá a gazdasági, tudományos, kulturális stb. élet nyelve a köznyelv; a nemzetiségi társadalmakban — kevés kivételtől eltekintve — ez a többségi nyelven, az államszervező nemzetek nyelvén folyik. A nemzetiségi nyelve — helyzeténél fogva — csak esetleg a falusi közigazgatás szintjén érvényesül, de korántsem köznyelvi, hanem inkább nyelvjárási változatában; ennél valamivel választékosabb (mondjuk egyelőre: regionális köznyelvi!) változatában csak a kisebb, inkább baráti közösségekben szolgál az érintkezés eszközüel; részben hasonló, részben választékosabb köznyelvi (tehát eléggé kevert) változatában esetleg csak a magyar kulturális rendezvényeken kap teret. — Az iskolák nyelvhasználatáról már szóltam a 2. pontban, főként a pedagógusokéről. Kevesebb szó esett a tanulókról. Ezek nagy része otthon nyelvjárásban beszél, esetleg a nyelvjárásának a neológ változatát használja már. Az iskolában kénytelen átváltani: próbál közeledni a köznyelvhez, több-kevesebb sikerrel. Az órák közti szünetekben vagy otthon, a falujában azonban visszavált a nyelvjárásra. De a szlovák hatásoktól a tanulók nyelvhasználata sem mentes, mint ahogyan talán senkié, aki itt magyarul beszél. Még a választékosabb köznyelvet beszélők nyelvhasználatába is be-becsúszik egy-egy szolidabb szlovacizmus anélkül, hogy észrevennék. Persze a magyarországi fül ezt mindjárt észreveszi, jobban, mint a mi szlovacizmusokhoz edződött fülünk. Ez a tény azt is bizonyítja, hogy a szlovacizmusokat nem kezelhetjük a germanizmusokhoz hasonlóan. Ezt azoknak mondok, akik esetleg radikálisnak tartják a nemzetiségi nyelvművelést (valóban: helyzetéből, szerepéből adódóan — tehát okkal — radikálisabb a nemzetinél), s a szlovacizmusok ellen vívott küzdelmet a germanizmusok ellenihez szeretnék szelídíteni. Nem lehet a két jelenséget egy kalap alá venni. A germanizmusokat nemzeti méretben használják (akik nem kerülnek tudatosan), tehát nem okozhatnak nyelvi különfejlődést. Sőt bizonyos hányaduk hiányt pótol. A szlovacizmusokat csak egy nemzetiség használja. Nem pótolnak hiányt, s veszélyeztetik a nyelv egységét.

Visszakanyarodva a nyelvi középréteg problémájához, az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy erre a rétegre a kettős hatás jellemző. Egyfelől a nyelvjárások hatnak rá, másfelől a szlovák nyelv. S mindkét hatás nagyon erősen érezhető. Felvetődik — okkal — a kérdés: minek nevezzük ezt a már valóban sokak által beszélt nyelvváltozatot? — Ha csupán a nyelvjárási

hatás érvényesül még a köznyelv használatára törekvők beszédében (Magyarországon), akkor regionális köznyelviségről beszélünk, s a köznyelvnek ezt a változatát regionális köznyelvnek nevezzük. De az idegen hatás is egyfajta regionalitást eredményez. (Ez a fajta regionalitás ritkán, sőt elvétve jelentkezik önmagában, esetleg a városi, főként a pozsonyi, kisebb mértékben a kassai magyarok nyelvhasználatában.) A nyelvjárásnak már nem minősíthető, de még nem igényes köznyelvi, kettős hatás alatt álló nyelv-változatot esetünkben szlovákiai (palócevidéki, és zakkéleti, csallóközi) regionális köznyelvnek nevezhetnénk.

Egyébként ezt a „másfajta” regionalitást Deme László is látta; fel is tette a kérdést: „... provincializmusnak tekinthető-e egyfajta regionalitás, amelyben a nyelvi különbségek a társadalmi valóság eltéréseit jelzik? ... Az igazi regionalizálódás lehetősége ott áll fenn — állapítja meg —, ahol a magyar nyelvű kultúra a magyarországihoz viszonyítva bizonyos tekintetben önálló, tágabban véve pedig attól eltérő szervezeti és szerkezeti formák között növekszik, mint amilyenek a fő nyelvtípus, a központi irodalmi nyelv és köznyelv által átfogott és összefogott közösség fejlődését általánosságban jellemzik. Konkrétan: a szlovákiai, a romániai és a jugoszláviai magyarság nyelvi fejlődésében” (i. m. 100).

Hadd nyugtassam meg az esetleges aggódókat: a névadással csak a létezését ismerjük el ennek a másfajta regionalitásnak, a létjogosultságát nem. Ami van, annak nevet is kell adni. Márpedig ez van, s a jövőben is számolnunk kell vele. Bár harcolunk ellene, s ennek a küzdelemnek eredményei is vannak, de a jövőben is fognak születni új fogalmak és új emberek. Új fogalmak, amelyeknek nevét szlovácul ismerjük meg, s új emberek, akiket meg kell tanítanunk arra, hogy a fogalmak magyar nevét nem szolgál fordítás útján kell megismerni, hanem a már létező magyar megfelelő megkeresésével. Útalan már a nyelvi különfejlődés veszélye sem fenyeget annyira, mint 20—30 évvel ezelőtt. Természetesen résen kell lennünk, mert tudjuk: „Ez a regionalizálódás azután akár a provincializálódásig csúszhat” (Deme i. m. 75).

c) Az irodalmi nyelvben — amelyen általában a szépirodalom és a nemzeti műveltség, tehát az igényesebb írásbeliség nyelvét szoktuk érteni — négy, egymástól jól elkülönülő egységet különböztethetünk meg: egyik a szépirodalomnak, másik a tankönyvirodalomnak, harmadik az ismeretterjesztő kiadványoknak, negyedik a sajtónak a nyelve. A szépirodalmi műveknek — s ide vehetjük azt a néhány ismeretterjesztő könyvet is, amelyet szintén a Madách Könyv- és Lapkiadó jelentetett meg — a nyelvi arculata ma már elfogadható, egyik-másik kiadványé — különösen a magyar helyesírás következetes alkalmazásában — némelyik magyarországiét is felülmúlja. Ismerjük azonban el, hogy ebben legtöbb esetben nemcsak a szerzőknek, hanem a gondos szerkesztőknek és más kiadói dolgozóknak is van érdemük! Természetesen a szépirodalomban is találkozhatunk szlovákos elemekkel (főként tükörszavakkal), de ezek nagyobb részben a valóságábrázolás céljait szolgálják (idézetekben fordulnak elő), s csak elenyésző hányaduk megjelenése magyarázható a szerző vagy szerkesztő tájékozatlanságával.

A tankönyvek nagyobb része fordítás; csak a magyar nyelvnek és irodalomnak (illetve ennek a tárgykörnek) a tankönyvei eredetiek. Ez utóbbiakkal nem foglalkozom itt; ezeknek nem a nyelvi arculatukkal vannak gondok, inkább a szakmai-módszertani jellegükkel. A fordítások azonban magukon viselik fordításirodalmunk jellegzetes hibáit; itt igazán érzékelhető formában jelentkeznek a tankönyvfordítók szakszóismeretének a hiányosságai.

Ugyanez a megállapításunk vonatkozik a mezőgazdasági szakközépiskolák részére kiadott magyar nyelvű tankönyvekre is (ezeket nem a Szlovák Pedagógiai Kiadó magyar szerkesztőse, hanem a Prirodáé gondozza), amelyeket általában szakemberek (mérnökök) fordítanak, de talán e fordítók nyelvi felkészültsége nem mindig felel meg a kívánalmaknak, és — sajnos — egy kivételével a szerkesztőké sem. A tankönyvkiadásban legnagyobb gondot tehát a magyar szakszók ismeretének a hiánya okozza, s ezt a hiányt jelenleg minden szakember csak maga pótolhatja.

Az ismeretterjesztő szakkönyvek egy részét (a mezőgazdasági jellegűeket) szintén a Priroda kiadó jelenteti meg magyarul, tehát a problémák ezekkel kapcsolatban is hasonlóak, de e kiadványok még mindig jóval színvonalasabbak nyelvi szempontból, mint a különféle más kiadók vagy intézetek által fordításban megjelentetett könyvek (pl. útikalauzok, egészségügyi brosrák stb.). Nem tudom, milyen szempont alapján választják ki ezeknek a fordítóit, az azonban könnyen megállapítható — utólag! —, hogy némelyikük még magyarul sem tud megfelelően, nemhogy a szakszókat ismerné nyelvünkön. Így aztán a jó szándék inkább káros következményekkel jár, mintsem haszonnal.

A sajtó nyelvhasználatában még nagyobbak a minőségi különbségek, mint az ismeretterjesztő irodalomében. Nyelvi színvonal tekintetében kb. három csoportba sorolhatók a lapok. A két folyóirat: az Irodalmi Szemle és a Szocialista Nevelés nyelve a legelfogadhatóbb, bár az utóbbiiban — a pedagógus szerzők tollából — olykor még nyomdafestéket lát egy-két szlovacizmus. A második csoportba az olyan központi lapokat sorolhatnánk, amelyek anyagának zöme eredeti, s csak alkalmilag közölnek fordításokat. Ezeknek a nyelvhasználatával foglalkozik legtöbbször nyelvünk — fontosságuk miatt — több-kevesebb sikerrel. Még az eredeti cikkekben is sok a szótévesztés, hibás szóválasztás (bővebben l. Mayer Judit e számban közölt cikkében!). A harmadik csoportba a csupán fordításokat közlő központi lapokat (ezek bizonyos szlovák lapok mutációi) és a járási, üzemi kétnyelvű újságokat sorolhatnánk (ez utóbbiak is mutációk nagyrészt, de elvéve akad bennük eredeti magyar nyelvű cikk is). Persze ezek között is vannak aránylag jobbak (de a központi lapok nyelvi színvonalát nem érik el), azonban nagyobb részük — mondjuk ki nyíltan! — szinte olvashatatlan. Ezekkel is foglalkozik nyelvünk, de míg a kiadó szervek nem gondoskodnak megfelelően felkészült szerkesztőkről, fordítókról, nem várható javulás.

Igazságtalanok lennének azonban, ha csak „minősítenénk”, a nehézségekről, gondokról pedig hallgatnánk. A környezet hatásától nem szigetelődhet el az ember, esetleg csak védekezhet a negatív hatások ellen. Csakhogy nem mindenkinek van — s nem is lehet elvárni, hogy legyen — olyan nyelvi felkészültsége a magyarul író szerzők közül sem, hogy észrevegyen minden idegen hatást. Vannak olyan szlovákos szókapcsolatok, amelyeket itt szélteben-hosszában használnak, s mivel magyarul is jól érthetők — sőt némelyikük „logikus” is —, fel sem tételezik róluk, még a nyelvileg képzetebbek sem, hogy ezek kakukkfiókák. Sokan nem értették meg annak idején, miért nem „mehet át” a magyar emberen a betegség, a fájdalom, az idegesség, ha megszűnik, elmúlik; vagy miért nem lehet „kiszedni” a gyógyszert, ha mind beszédjük; miért nem kezelhetik, operálhatják a beteget gyomorral, epével stb., hiszen — szerintük — gyomorral, epével nem lehet kezelni, operálni, csak gyógyszerrel, illetve szikével.

Még a jobb fordítóknak is gondot okoz egy-egy új fogalom megnevezése magyarul. Aki lapszerkesztőségben vagy a rádiónál dolgozik, gyakran találkozik ezzel a problémával, hiszen a fogalmak szlovák nevét azonnal magyarra kell fordítani. Előfordul még, hogy gyanakvás nélkül lefordítják (különösen a tapasztalatlanabbak), de már a legtöbben nem a szó szerinti fordítás helytelen módszerét alkalmazzák. Ugyanígy kínlódnak a kiadók részére fordító, szakmailag talán felkészült, de nyelvi tekintetben — és a szakszók ismeretében — tájékozatlanabb szakemberek. — Itt említem meg, hogy húsz-harminc évvel ezelőtt még harc folyt a fordítók-szerkesztők és a nyelv-művelők között. Az előbbiek közül sokan a saját dolgukat szerették volna megkönnyíteni a szolgai fordítással. Érvük is volt, amelyből a politikai színezet sem hiányzott; Csehszlovákiában élünk — vélték —, s nekünk az itteni szakkifejezéseket kell használnunk magyarul is, ugyanis így a magyar dolgozó könnyebben megjegyzi mindkét változatot, könnyebben vált át egyikről a másikra, attól függően, melyik nyelvet használja. Szerencsére nemcsak a szlovák nyelvészeknek volt ez a módszer idegen, hanem a hivatalos szervektől sem kapta meg a remélt támogatást. A harc már eldőlt; fordítóink tudják, hogy — Deme László szavaival szólva — „itt nem az a legény, aki *kitalál*, hanem aki *megtalál*”, vagyis a fordítás helyes módja a szlovák kifejezés értelmi magyar megfelelőjének a megtalálása (l. Mayer Judit említett cikkét is!).

Fordítási gondjainkat az a körülmény is súlyosbítja, hogy fordítóinknak autodidakta módon kell képezniük magukat, ugyanis fordítóképzés nincs egyeteminken szlovák—magyar vagy magyar—szlovák szakpárosításban. Csak világnyelvekkel párosítják a szlovákot. Márpedig — tekintve, hogy Szlovákiában a hivatalos adatok szerint is több mint hétszáz ezer magyar él — egyetlen nyelvre sem fordítanak annyit szlovákból, mint éppen magyarra,

5. Hátravan még a csoportnyelvek kérdése. Erről nem sok mondani-valónk lehet. A zsargonok közül az ifjúsági nyelvet említhetjük meg, amely korántsem olyan „fejlett”, mint a magyarországi. Két forrásból táplálkozik: a magyar szókészletből — amelynek elemeit a televízióból, rádióból, szépirodalomból és a személyes találkozásokból ismerik meg fiataljaink —, a másik forrás a szlovák és a cseh nyelv: elég sok magyarul elhangzó kifejezésben ráismerhetünk a szlovák és a cseh eredetire.

Fontosabb és több gondot okozó probléma a szaknyelveké. Ez bizony megoldatlan, és talán megoldhatatlan, mert a társadalmi körülmények nem kedveznek a magyar szaknyelvek fejlődésének. Már vázoltuk, milyen gondot okoz még az iskolában meg a tankönyvfordításban is az a tény, hogy a pedagógusok nem ismerik szakjuk magyar terminológiáját, pedig köztük és magyarországi kollégáik között gyakori az érintkezés. Más szakmák magyar nemzetiségű dolgozóinak — esetleg a mezőgazdasági szakembereket kivéve — még erre sincs lehetőségük. Szlovák kollégáikkal, szaktársaikkal együtt dolgoznak, s nemcsak a terminológiahasználat, hanem az összekötő nyelv is a szlovák köztük. Ha véletlenül két magyar akad a munkahelyén, esetleg csak az összekötő szöveg lesz magyar, a szakszóhasználat nem. De talán nem is értenék meg egymást, ha egyikük történetesen magyar szakszókat használna. Az olyan eset meg ritka, hogy mindketten ismerjék szakjuk magyar műszavait. Esetleg akkor, ha a szakmunkásképzőt magyar nyelven végezték. De a mindennapi munkahelyi nyelvhasználat hatására hamar áttérnek a szlovák terminológia

alkalmazására. Elképzelhető, milyen gondot okoz ilyen körülmények között egy jó szakfordító megtalálása, ha szakirodalom kiadásáról van szó.

A „legmagyarabb szakma” nálunk a mezőgazdaság. Azt már elértük — mint utaltam is rá —, hogy a szakirodalmi fordításokban magyar szakszók szerepeljenek. Sajnos, a mindennapi élet, vagyis a szóbeliség szakszóhasználatában ezt — tartsanak bár pesszimistának! — nagyon sok idő múlva fogjuk elérni. Ugyanis a mezőgazdasági szervezés nyelve magyar vidékeken is a szlovák nyelv (a tervek, kimutatások így készülnek). Az idősebb szövetkezeti vagy állami gazdasági dolgozó ismeri ugyan szakmájának a műszavait, de csak a régieket, a nyelvjárásiakat, vagyis az egykori paraszti gazdálkodással kapcsolatosakat; a fiatalok közül már ezeket is kevesen ismerik. Az újabb, a nagyüzemi gazdálkodással kapcsolatos műszavak azonban tükörszavak. (Az egyszerűbb mezőgazdasági dolgozóknak valóban gondot okozhat egy-egy mezőgazdasági szakkönyv áttanulmányozása, mert csak sejtik a szakszók értelmét, pontosan nem ismerik.) De még a tükörszóhasználat a „jobbik eset”. A rosszabbik az, ha egy-egy szakszónak még a tükörmását sem használják, mert nem tudják szóelemek szerint sem lefordítani, vagy egyszerűen nem bíbelődnek ezzel, hiszen a szlovák alakot is megértik mindnyájan. Sokszor még a nyelvművelő sem tud nekik segíteni, hiszen nincs az a nyelvész, aki minden szakma terminológiáját ismerné. Csak egy-két példát a fentebb elmondottakra! Többször hallottam szövetkezeti tagoktól, traktorosoktól hogy „močovkát” (ejtsd: mocsovka; moč = vizelet) vittek a szántóföldre. Amikor megkérdeztem őket, miért nem jó már nekik a régi *trágyalé*, azt felelték: azért, mert ez más, mint az volt. Kiderült, hogy ez a *močovka* néven emlegetett anyag abban különbözik a hagyományos értelemben vett trágyalétől, hogy ez nem a trágyából kifolyó vagy azon átszivárgó, azt bizonyos mértékben kilúgozó csurgalékanyag, mint az, hanem a modern istállóban felfogott állati vizelet; a pontosabb neve magyarul: *húgylé*. Lehet, hogy ezt nem tudják, de az is lehet, hogy a *močovká*-t kevésbé érzik „illetlen” szónak, mint a *húgylé*-t. Még nehezebben fognak leszokni a *močovina* (ejtsd: mocsovina) szó használatáról; az általa jelölt anyagból sok van a trágyalében, állati vizeletben; s a gyógyászatban, a műtrágyagyártásban, sőt a takarmányozásban is használják. Nehezebben, mert magyarul *hugyany* vagy *húgyanyag* a neve (kémiai, illetve tudományos neve *karbamid* vagy *urea*). Az efféle múmagyar szavak meg nem igen gyökereznek meg a falusi emberek nyelvhasználatában. Még a szlovák *močoviná*-t is ismerősebbek érzik, mint a *hugyany*-t.

*

Íme, egy kis ízelítő a nemzetiségi nyelvállapotból és a nyelvművelés problémáiból. Nemcsak a közéleti kifejezéseknek a megmagyarításában kell segédkeznünk (egyébként ezek legtöbbször is van némi szakmai jellege), hanem sokszor a szűkebben vett szakmák szlovák műszavai magyar megfelelőinek a felkutatásában is. S az eredmény: bizonytalan. A megfelelőket megtaláljuk ugyan, de nem biztos, hogy el is terjednek, legalábbis az élőbeszédben. De már az is eredmény, hogy az itteni szakkönyvekbe bekerülnek. Így remélhető, hogy egyszer — talán a fiatalok révén, akik már ezekből a könyvekből szerzik ismereteiket, sőt magyarországi szakkönyveket is lapozgatnak — megjelennek az élőszóhasználatban is.

Jakab István

A szlovákiai magyar nyelvűvelés

A nyelvűvelő tevékenység fő indítéka meggyőződés szerint nemcsak az anyanyelv szeretete, hanem az anyanyelv egy és oszthatatlan voltának, nemzet- és kultúrafenntartó, hagyományörző szerepének felismerése. Többszörösen érvényes ez a megállapítás a nemzetiségi viszonyok közt végzett nyelvűvelő munkára, amely mögött — helyzetéből következően — általában nem áll saját tudományos intézmény, sem szakfolyóirat.

A második világháború befejeződése, a felszabadulás után néhány évnek kellett eltelnie, míg újra megindulhatott a Csehszlovákiai élő magyar nemzetiség kulturális élete. A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején nyíltak meg ismét a magyar iskolák, alakult meg a magyar kulturális egyesület, a Csemadok, kezdődött a magyar nyelvű könyvkiadás, indult meg a magyar nyelvű időszaki sajtó és a Csehszlovák Rádió rendszeres magyar adása. Akkor jelentkezett újra a nyelvűvelés igénye, hiszen magyar iskola és magyar sajtó híján addig ilyesmivel nem is lehetett foglalkozni. Az első hazai nyelvűvelők — a pedagógusokon kívül — kétségtelenül azok a névtelen lektorok és szerkesztők voltak, akik legjobb tudásuk szerint gyomlálgatták a nyelvi hibákat az időszaki sajtó termékeiben meg az első könyvformában megjelent csehszlovákiai magyar kiadványokban. Elvértve már egy-egy nyelvűvelő cikk is napvilágot látott a sajtóban. Néhány csehszlovákiai magyar szakember — többnyire pedagógus — elég korán felismerte a nyelvromlás veszélyét, főként a többségi nyelvnek az erős hatását, amely nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a csehszlovákiai magyar lakosság számos közéleti fogalmat szlovák szóval nevezett meg — a hatóságoktól, intézményektől kezdve az új politikai és társadalmi fogalmakon át egészen a különféle közszükségleti cikkekig —, hanem abban is, hogy sok esetben szó szerinti fordítással próbálta „megmagyarítani” azoknak az új fogalmaknak a nevét, amelyeket szlovákul ismert meg. Hamarosan kiderült azonban, hogy nyelvi gondjainknak ez csak az egyik része, hiszen a csehszlovákiai magyarok nyelvhasználatában más jellegű hibák is mutatkoznak, nagyjából ugyanazok, amelyek az egész magyar nyelvterületen előfordulnak, s amelyekkel az egyetemese magyar nyelvűvelés állandóan foglalkozik.

Ha belenézünk „A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája” című kiadvány eddig megjelent három kötetébe (i. m. 1945—1960, 1961—1970, 1971—1980, Madách, Bratislava, 1982., 1984., 1986.), megállapíthatjuk, hogy ez a bibliográfia 1945 és 1960 közt tizenkilenc, 1961 és 1970 közt már ötvenkét, 1971 és 1980 közt nyolevanhárom nyelvűvelő cikk és tanulmány megjelenését tünteti fel. A valóság ennél kedvezőbb, mert az említett bibliográfia a kisebb terjedelmű nyelvűvelő írásokat, glosszákat nem vette figyelembe. Lényegesen növekedett az ilyen jellegű írások száma a legutóbbi évek során is, hiszen a nyelvűvelés több szakember érdeméből nagyobb lendületet vett, és rendszeresebbé vált. A nyelvűvelő munka kezdeményezői, támogatói, szervezői közt ott vannak a hazai magyar lapok, a Csehszlovák Rádió magyar adásának főszerkesztősége, a Madách Könyv- és Lapkiadó Vállalat s nem utolsósorban a Csemadok Központi Bizottsága mellett 1967 óta működő nyelvi szakbizottság s ennek terminológiai munkacsoportja.

Ami a nyelvűvelő — még pontosabban: az anyanyelvvel foglalkozó — csehszlovákiai magyar könyveket illeti, számuk egyelőre hét. Ezek 1970 és

1987 közt jelentek meg, közülük „A hűség nyelve” című válogatás második, bővített kiadásban is. De vegyük ezeket a kiadványokat sorjában.

Először is Deme László könyvét kell említenünk, melynek címe: „Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról” (Madách, Bratislava, 1970.). Ebben a kiadványban gyűjtötte össze a szerző — aki öt évig működött vendégtanárként a pozsonyi Komenský Egyetem magyar tanszékén — azokat a cikkeket és tanulmányait, melyekben elsőként mérte fel a szlovákiai magyar nyelvhasználat állapotát, tisztázta nyelvújításunk több fontos kérdését, és kijelölte feladatait. A szóban forgó könyvet teljes joggal tekintjük a szlovákiai magyar nyelvújítás alapművének. Ugyanígy nagyra kell becsülnünk Deme László professzornak a szlovákiai magyar nyelvújítás ügyét segítő egyéb tevékenységét is, hiszen még az egyetemről való távozása után is foglalkozott a szlovákiai magyar újságírókkal mint továbbképző nyelvi tanfolyamuk előadója, és több előadást tartott a kassai Kazinczy-napok keretében.

Következő nyelvújító kiadványunkat („Hogy is mondjuk?”, Madách Bratislava, 1976.) Jakab István állította össze. A kötetben hét szerző hosszabb-rövidebb nyelvújító írásai szerepelnek. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek egy része már Jakab István szerzőmunkájának eredményeként született meg (még 1969–70-ben), nevezetesen a „Nyelvi sajtószemle” című fejezetbe sorolt tanulmányok, melyek néhány hazai magyar lapunk nyelvi színvonalát vizsgálják. A könyv zárófejezete — „Nyelvújításunk helyzete, elvei és legfontosabb feladatai” (Jakab Istvánnak a kassai Kazinczy-napokon, 1973. november 30-án elhangzott előadása) — összefoglalja egyrészt a csehszlovákiai magyar nyelvújítás addigi történetét, másrészt ismerteti eredményeit és nehézségeit. Áttekintést ad az egyetemes magyar nyelvújítás kérdéseiről, és megfogalmazza a csehszlovákiai magyar nyelvújítás alapelveit és feladatait.

1980-ban jelent meg ugyancsak a Madách Könyvkiadónál Jakab István első önálló kötete, a „Nyelvünkéről nyelvünkért”, amely a szerző összegyűjtött nyelvújító előadásait és cikkeket tartalmazza. A könyv mintegy harminc oldalnyi bevezető része néhány elméleti kérdést tisztáz, amilyen például a nyelv rétegződése, a szavak értéke, a legfontosabb szóalkotási módok stb., s ezt követi hetenkét cikk, melyekben a szerző konkrét hibákra mutat rá, ezeket elemzi és helyesbíti.

Jakab István következő nyelvújító kötete „Nyelvünk és mi” címmel jelent meg (Madách, Bratislava, 1983.). Ez a könyv negyvenhárom nyelvújító cikket tartalmaz, mint a szerző mondja rövid előszavában: „újabb nyelvújító írásainak gyűjteményét”. E kiadvány második része a csehszlovákiai magyar nyelvújító irodalomnak alapvető tanulmánya. Elemez, rendszert alkot, hibatiszítást állít fel, kijelöli a feladatokat. Erre a tanulmányra a későbbiekben majd még visszatérek. Jakab István nyelvújító cikkeinek, a rádióban elhangzott előadásainak harmadik gyűjteménye, a „Nyelvi vétségek és kétségek” című kötet, 1987-ben jelent meg ugyancsak a Madách Könyvkiadó gondozásában. Mintegy száz rövidebb írást tartalmaz, témakörök szerint csoportosítva. A könyv célja, hogy felhívja a figyelmet a nyelvhasználati hibákra, illetve, hogy eligazítson nyelvi bizonytalankodásainkban.

Szólnom kell itt még „A hűség nyelve” című válogatásról, melyet első ízben 1985-ben jelentetett meg a Madách Könyvkiadó. A könyv alcíme: „Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről”. Tévedés ne essék: ez a kiad-

vány nem a szó szoros értelmében vett nyelvművelő könyv. „Összeállítója, Zalabai Zsigmond, arra vállalkozott, hogy feltérképezi és bemutatja: mit akart és mit tudott elmondani a szlovákiai magyar író az anyanyelvről, az írásbeliség és általában a kultúra, a szellemi és a mindennapi élet éltető közegéről...” — olvashatjuk a könyv fűlszövegében. Mégis meg kell említenünk a nyelvművelő könyvek sorában — 1987-ben megjelent bővített második kiadásával együtt —, mivel határozottan nyelvművelő jellegű írásokat is tartalmaz.

A csehszlovákiai magyar nyelvművelők s mindazok az intézmények, amelyek munkájuknak teret adnak, egyetértenek azzal, amit Jakab István a már említett hosszabb tanulmányában (A csehszlovákiai magyar nyelvművelés legfontosabb kérdései. In: *Nyelvünk és mi*, Madách, Bratislava, 1983.) megfogalmazott. Az alábbiakban röviden ismertetem ennek az összefoglaló tanulmánynak néhány főbb pontját.

Első és igen fontos megállapítása a nyelv egységére vonatkozik: „...egy magyar nyelv van, a közös magyar nyelv, s ennek köz- és irodalmi nyelvi formája a norma, a követendő nyelvi eszmény.” A csehszlovákiai magyar nyelvművelés ebből az alapelvből indul ki, és eleve elutasítja azt az elméletet, amely szerint előbb-utóbb szükségszerűen létrejön valamiféle külön csehszlovákiai magyar nyelv. A nyelvhasználatban lehetnek kisebb — a nyelv lényegét azonban nem érintő — eltérések. Vannak ugyanis sajátos — többnyire közéleti, közigazgatási — fogalmak, amelyek megnevezésében az illetékes hatóságok ragaszkodnak az úgynevezett regisztrált formához (ilyen például a *nemzeti bizottság* — a *národný výbor* szlovák elnevezés pontos megfelelője —, amelyet Magyarországon városi vagy községi tanácsnak hívnak), más fogalmak nevét azonban semmi okunk szó szerint lefordítani a szlovák vagy a cseh nyelvből. E szempontból újságíróink vannak a legnehezebb helyzetben, hiszen ők nap nap után találkoznak a szlovák nyelvben is újként megjelenő kifejezésekkel, s nem minden esetben ismerhetik mindjárt ezeknek a helyes megfelelőit. Az új fogalmak helyes magyar nevének felkutatása számukra mindennapi feladat. Ma már ők is tudják, hogy amíg nem találják meg a pontos megfelelőt, ne a szolgai fordítás módszerét válasszák, hanem inkább a szlovákából megismert és megértett fogalom körülírásával oldják meg a problémát.

A szóban forgó tanulmány általános jellemzést ad a csehszlovákiai magyar nyelvhasználatról. Deme László fentebb már említett könyvének máig érvényes megállapításaiból kiindulva von le következtetést nyelvhasználatunk szintjeire nézve, és részletes áttekintést ad nyelvhasználati hibáinkról, beszámol nyelvművelésünk formáiról, addigi eredményeiről és kitűzött feladatairól. Egyebek közt szorgalmazza a csehszlovákiai magyar nyelvművelés intézményesítését.

Azóta, hogy ez az összefoglaló tanulmány megjelent, a csehszlovákiai magyar nyelvművelés szervezeti feltételei és kitűzött céljai lényegesen nem változtak. Annyi bizonyos, hogy az anyanyelv iránti érdeklődés határozottan tovább növekedett. Ezt bizonyítja például az is, hogy a *Csemadok* hetilapja, a *Hét*, 1985-ben „Kincünk, az anyanyelv” címmel rendszeres rovatot indított. Ennek munkatársai elsősorban pedagógusok, szerkesztők, de olyan különféle munkaterületeken dolgozó szakemberek is, akik a saját szakmájukat érintő nyelvi jelenségekkel foglalkoznak. A *Hét* említett rovata közölte Kázmér Miklósnak — aki jó néhány éven át működött a pozsonyi Komenský Egyetem magyar tanszékén vendégtanárként — népszerű nyelvtörténeti-etimológiai

cikksorozatát, s ezzel új színnel gazdagította az anyanyelvvel foglalkozó irodalmunkat.

Egyébként a csehszlovákiai magyar nyelvújítóknek évek óta publikálási lehetőséget ad az Új Szó, hiszen már 1974-ben megindította „Kis nyelvőr” című rovatát. Ebben a rovatban két éven át kéthetente — minden második szombaton — közöltek nyelvújító írásokat. 1976 óta az Új Szónak csaknem minden szombati számában ott van a „Kis nyelvőr”. Néha még előfordul, hogy a rovat magyarországi szerző írását közli, az utóbbi időben azonban ez inkább ritka eset. Sajnos, így sem mondhatjuk, hogy a rovatnak sok a munkatársa; a szerkesztőség tájékoztatása szerint mindössze öten írnak oda rendszeresen. Az azonban bizonyos, hogy az olvasók kívánják és szeretik ezt a rovatot. A többi csehszlovákiai magyar lap, ha nem is rendszeresen, de időről időre közöl nyelvújító írásokat. Fontos szerepe van a nyelvújításban a Csehszlovák Rádió magyar nyelvű adása Anyanyelvünk című ötperces műsorának. Ezt minden szombaton sugározzák, 1977. január 15-e óta. A műsor állandó munkatársai Jakab István, Morvay Gábor és Mayer Judit, szervezője a Csehszlovák Rádió magyar adásának főszerkesztősége.

Szervezeti keretet a csehszlovákiai magyar nyelvújításnak most is a Csemadok Központi Bizottságának nyelvi szakbizottsága ad. A szakbizottság tagjai társadalmi munkában szervezik a nyelvújító tevékenységet és a nyelvújítási anyag gyűjtését. A nyelvi szakbizottság terminológiai munkacsoportja — amely szerkesztőkből, kiadói dolgozókból, különféle műszaki területeken dolgozó szakemberekből áll — azzal foglalkozik, hogy a szlovák közéleti és szakmai terminusok magyar megfelelőit egységesítse, és rendszeresen közzétegye az intézménynevek magyar fordításának jegyzékét.

A nyelvi szakbizottság hagyományossá vált rendezvénye a Kazinczy-napok. (Ez idén — 1989 márciusában — rendeztük meg huszadszor.) A helyszín Kassa, ahol évente egyszer összegyűlnek az anyanyelv ügye iránt érdeklődő dolgozók, előadásokat hallgatnak meg (az előadók magyarországi és hazai szakemberek), s megvitatják a nyelvújítás, a nyelvújításgyűjtés vagy például a tankönyvkiadás időszzerű kérdéseit. A Kazinczy-napok szervezésében az újságíró-szövetség és az oktatási szervek is részt vesznek. A helyes kiejtés országos versenyét szintén a Kazinczy-napok keretében tartják meg.

Különböző szervezetek — szerkesztőségek, művelődési klubok, a Csemadok járási, városi szervezetei stb. — szintén foglalkoznak az anyanyelv ügyével, előadásokat kérnek fel, sőt nagyobb arányú rendezvényekre is vállalkoznak. Ilyen volt a legutóbbi időben például „Az anyanyelv hete — 1988. december 9–16.”, melyet a Csemadok több járási bizottsága és a Duna-szerdahelyi Járási Könyvtár közösen rendezett, részben Duna-szerdahelyen, részben több járás néhány községében. A rendezők változatos műsort állítottak össze: irodalmi, nyelvi előadásokat, író-olvasó találkozókat, játékos nyelvi vetélkedőket, ünnepi énekkari találkozót szerveztek. Az előadásokat részben magyarországi szakemberek tartották.

Abból, amit eddig elmondtam, nyilvánvalón kitűnik, hogy a csehszlovákiai magyar nyelvújító tevékenységet egyelőre nem sikerült olyan értelemben intézményesíteni, ahogyan azt Jakab István szorgalmazta. Véleményem szerint az a mi nyelvújító munkánk legnagyobb nehézsége, hogy azok az intézmények, amelyeknek közvetlenül vagy közvetve feladatuk az anyanyelv ápolása, még mindig egymástól némileg elszigetelve dolgoznak. Mai napig nincs olyan szerv, amely igazán össze tudná fogni valamennyi jó szándékú

törekvést. Más fölöttes szervhez tartozik az iskola, máshoz egyetlen magyar napilapunk, megint máshoz az egyéb magyar lapok, az egyetlen magyar könyvkiadó, s más gazdája van az egyes szlovák kiadók keretében működő magyar szerkesztőségeknek. A Csemadok nyelvi szakbizottságában és ennek terminológiai munkacsoportjában olyan önkéntesek dolgoznak, akik hivatással járó elfoglaltságuk miatt csak szabad idejük egy részét tudják a nyelvművelő munkára fordítani. És ez bizony nem elég. A magyar intézmények megteszik a tőlük telhetőt, de igazán jó eredmények eléréséhez ez még mind kevés.

Nem állíthatom, hogy a nagyközönség általában közömbös a nyelvművelés iránt, inkább csak nem eléggé aktív. Olyasmit sem tapasztalhattunk, hogy a szlovák hivatalos szervek ne támogatnák a nemzetiségi nyelv ápolását szolgáló vállalkozásokat, vagy éppenséggel gátat akarnának vetni a nyelvművelő szándékoknak. Erről szó sincs. Ám a kezdeményezést nagyjából rájuk bízzák, élünk az alkotmány biztosította jogokkal — az állam gondoskodik magyar iskoláról, magyar sajtóról —, az anyanyelv ápolása a meglévő intézmények keretében magának a nemzetiségnek az ügye.

Független, erre a munkára szakosított intézmény híján a csehszlovákiai magyar nyelvművelés ügye továbbra is önkéntesek kezében van. Aggasztónak tartom, hogy mindeddig nem sikerült fiatal szakembereket megnyernünk az aktív nyelvművelő munkára. Az a néhány ember, aki rendszeresen figyeli a csehszlovákiai magyar nyelvhasználat jelenségeit, és a lapokban, a rádióban vagy előadásokon felhívja a figyelmet a hibákra, nagyjából az idősebb, legjobb esetben a közép- és középkorhoz tartozik.

Az a meggyőződésem, hogy a nyelvművelést az iskolában kell kezdeni, mégpedig nem kizárólag a magyarórán. (Tudomásom szerint vannak is olyan iskoláink, ahol ezt az elvet igyekeznek valóra váltani.) Egyként kötelessége minden magyar pedagógusnak — bármelyik tantárgyat tanítja —, hogy a tanulókat anyanyelvük tudatos, szabatos használatára oktassa. Lehetőleg már az alapfokú iskola, de még inkább a középiskola adjon olyan anyanyelvi alapot a tanulóknak, hogy későbbi tanulmányaik során — melyeket nagyrészt már nem magyarul folytatnak —, illetőleg munkahelyükön — ahol a legtöbb esetben szlovák környezetben dolgoznak — megőrizték ép nyelvérzéküket, megóvják anyanyelvük tisztaságát, és hogy ne legyenek restek magyarul is megtanulni — saját érdekükben és a közösség érdekében, amelyhez tartoznak — a szakmájukba tartozó fogalmak, helyes, pontos nevét. Jól tudom, hogy ez nem kis követelmény, de ez is egyik útja annak, hogy anyanyelvünk egységét, tisztaságát megőrizzük.

Az alap- és középiskolák színvonala természetesen nagymértékben függ a pedagógusoktól. A pedagógusképzés hazánkban az egyetemeken — a bölcsészettudományi és természettudományi karokon —, valamint az önálló pedagógiai karokon folyik. A magyar szakos pedagógusok legnagyobb része a Pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelvi és irodalmi tanszékén, illetve a Nyitrai Pedagógiai Karon végzi tanulmányait. Az alapiskola felső tagozatára és a középiskolára képesítendő hallgatók azonos képzésben részesülnek, azaz a végzett pedagógusok mindkét tagozaton taníthatnak. Megszűnt az egykori szintkülönbség az egyetemi bölcsészettudományi karok és az önálló pedagógiai karok közt.

Ami a saját nyelvművelő munkámat illeti: Jakab István győzött meg vagy húsz évvel ezelőtt arról, hogy nem elég csak a szerkesztőségi íróasztalra

került műfordításokból gyomlálgatni a nyelvi helytelenségeket, hanem nyilvánosságra kell hozni a jó és a rossz tapasztalatokat, figyelni kell a napi sajtót meg a beszélt nyelvet is, és élni kell a jobbítás lehetőségeivel.

A csehszlovákiai magyar nyelvűvelés a nehézségek ellenére eredményeket is felmutathat. Sok, régebben nagyon gyakori káros nyelvi jelenséget sikerült visszaszorítanunk, legalább annyira, hogy az írott szövegekben ma már csak elvétve fordulnak elő. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a szerkesztőségekben képzettebb dolgozók ellenőrzik a szövegeket. Teljesen elégedettek persze ma sem lehetünk a csehszlovákiai magyar sajtó nyelvi színvonalával (a könyvekével, kivált a szakkönyvekével sem mindig!), s egyáltalán nem vigasztal bennünket az a tudat, hogy a magyarországi sajtó nyelvében is akad kivetnivaló. (Ott az olvasóközönség élénkebben reagál a nyelvi hibákra, mint nálunk.) Az is tény, hogy még mindig vannak ellenőrizetlen területek — gondolok itt elsősorban például a járási lapok magyar szövegeire, továbbá egyes meghívók, hirdetések, idegenforgalmi tájékoztatók, szlovák könyvekben megjelent magyar nyelvű összefoglalások stb. sokszor bizony hibáktól hemzsegő szövegére. Ezekben a területeken éppen az intézményes nyelvűvelés híján nem tudtunk egyelőre igazi eredményt elérni. A nyelvűvelők cikkeikben, előadásaikban természetesen ezekkel a hibákkal is foglalkoznak, de tudniuk kell, hogy ez csak „tüneti kezelés”, „a betegség okát” egyelőre nem tudják megszüntetni, mivel nincs módjuk beavatkozni azoknak az intézményeknek, esetleg személyeknek a hatáskörébe, amelyek vagy akik ezekért a hibás magyar szövegekért felelősek.

A csehszlovákiai magyar nyelvűvelés nem szűkíthető le a szlovák nyelv hatásainak gyomlálgatására. Nyelvűvelőink ma már számos más jellegű hibával — a nyelvjárásiasság jelenségeitől kezdve a helyesírási hibákon át a mondat szerkesztési hibáig —, igen sokféle káros nyelvi jelenséggel foglalkoznak.

A beszélt nyelvről annyit mondanék itt, hogy még mindig akadnak nálunk — még értelmiségiek is —, akiket nem tudtunk teljesen leszoktatni az úgynevezett makaróni nyelvről. Megfigyelésem szerint ez a jelenség — a szlovák szavaknak a magyar beszédbe való belekeverése — ma már inkább az idősebb korosztályhoz tartozók nyelvhasználatában fordul elő, annak ellenére, hogy éppen ők nagyjából magyar iskolába jártak, és általában rosszabbul beszélnek szlovákul, mint a fiatalok. A fiatalabb nemzedék nyelvhasználatában más jellegű szlovák hatások mutathatók ki — például helytelenül lefordított szlovák szerkezetek, szlovákos szófüzések stb. —, ugyanakkor több másfajta, nem a szlovák nyelv hatásának betudható nyelvi vétséget követnek el, amilyen például a szótévesztés, a hibás szóválasztás, a szólásvegyítés, a képzavar stb. Egyúttal azt is meg kell állapítanom, hogy a hazai magyar nyelvhasználatban kevésbé terjednek az úgynevezett divatszavak és a máról holnapra „felkapott” kifejezések. A rossz értelemben vett hivatalos stílusnak az a fajta köznyelvi lecsapódása pedig, amely nagyon jellemző például a Magyar Rádió és az MTV riportalanynak egy részére, nálunk egyelőre inkább ritka jelenség. Csak egy példát idézek (a mondat 1989. január 14-én reggel hangzott el a Kossuth rádióban egy boltvezető szájából): „Egy idős néni, akinek táplálkozási igénye a tejtermékek felé orientálódik stb.” — nos, ilyen kacifántos mondatot csehszlovákiai magyar boltvezető nemigen tudna kiagyálni.

A köznyelvi, sajtónyelvi helytelenségek hallatán-láttán minden nyelvűvelő elszomorodik egy kicsit. Hát csakugyan hiába prédikálunk? Néha

azonban kellemes meglepetésben is lehet az embernek része. Elmondanék erről egy tanulságos kis történetet. Színhelye egy kórterem volt; ott beszélgettem egy idős falusi magyar asszonnyal. A néni nemigen tudott szlovákul, de amikor a munkájáról beszélt, úgy mondta, hogy a *jéerdében* (JRD — jednotné rol'nícke družstvo, azaz hivatalos magyar nevén: egységes földműves-szövetkezet, rövidítve: efsz) a baromfitelepen dolgozott, és ott *meszkával* etették a tyúkokat. (A *meszka* szó helyes szlovák formája: *zmeska*; ejtsd: zmeszka.) Nem sok értelmét láttam, hogy helyreigazítsam, ámde megszólalt a másik ágyban fekvő fiatalasszony, akiről csak annyit tudtam, hogy szlovákul is jól beszél, és szakmunkásként dolgozik valamilyen gyárban. „Ha magyarul beszélünk — mondta, és hangjából enyhe rosszallás csendült ki —, akkor az nem jéerdé, hanem szövetkezet, a zmeska pedig táp.” Amikor megkérdeztem, hogy ezt honnan tudja, szerényen azt felelte: az iskolából. Hadd reméljem, hogy ez a fiatalasszony nem az a kivétel volt, amely erősíti a szabályt.

Mindent összevéve az a meggyőződésem, hogy nyelvvelőinknek — addig is, míg sikerül még szervezettebbé tenni, sőt intézményesíteni a csehszlovákiai magyar nyelvvelő munkát — minden módon igyekezniük kell beleoltani a nemzetiségi közösség tudatába, hogy az anyanyelvért egyként felelős mindenki, aki magyarul gondolkodik, beszél és ír, nemcsak a hivatásos írók, újságírók, szerkesztők, pedagógusok és nyelvvelők.

Mayer Judit

A Kazinczy nyelvvelő napok múltjából

Ez év márciusában huszadik alkalommal találkoztak az anyanyelv művelésével, ápolásával és mindennapi gondoljaival foglalkozó szakemberek és a nyelv sorsa iránt felelősséget érző önkéntes munkatársak a Kazinczy Nyelvvelő Napokon Kassán. Első alkalommal 1967 októberében került sor erre a tudományos jellegű találkozóra, de — sajnálatos módon — a hetvenes évek elején két alkalommal elmaradt a rendezvény. Ezért a két évtizedes évfordulóra csak most kerülhetett sor. Kisebbségi helyzetünkben már az is nagy eredménynek számít, ha egy mozgalom folyamatosan több évtizedig létezik (létezhetsz) és szolgálja (szolgálhatja) az itt élő magyarság művelődési igényeit. Ezért úgy gondoljuk, hogy mai küzdelmes sorsunkban ez az évforduló főleg számvetésre és visszatekintésre készteszen mindnyájunkat. Elsősorban azért, hogy összehasonlítsuk az eddig elért eredményeket a kezdeti célkitűzésekkel, más szóval összegezzük azt, hogy mi valósult meg azokból a tervekből, melyekkel ezt a mozgalmat annakidején a szervezők létrehozták és elindították. Amellett azon is el kell gondolkodnunk, mik azok a hibák, esetleg mulasztások, melyeket a jobb munka érdekében a jövőben ki kell küszöbölni és a szükséges változtatásokat meg kell tenni.

Az eltelt időszak érdemi méltatása nem az én feladatom. Ezt később az illetékes szakemberek biztosan megteszik. Én most a Kazinczy Nyelvvelő Napok indulását és kezdeti időszakát szeretném bemutatni — az első öt évet — azzal a szándékkal, hogy valós képet adjunk a kezdeti nehézségekről, továbbá a mozgalom akkori terveiről és az úttörők küzdelmes munkájáról.

A nyelvművelő napok megrendezésének gondolatát a kassai Batsányi⁸ körben vetettük fel először, 1967-ben. Még abban évben, október végén sikerült is megrendezni az első találkozót a Csemadok központi szervei és néhány helyi intézmény bevonásával és támogatásával.

Részletesebben kell szólni az első rendezvény célkitűzéseiről és távlati terveiről. Ezt azért tartjuk fontosnak közölni, hiszen ekkor fogalmazódott meg a mozgalom mindenkori tevékenységének a lényege. Azt szerettük volna megvalósítani, hogy a Közép-Kelet-Európában — ma öt országban — élő magyarság nyelvészeti szakemberei legalább ebből az alkalomból találkozhassanak egymással, megbeszélhessék gondolataikat a magyar nyelv művelésével, ápolásával kapcsolatban, és kölcsönösen kicserélhessék tapasztalataikat.

Az első Kazinczy Nyelvművelő Napokra ezért meghívást küldtünk Kolozsvárra, Újvidékre, Ungvárra és Budapestre. Meghívásunkat az utódállamok közül egyedül az újvidékiek fogadták el, és küldték el képviselőjüket Kassára Korom Tibor személyében. Ő a jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület munkáját ismertette. Kolozsvárról és Ungvárról nem érkezett válasz. Budapest természetesen örömmel fogadta a meghívást. Két kiváló szakember képviselte a magyar nyelvtudományt: Bárczi Géza akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke és Végh József, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa, a földrajzi névgyűjtés országos irányítója.

A rendezvény megnyitó előadására Fábry Zoltán csehszlovákiai magyar írórt kértük fel. Mivel beteg volt, nem vállalta az előadást. Erre az alkalomra írt értekezését „Kazinczy elkötelezettségében” címmel felolvastuk a találkozó résztvevőinek. A szakmai előadásokon kívül kultúrműsor keretében előadás hangzott el Kazinczy nyelvművelő törekvéseiről Kovács Győző irodalomtörténetész előadásában.

Az előadók egyrészt hazai szakemberek, másrészt külföldi vendégek voltak. A hazaiak közül első helyen kell megemlítenünk Deme Lászlót, a pozsonyi Komenský Egyetem Magyar Tanszékének vendégprofesszorát, aki „A nyelvi kultúra kérdései és feladataink” címmel tartott tartalmas, értékes előadást. Beszélt az anyanyelv fontos szerepéről az ismeretek elsajátításával kapcsolatban, s szólt azokról az előnyökről, amelyek az anyanyelven való tanulás természetes velejárói. Sima Ferenc a pozsonyi Komenský Egyetem Magyar Tanszékének tanára a szlovákiai magyar nyelvjárásokról, a nyelvjárási sajátosságokról szólt. Teleki Tibor, a nyitrai Pedagógiai Főiskola tanára pedig a földrajzi nevek gyűjtésével kapcsolatban megemlítette a mesterséges névváltoztatások tényét, melyeknek legtöbb esetben semmi közük sincsen az eredeti elnevezésekhez. Ezért a népnyelvi adatok összegyűjtésére buzdította az önkéntes gyűjtőket.

Bárczi Géza professzor többek között megemlítette, hogy a nyelvművelő tevékenységnek mindnyájunkban tudatossá kell válnia, s állandóan szem előtt kell tartanunk, hogy a magyar nyelvnek munkásai vagyunk, és tőlünk függ a nyelv jelene és jövője. Felszólalása végén külön is kiemelte, hogy a Kazinczy Nyelvművelő Napok megrendezését következetes munkával folytatni kell. Végh József a magyarországi önkéntes gyűjtőmozgalmat és a gyűjtés során elért eredményeket ismertette.

A találkozó végén Szabó Rezső, a Csemadok főtítkára méltatta a rendezvényt, amely tartalmában és célkitűzésében eltér az eddigi szlovákiai magyar rendezvények jellegétől. Hangsúlyozta, hogy a szervezők kezdeményezése

szerencsésen találkozott a hazai nyelvészeti szakemberek terveivel és a Csemadok támogatásával. A vendégeket arra kérte, hogy támogassák továbbra is a most meginduló nyelvművelő és gyűjtő mozgalmat.

A rendezvényt mind a szlovákiai magyar sajtó, mind a magyarországi sajtó egyaránt méltatta. Ezeket nem szándékom ismertetni. Mégis engedtessek meg, hogy egy kivételt tegyek és a csehszlovákiai magyar tannyelvű iskolák tanítói számára megjelent módszertani folyóirat, a Szocialista nevelés 1968 januári számából idézzek néhány sort: „Megállapíthatjuk, hogy egy olyan rendezvényt sikerült megvalósítani, amely az eddigi emléknapi és különböző emlékünnepektől eltérően nem széles tömegeket vonzó attraktív műsorra épült, hanem tudományos értekezlet jellege volt, a nyelvészet, a nyelvművelő munka iránt érdeklődőket hozta össze, ösztönözte rendszeres munkára. Hogy mennyire sikerült egy folyamatos mozgalmat elindítani, azt csak egy bizonyos idő elteltével állapíthatjuk majd meg. Az első lépés mindenesetre sikeresnek mondható. Erről tanúskodnak a külföldi vendégeink elismerő nyilatkozatai és a résztvevők érdeklődése a munka iránt.”

Ha már szó esett az elismerő nyilatkozatokról, szeretném közölni vendégeink bejegyzéseit a Batsányi-kör Krónikájába a rendezvénnyel kapcsolatban.

Bárzi Géza ezeket írta: „A kassai ünnepély a magyar nyelv kutatása történetének igen fontos eseménye, mely szerencsésen ötvözte egybe a felvidéki magyarság nyelvi kultúrájának két értékét: a nyelvművelést és a nyelvjárások gyűjtését.”

Deme László bejegyzése: „Örömmel vettem részt a Kazinczy-napokon. Remélem, az első ilyen: mert folytatódniuk kell. — S még azt: minden szép ünnepség annyit nyom a latban, amennyi szívós hétköznapi munka van mögötte. Ennek jegyében ismétlődjenek majd a Kazinczy-napok.” Azt már én teszem hozzá, hogy beírásának második fele mottója lehetne az egész mozgalomnak.

Végh József gondolatai: „Nagy megtiszteltetésnek érzem, hogy a kassai Kazinczy-napokra meghívtak. Szép seregszemléje volt ez a Szlovákiában élő magyar tanároknak, akik tudják, hogy a magyar nyelv ápolása, nyelvjárási és néprajzi emlékeink gyűjtése megtisztelő és kötelező feladata mindnyájunknak.”

A Csemadok központi bizottsága megáévvá tette a mozgalom további támogatását. Létrehozta a nyelvművelő szakbizottságot, mely egy év múlva társasággá alakult. Az Új Szóban és a Hét c. hetilapban nyelvművelő rovat indult meg, és a csehszlovák rádió magyar adásában is rendszeresítették nyelvművelő előadásokat. Azonkívül pályázatot hirdettek meg nyelvjárási gyűjtésre és földrajzi névgyűjtésre egyaránt. Ezt évente megismétlik.

Útjára indult tehát egy mozgalom, mely az annyira fontos nyelvművelést tűzte zászlajára. Persze, azonnal nagy eredményt egyetlen szakember sem várt. Az első rendezvény után a legfontosabb tennivaló az volt, hogy ez a találkozó évről évre megismétlődjék és folyamatosan végezhesse munkáját.

Erre nagy szükség is volt. Hiszen már a következő évben, 1968-ban nagy erőfeszítésünkbe került, hogy a találkozót megrendezhessük. Köztudott dolog, hogy ez az év Csehszlovákiában a válság éve volt, telítve zavaros körülményekkel. Mi ennek ellenére mindent megtettünk azért, hogy a nyelvészek és a nyelvművelők ismét találkozhassanak Kassán s így biztosítsuk a mozgalom folytonosságát. Ismét elmentek a meghívók a Duna menti orrágok nyelvészeinek a címére. Ez alkalommal egyedül Kolozsvárról érkezett lemondó válasz

Szabó T. Attila nyelvészprofesszortól. A levél tartalmából a lényegét idézem: „Közös ismerősünk útján továbbított kitérőt meghívását nagyon köszönöm, s mint természetjáró nagy örömmel vennék részt magashegyi kirándulásainkon. Rajtam kívül álló okokból erre lehetőségem nincs.” A helyzetre való tekintettel kénytelenek voltunk nélkülözni ebben az évben a magyarországi és a jugoszláviai vendégeket is.

A rendezvényen hazai nyelvészek szerepeltek és tartottak szakmai előadásokat. Ezek közül meg kell említeni Deme László vendégprofesszor „Nyelvhasználat, nyelv-művelés, nyelvtudomány” c. értekező beszámolóját. Válaszolta, mi a teendő, hogy minél szélesebb körben érvényesüljön a helyes nyelvhasználat. Előadását azzal fejezte be, hogy a nyelv-művelés szocialista, állampolgári és emberi kötelesség.

A nyelvészeti előadások témájához szorosan kapcsolódott Turczel Lajos irodalomtörténész „Kazinczy és Kassa” c. előadása az esti kultúrműsor keretében.

A hazai magyar sajtóorgánumok közül az Új Szó és a Hét számolt be legrészletesebben és szakmai igényességgel a rendezvényről. Az értékelésekből megállapítható, hogy a találkozó színvonalas volt, és a nehézségek ellenére is teljesítette küldetését.

Harmadik nyelvészeti találkozónk ismét nemzetközi volt. Budapestről rangos nyelvész érkezett Kassára, Benkő Loránd nyelvészprofesszor személyében, Jugoszláviát pedig Kovács József és Kossa János magyar nyelvészek képviselték. Mivel Kolozsvárról ez alkalommal sem tudtak eljönni a meghívottak, ezért a találkozón Márton Gyula egyetemi tanár egyik nyelvészeti cikkét olvastuk fel. Ebben az anyanyelvi műveltség fontosságáról volt szó, a neves erdélyi nyelvész azt hangsúlyozta, hogy az anyanyelv tökéletes ismerete az idegen nyelvek tanulásának is alapfeltétele. Tényekkel bizonyította, hogy aki jól tudja anyanyelvét, a munkáját is jobban végzi.

Benkő Loránd a magyar nyelvjárás-kutatást ismertette és beszélt a helynévkutatás történetéről is. Felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelv mai helyzete visszamutat a múltra, s a helynevek kutatása nagy segítséget jelent a régmúlt századok magyar történelmének megismerésében. Az elért eredmények alapján nyomon követhetjük a honfoglaláskori magyar törzsek elhelyezkedését, de a lakosság vándorlása is megállapítható az összehasonlító nyelvjárás-kutatás segítségével.

Jugoszláviai vendégeink szintén elmondták véleményüket a témával kapcsolatban. Kovács József ismertette a Jugoszláviai Magyar Nyelv-művelő Egyesület tevékenységét, majd részletesen szólt a terminológiai bizottság munkájáról. Bejelentette azt is, hogy a kassai Kazinczy-napokhoz hasonlóan Adán, Szarvas Gábor nyelvész szülővárosában 1970-ben magyar nyelv-művelő napokat rendeznek. (Ez 1970 őszén meg is valósult, szintén kiváló magyarországi szakemberek részvételével. Kassa képviselőjében e sorok írója vett részt a rendezvényen). Kossa János előadásában az idegen szavak helytelen használatáról beszélt, amely a jugoszláviai magyar nyelvromlásnak is egyik fő okozója. Tény az, hogy a kisebbségi sorsban élő magyarság kénytelen bizonyos idegen szavakat átvenni olyan fogalmak kifejezésére, amelyekre nincsen megfelelő a magyarországi nyelvhasználatban. Ez azonban csak különleges szükséglet esetében indokolt. Az idegen szavak átvételénél azonban vigyázzunk arra, hogy ne használjuk őket hibás alaktani változatban, megcsonkított formában, hibás végződésekkel vagy jelentésbeli deformációkkal. A nemzetközi

szavaknak is különleges színezetük van, és nagy veszélyt jelent a magyar nyelvre, ha ezeket az egyes utódállamokban más-más értelemben használják.

A találkozó utolsó napján Deme László vendégprofesszor tartott előadást a kiejtés törvényeinek tanulmányozásáról. A téma újszerű volt mindnyájunk számára, hiszen Magyarországon is csak az utóbbi időben foglalkoznak a kiejtés problémáival. Nemzetiségi helyzetünkben fokozott gondosságot kell fordítanunk kiejtésünkre, hogy a közös magyar nyelvet helyesen használjuk.

Meg kell említeni, hogy a rendezvény keretében irodalmi esten megemlékeztünk Kazinczy életéről és munkásságáról Rácز Olivér előadásában. Az esten magyarországi vendégszereplők is felléptek.

A külföldi vendégek benyomásaikról, élményeikről szintén beszámoltak a Kör Krónikájában.

Elsőnek Benkő Loránd gondolatait idézem: „A Kazinczy-napok a csehszlovákiai magyarság anyanyelvi műveltsége megtartásának és továbbfejlesztésének rendkívül fontos fóruma és eszköze. Örömmel vettem rajta részt, és maradandó élményekkel térek haza, megerősödve abban a tudatban, hogy hivatásom, munkaterületem: a magyar nyelv kutatása és ápolása nem cél nélküli. Kívánom a kassaiaknak, s rajtuk keresztül a csehszlovákiai magyarságnak, hogy a Kazinczy-napok immár hagyományossá váló kezdeményezéseit egyre gazdagabb tartalommal, egyre tudatosabb célkitűzéssel vigye, fejlessze, ápolja tovább.”

Deme László bejegyzése: „Az immár harmadszor megrendezett ünnepség arról tanúskodik: a csehszlovákiai magyar társadalom tud akarni és tenni kisebb és nagyobb dolgaiban. — Neveljen az új Társaság sok öntudatos, kiművelt, szocialista polgárt a közös hazának.”

Ezután jugoszláv vendégeink nyilatkoztak benyomásaikról.

Kossa János: „A Nyelvművelő napok problémák, gondok, feladatok seregszemléje, de egyúttal hit és erő forrása is számunkra, csehszlovákiai és jugoszláviai magyarok számára.”

Kovács József: „Örülök, hogy a csehszlovákiai és jugoszláviai nyelvművelők kapcsolatai évről évre erősödnek. Jómagam pedig örülök, hogy harminc év után ismét eljutottam ebbe az ősi, szép városba.”

A hazai magyar sajtó ismét részletesen beszámolt a találkozóról. A magyarországi sajtóvisszhangok nem jutottak el hozzánk. Viszont kimerítő ismertetést közöltünk az ungvári Kárpáti Igaz Szóban, — akárcsak az első rendezvényről —, hogy felhívjuk az ő figyelmüket is a mozgalomra. Egyébként az első Kazinczy-napok teljes anyaga és a harmadik rendezvény irodalmi előadása megjelent a kassai Batsányi-kör évkönyvében (1965—1968). Második évkönyvünk, amely a további évekről adott volna számot, sajnos, már nem jelenhetett meg.

A következő évben, 1970-ben készítettük elő a IV. Kazinczy Nyelvművelő Napokat, melyek a nagy cseh pedagógus, Jan Amos Komenský halálának 300. évfordulóján kerültek sorra. Ez az évforduló arra kötelezett minket, hogy a tervezett szakmai előadásokon kívül méltó módon emlékezzünk meg Komenskýról is, annál inkább, hiszen a magyar oktatásügy is sokat köszönhet tanításának és magyarországi tevékenységének.

A szakmai előadások közül ki kell emelnünk a Budapestről meghívott Szathmári István egyetemi tanár előadását, amelyet a magyar irodalmi nyelvről tartott, s amelyben a magyar nyelvterület északi-északkeleti tájainak a magyar irodalmi nyelv kialakulásában játszott szerepéről beszélt. Néhány

idézet: „Ne felejtsük el, hogy irodalmi nyelvünk a XVI—XVII. századig Kassa—Sárospatak—Debrecen környéki nyelvjárás alapján jött létre, hogy ez az ország rész adta Szenczi Molnár Albertet, akinek nyelvtana, szótárai, zsolttára, bibliafordítása és egyéb művei nem kis mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy nyelvünk normalizálódása — mégpedig a ma felé — intenzívebben meginduljon. Ugyancsak ez adta — hogy a nyelvtanítóknál maradjunk — a révkomáromi Komáromi Csipkés Györgyöt, a pereszlényi születésű jezsuita Pereszlényi Pált, akinek latinul írt magyar nyelvtanában már szinte a mai nyelvi normákat találjuk. És ez a terület formálta magát Kazinczyt, aki a nyelvújítás irányítása, kiterjedt levelezése, számos műve stb. révén az elsők között járult hozzá irodalmi nyelvünk végleges létrejöttéhez és megszilárdításához.”

Érdekes volt Deme László előadása is, aki a sajtónyelv, az iskolai nyelv és a magyar köznyelv kérdéseivel foglalkozott, tekintettel nemzetiségi helyzetünkben eredő sajátos problémáinkra. Az előadásából csak egy mondatot ragadok ki: „A gondolkodás szintjének az emelése nagyon szoros összefüggésben van a nyelvtanítás szintjének az emelésével.” Kifejtette azt is, hogy míg a szlovákiai magyar köznyelv természetesen tartalmaz regionális elemeket, irodalmi magyar nyelv csupán egyetlenegy van, ezt tudatosítanunk kell.

Ezután hazai előadók következtek, akik közül Zsilka Tibor és Teleki Tibor előadásait kell kiemelnünk.

A Komenský emlékeztet a Városi Nemzeti Bizottság Művelődésügyi Osztályával közösen szerveztük. Előadónak a nemzetközileg is elismert jeles Komenský-kutatót, Szalatnai Rezső írórt kértük fel. Ünnepi beszédében szó esett arról is, hogyan emlékezett meg Hollandiában a múlt esztendőben három nemzet: Magyarország, Csehszlovákia és Hollandia küldöttsége a 300 évvel ezelőtt élt, de pedagógiai elveiben és gyakorlatában ma is ható nagy pedagógusra, Komenskýre. Szellemesen jegyezte meg a nagy cseh pedagógus származására vonatkozólag, hogy Komenský a magyar nép ajándéka a cseh nemzet számára. Utána a Győri Tanítóképző Intézet vegyeskara — a Barsi-házaspár közreműködésével — adott színvonalas, az évforduló rangjának megfelelő műsort az ünnepi est résztvevőinek.

Az 5. rendezvény már szerényebb körülmények között ment végbe. Éreztük már, hogy kisebbek a lehetőségeink a megrendezéssel kapcsolatban. Ezért a szakmai előadásokat úgy állítottuk össze, hogy azok a hazai nyelvészek közreműködésével megvalósíthatók legyenek. Főleg nyelvművelésünk helyzetéről, sajtónyelvünk problémáiról és a szlovák és a magyar nyelv összehasonlító kérdéseiről esett szó. Az esti műsorban Bánffy György, az ismert magyarországi színművész szerepelt, aki „Ékes-érdes anyanyelvünk” c. előadásával kiegészítette a szakmai témákat. Műsora hét évszázad természetéből válogatott igényes előadásban. Legrégibb nyelvműveink ismertetésével kezdte; idézett a Halotti Beszédből, bemutatta az Ómagyar Mária Siralom szövegét, bibliafordításokat, kódexrészleteket adott elő. Előadásának olyan nagy sikere volt, hogy másnap a Magyar Tanítási Nyelvű Ipariskola diákjai részére meg kellett ismételnie műsorát.

A következő évek rendezvényeinek megszervezésénél a Batsányi-kör közreműködését már nem igényelték. A találkozók óta csak mint hallgatók veszünk részt.

Görccsös Mihály

A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában

I. A magyar nyelv egyike a Jugoszláviában beszélt nyelveknek. Anyanyelvként mintegy 460 000 személy használja, továbbá körülbelül 220 000 azoknak a más anyanyelvűeknek a száma, akik többé-kevésbé értik ezt a nyelvet, jó részük pedig második nyelvként aktívan használja is.¹ A magyar nyelven beszélők zöme a Vajdaság SZAT területén él (kb. 90%-uk), a többi pedig Jugoszlávia más vidékein, elsősorban a Horvát SZK-ban (Drávaszög, Szlavónia) és a Szlovén SZK-ban (Muravidék). Magyar anyanyelvűek és magyar nyelven értő személyek az ország már részén is találhatóak, különösen a nagyobb városokban (Belgrád, Zágráb, Rijeka, Szarajevó stb.).

A magyar nyelven való kommunikációs lehetőségeknek igen széles a skálájuk, a családi körtől a Szövetségi Képviselőházig terjed. A nemzeti és a nemzetiségi nyelvek és írásközvetítők egyenrangúságának elve a jugoszláv szocialista demokrácia fontos eleme. Az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítésének lehetőségeit és módjait számos törvény, határozat, szabályzat stb. tartalmazza, amelyeket köztársasági, tartományi, községi testületek, társadalmi szervezetek, munkástanácsok hoztak létre.

A nyelvhasználati egyenjogúság lehetővé teszi, hogy az állami szervezetekben és közmegegyeztetést végző szervezetekben az eljárást a nemzeti és nemzetiségi nyelvek valamelyikén végezzék, tehát pl. magyarul, ha az eljárásban részt vevő felek ezzel egyetértenek. Bizonyos feltételekkel nemzetiségi nyelven, esetünkben magyarul történhet az ügyfelekkel való szóbeli és írásbeli érintkezés, a polgárok jogainak gyakorlásával és kötelezettségeinek teljesítésével kapcsolatos eljárás lefolytatása, a gyűlések anyagának előkészítése, a hivatalos és közérdekű közlemények közzététele, a testületek és szervek munkájában való részvétel. Mindezekben a szerepekben a magyar nyelv gyakorlatilag főként azokban a helységeknél jut kifejezésre, ahol nagyobb számban él magyar nyelvű lakosság, vagyis ahol objektíven is nagyobb lehetőség mutatkozik használatára: a községi képviselő-testületek és végrehajtó szervek munkájában, a bíróságokon, postahivatalokban, bankokban, egészségházakban, üzletekben, busz- és vasútállomásokon stb.

A társadalmi élet többi területén a szabad nyelvhasználat joga érvényesül, mégpedig az oktatásban és nevelésben, a tájékoztatásban (sajtó, rádió, televízió), a könyvkiadásban, a művelődésben (színháztársulatok, énekkarok és zenekarok, tánccsoportok stb.).

A magyar nyelv a Vajdaság SZAT-ban egyenrangú a szerbhorvát, ill. horvátszerb, a szlovák, a román és a ruszin nyelvvel, a Horvát SZK-ban a horvátszerb és több nemzetiségi nyelvvel, a Szlovén SZK-ban pedig a szlovén és az olasz nyelvvel. A Vajdaságban 38 községi alapszabály rendelkezik a magyar nyelv használatáról, Horvátországban 8, Szlovéniában pedig 2.² A

¹ A magyar nyelvet használók számát becslés alapján állapítottuk meg, mivel a statisztikai kiadványok nem közölnek nyelvtudásra vonatkozó népszámlálási adatokat. Egyébként a tanulmányban közölt számadatok jórészt a Szövetségi Statisztikai Intézet és a Tartományi Statisztikai Intézet kiadványaiból származnak.

² A községi alapszabályok különböző módon és részletességgel foglalkoznak a magyar nyelv használatával. Némelyikben csupán egy-két szakasz vagy bekezdés utal erre a kérdésre, és olyanok is vannak, amelyeknek egészen végighúzódik a nyelvi egyenjogúság szempontja.

nemzetiségi nyelv egyenrangúvá nyilvánításához elsősorban a lakosság nemzetiségi összetétele szolgál alapul, habár ez nem mindig mérvadó, tudniillik némelyik község a magyar lakosság arányának minimális (2–3%-os) volta ellenére szükségesnek tartotta, hogy a magyar nyelv használatáról is rendelkezzen (pl. Fehértemplom, Đakovo, Muraszombat), míg más községek ennél jelentékenyebb számú magyar lakosra sem voltak tekintettel (pl. Beočin, Indija).

A Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban számos olyan (államigazgatási értelemben vett) község van, amelynek területén nagyobb arányú magyar lakosság él: Kanizsa, Zenta, Ada (80–90%), Topolya, Kishegyes, Becse, Csóka (60–70%), Temerin, Szabadka, Törökkanizsa (40–50%) stb. Nagyszámú magyar nyelvű lakosa van még Újvidéknek, Zombornak, Zrenjaninnak, Kikindának stb. A Horvát Szocialista Köztársaságban meglehetősen elszórtan él a magyarság, egyedül a pélmonostori (Beli Manastir) községben él 20%-nál több magyar. A Szlovén Szocialista Köztársaságban Lendva községnek van jelentősebb magyar lakossága (25% körül).³

A magyar nyelvnek az öngazgatásban való használata különböző formákban jut kifejezésre: a gyűlésre való anyag előkészítésében (a magyar nyelv egyenrangúságát elismerő községeknek mintegy a felében, továbbá egyes helyi közösségekben és munkaszervezetekben), a gyűlésen való felszólalásokban, vitákban (leginkább hivatalos fordítók közreműködésével, akik szerbhorvát nyelven mondják el azt, amit a magyar nyelven felszólaló közölt, hogy mindenki tudja miről van szó; némelyik községben és a képviselőházakban a műszaki feltételek meglétének köszönhetően szimultán fordításra is lehetőség van; továbbá olyan környezetek is előfordulnak, ahol a küldöttek ismerik egymás nyelvét, úgyhogy általában nincsen szükség a felszólalások fordítására, pl. Zentán, Adán, Csókán, Kanizsán stb.). Akadnak olyan községek, amelyekben nincsen lehetőség arra, hogy a magyar nyelv szerepet kapjon a gyűléseken, mert nincsen megfelelő fordítójuk, vagy nem érdekeltek a dologban.

Az igazgatási szervekben jelentős eredmények születtek az ott dolgozóknak a magyar nyelvű ügyintézésre való felkészítésében. Sok szervben kijelölték azokat a munkafeladatokat, amelyeknek végzéséhez szükséges vagy kívánatos a magyar nyelv ismerete. Azok a dolgozók, akik két nyelven (szerbhorvát és magyar) érintkeznek az ügyfelekkel vagy vezetik az eljárást, külön juttatásban részesülnek. Vannak azonban olyan igazgatási szervek is, amelyekben a kádereknek a kétnyelvű munkára való felkészítése nem éri el a megfelelő szintet. A kétnyelvű tevékenységi formák közül a felekkel való szóbeli érintkezésben születtek a legjobb eredmények, mivel ez nem igényel olyan fokú választékoságot, mint az írásbeli érintkezés, úgyhogy azoknak sem okoz különösebb gondot, akiknek nem anyanyelvi szintű a magyar nyelvtudásuk. A szerveknek egy része a polgárokkal való kétnyelvű írásbeli érintkezésre is fel van készítve. Meglehetősen kedvezőtlen viszont a helyzet az államigazgatási eljárás vezetésénél terén; a magyarnyelvűség feltételei sok helyütt hiányoznak, a szervek nagy része kizárólag szerbhorvát nyelven vezeti az eljárásokat. Számos igazgatási szervben kétnyelvű úrlapok találhatók, amelyek az ügyfelekkel való kommunikációt vannak hivatva megkönnyíteni, de nem mindenütt használják őket rendszeresen. Külön problémát jelent, hogy a kétnyelvű úrlapok nem

³ Mintegy 7–8000 magyar Jugoszláviának más részén él, elsősorban Belgrádban.

egységesek a különböző községekben és hivatalokban, a helyi fordítók találatosságától és rátermettségétől függ a használhatóságuk. Némelyikük bizony olyan suta megfogalmazású és felépítésű, hogy az ügyfél eléggé nehezen tudja kitölteni, vagy esetleg vissza is riad attól, hogy a magyar nyelvű részt töltsék ki. Nyilván célszerűbb volna, ha bizonyos kétnyelvű űrlapokat egységesen állítanának össze az érdekelt ügyosztályok számára.

Igen eredményesen használják a magyar nyelvet az igazságszolgáltatási szervek. A nemzetiségi lakosságú területeken működő bíróságok zöme fel van készítve a magyar nyelvű eljárásra, a többinek pedig delegálás útján káderbeli és műszaki segítséget nyújtanak az egyes községi és kerületi bíróságok, valamint a felsőbb igazságszolgáltatási szervek. A gazdasági ügyekkel foglalkozó általános társultmunkaügyi bíróságokon alkalmilag bíznak meg magyarul tudó bírót, vagy máshonnan delegálnak ilyent, ha az eljárás vezetéséhez nincsen biztosítva állandó bíró. A legtöbb magyar nyelvű tárgyalás a községi bíróságokon folyik. Számos esetben a teljes eljárás magyar nyelven történik. A bíróságoktól eltérően az ügyészségek nagyobb részében nincsenek meg azok az alapvető káderbeli és műszaki feltételek, amelyek lehetővé tennék a magyar nyelven való munkát. A szabálysértési szervekben növekvőben van a magyar nyelven lefolytatott tárgyalások aránya.

Fontos szerepet töltenek be a magyar nyelv egyenrangú használatának érvényesítésében a fordítószolgálatok. Azoknak a községeknek a zömében, amelyekben a községi alapszabály a magyar nyelv használatáról rendelkezik, fordítószolgálatot szerveztek. A legtöbb fordító a községi képviselő-testületek szükségleteire végez munkát, együttműködik az üléanyag előkészítésében, a határozatok magyar nyelvű szövegének a megfogalmazásában stb., olykor pedig az igazgatási szerveknek is segítséget nyújt. Tizenegy községben az öngazgatási érdekközösségek is alkalmaznak szerbhorvát—magyar nyelvi viszonylatban dolgozó fordítókat. A fordítószolgálatok között nagy különbségek vannak állomány és felszereltség tekintetében. Egyes községi fordítószolgálatokban több fordító, anyanyelvi lektor, gépiró is működik, másutt viszont mindössze egy fordító végzi a szolgálatot. A jobb anyagi helyzetben levő községek korszerű műszaki felszereléssel segítik elő a nyelvhasználati egyenrangúság érvényesítését (villanyírógép, diktafon, egyidejű fordításra berendezett ülésterem stb.), több községben viszont csupán hagyományos eszközök (papír és ceruza) áll a fordító(k) rendelkezésére. A szakirodalommal, szótárakkal, lexikonokkal, kézikönyvekkel való ellátottság is különböző mértékű, néhol nem bizonyul kielégítőnek.

A fordítások minősége tíz-tizenöt évvel ezelőtt még sok kívánnivalót hagyott maga után, az utóbbi években viszont javulás észlelhető. A magyar nyelvű hivatalos szövegek érthetőségét, gördülékenységét bizonyos objektív és szubjektív mozzanatok befolyásolják. Az objektív tényezők közül mindenképpen meg kell említeni az időhiányt, ugyanis gyakran megtörténik, hogy a fordító szinte az utolsó pillanatban kapja meg a fordításra szánt anyagot, úgyhogy kénytelen egyenesen a gépbe diktálni a magyar szöveget. Ehhez aztán az is hozzájárul olykor, hogy a fordítók némelyike nincsen kellőképpen felkészülve a reá váró feladatokra. Egyiküknek-másikuknak nemcsak, hogy megfelelő fordítói képzettségük nincsen, hanem nyelvi, terminológiai és nyelvhelyességi ismereteik is hiányosak. Mindennek az a következménye, hogy egyik-másik fordítás nem eléggé érthető, szóhasználatában pontatlan, mondatszerkesztésében nehézkes.

A kétnyelvűség gyakorlatában jelentkező problémák megoldására az újvidéki Bölcsészettudományi Karon magyar nyelvű fordítóképzés indult másfél évtizeddel ezelőtt, továbbá a Tartományi Közigazgatási Intézet minden évben fordítói szemináriumot szervez. A szerbhorrvátrol magyarra fordítók munkáját segíti elő a mintegy 120 ezer címszót feldolgozó, három kötetes Szerbhorrvát—magyar enciklopédikus szótár (1968., 1971., 1975.), valamint az Önigazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szerbhorrvát—magyar szótára (1979).

2. A magyar nyelvnek az oktatás és a nevelés terén való használata nagy hagyományokra tekint vissza a szocialista Jugoszláviában. Már a háború utáni első években létesültek magyar tannyelvű tagozatok, az ötvenes évek elejétől pedig tovább nőtt a számuk. Például az 1951—52-i tanévben 45 572 általános iskolai diák tanult magyar nyelven az országban, az 1956—57-i tanévben 49 844. A hatvanas évektől kezdve fokozatosan csökkenő irányzatot mutat a magyarul tanulók száma, főleg a demográfiai helyzet kedvezőtlen alakulása miatt.⁴ Pl. az 1961—62-i tanévben 47 830 volt a magyar nyelven tanuló általános iskolások száma, az 1966—67-i tanévben 43 379, az 1971—72-i tanévben 37 515, az 1976—77-i tanévben 34 044, az 1979—80-i tanévben 31 536 . . .

A középiskolákban ezzel szemben inkább létszámnövekedés figyelhető meg. A negyvenes évek második felében elsősorban gimnáziumokban folyt magyar nyelvű oktatás, az ötvenes évek elejétől kezdve pedig szinte ugrás-szerűen nőtt az ipari iskolákban és szakiskolákban a magyar tannyelvű tagozatok száma. Az 1969/70-i tanévben már 49 tagozaton 5642 tanuló folytatta tanulmányait magyar nyelven. A hetvenes évek elején újabb magyar tannyelvű gimnáziumi és szakiskolai tagozatok nyílnak (Törökkanizsa, Becse, Pancsova, Kúla). A Vajdaság SZAT-ban az 1970/71. tanévben 1666 gimnáziumi tanuló és 4422 szak- és más középiskolai tanuló járt magyar tannyelvű tagozatra, az 1971/72. tanévben 1859, illetve 4978, az 1972/73. tanévben pedig 2026, ill. 5151. A hetvenes évek második felében bekövetkezett vajdasági iskola-reform következtében további lehetőségek nyíltak az anyanyelvű középiskolai oktatás számára. A hagyományosan négyéves középiskola két részre bomlott, az első két év az általános középfokú képzés céljait szolgálta, a második két év pedig a szakképzést („hivatásirányú oktatás”). Az egységes középiskola bevezetésével számos olyan helységben magyar tannyelvű középiskolai tagozatok nyíltak, ahol korábban egyáltalán nem működött középiskola (még a nagyobb lélekszámú falvakban is). A korábbi középiskolák első két osztályának a létszámához képest ennek következtében ötven százalékkal nőtt a magyar nyelven tanulók száma. 1981-ig további enyhe növekedés volt észlelhető, majd utána lassú csökkenés. Sajnos, a szakképzésben (3—4. osztály) már nem voltak ilyen kedvezőek a nemzetiségi nyelvű középiskolai oktatás lehetőségei. A szakmák elaprózottsága miatt számos helységben nem nyíltak magyar tannyelvű tagozatok, úgyhogy a magyar tannyelvű általános középiskolát végzett tanulóknak csupán mintegy 60%-a folytathatta magyar nyelven szakközépiskolai tanulmányait.

⁴ A rendelkezésünkre álló adatok szerint a jugoszláviai magyarok születési arányszáma az 1953. évi népszámlálás idején 19,7 ezrelék volt, 1961-ben 15,2%, 1971-ben pedig 11,4. Halálözési arányszámuk viszont 1953-ban 11,9%, 1961-ben 10,9%, 1971-ben pedig 13,0% volt.

Az 1987/88. tanévtől kezdve ismét négyosztályos középiskolák működnek. A magyar nyelvű tagozatok első osztályába 2290 tanuló iratkozott be, és ez biztató jelnek látszik. A Tartományi Pedagógiai Intézet kimutatásai szerint a magyar nemzetiségű tanulóknak 61,65%-a folytatja anyanyelvén középiskolai tanulmányait. Ha figyelembe vesszük, hogy a (vajdasági) magyar nemzetiségű általános iskolai tanulóknak is csak 80,4%-a jár magyar tannyelvű tagozatra (1986/87.), akkor ez az arány nem is számít rossznak.

A magyar tannyelvű általános iskolai tagozatra járó tanulók és a magyar nemzetiségű tanulók számaránya községenként eltérő. A vajdasági községek zömében a magyar tagozatra járók száma kisebb, mint a magyar nemzetiségűeké. Egyedül a kanizsai községben haladja meg az első a másodikat. A magyar tannyelvű tagozatoknak a feltöltöttsége igen nagy arányú az adai, a zentai, a kishegyesi, a becsei, a csókai és a topolyai községben (97—99%), a tartományi átlag fölött van továbbá a kovačicai, csernyei, temerini, szenttamási, törökkanizsai, žitištei, törökbecsei, kikindai és szabadkai községben (80—95%). Újvidéken és a hozzá tartozó településeken a magyar nemzetiségű diákoknak körülbelül csak a fele jár magyar tagozatra, a verbásziaknak mintegy 40%-a, a titelieknek 10%-a stb., több községben pedig nincsen megszerelve a magyar nyelven való általános iskolai oktatás. A törvény nemzetiiségi tagozat megnyitásához 15 főnyi létszámot tekint elegendőnek. Több helységben osztatlan nemzetiiségi osztályokat hoztak létre az anyanyelvű képzés érdekében, néhol viszont nem a létszámon múlt a magyar tagozat megnyitása. A szerbhorvát tannyelvű tagozatra való iratkozás okait kutatva a Tartományi Pedagógiai Intézet az 1968/89. tanévben véleménykutatást végzett a szülők körében. A választ adó szülők 40,4%-a a továbbtanulást tartotta szem előtt, azért íratta gyermekét szerbhorvát tagozatra, hogy jobban megtanuljon szerbhorvátul, 35,51%-uk szerint a gyerek jobban tud szerbhorvátul, mint magyarul, ezért választották a szerbhorvát tagozatot, 23,9%-uk viszont arra hivatkozott, hogy nincs a közelben magyar tagozatos iskola. A megkérdezettek 22,12%-a nem töltötte ki a kérdőívet.

A Horvát SZK-ban élő magyaroknak szintén vannak anyanyelvű iskoláik, elsősorban a drávaszögi helységekből. A horvátországi törvények lehetővé teszik, hogy nemzetiiségi tanulók számára minimális létszám esetén is meg legyen szervezhető az anyanyelvű oktatás. Kétnyelvű, horvát—magyar osztályok is nyíltak, amelyekbe egyaránt járnak horvát és magyar gyerekek, és az oktatásban is kifejezésre jut a horvátszerb és a magyar nyelv. A köztársaság magyarságának tekintélyes része szórvány helyzetű. Gyermekük számára külön anyanyelvi órákat szerveznek. Mintegy másfélezer tanuló részesül anyanyelvápolásban. Ezekre a magyarórákra horvát szülők gyermekei közül is eljárnak néhányan.

A Szlovén SZK-ban a nemzetiségileg vegyes muravidéki területen 1959-ben kétnyelvű oktatást vezettek be. Lendva község hét általános iskolájában és Muraszombat község hat általános iskolájában folyik szlovén és magyar nyelvű oktatás mintegy hatszáz szlovén és kilencszáz magyar tanuló számára. Az alsóbb osztályokban arányos a két nyelv használatának a megoszlása, a felsőbb osztályokban viszont inkább a szlovén van túlsúlyban. A szlovén diák magyar nyelvű feleletét és a magyar diák szlovén nyelvű feleletét általában enyhébben osztályozzák. Ugyanezen a területen kétnyelvű óvodák is működnek. A középiskolába járó magyar fiatalok számára heti három óra anyanyelvi oktatást tettek kötelezővé a tanügyi hatóságok.

A magyar nyelv tanításának egyik formájaként az anyanyelvápolás a vajdasági általános és középiskolákban is jelen van. Azok számára szerveznek anyanyelvápolási órákat, akik valamilyen (objektív vagy szubjektív okból) szerbhorvát tannyelvű tagozatra járnak. Ez választható tárgynak számít, úgyhogy nem mindegyik magyar anyanyelvű tanuló él vele mint lehetőséggel. Leginkább azok jelentkeznek anyanyelvápolásra, akik objektív körülmények miatt (keves magyar ajkú tanuló, magyarul tudó szaktanárok hiánya stb.) nem részesülhetnek magyar nyelvű oktatásban.

Külön kell szólnunk a magyar nyelvnek ún. környezeti nyelvként való tanításáról. Szabadkán és környékén már a hatvanas évek második felében elkezdődött a szerbhorvát anyanyelvű tanulóknak magyarra való tanítása. Az 1967/68. tanévben a szerbhorvát anyanyelvű általános iskolásoknak még csupán 8,2%-a tanult magyarul, a következő tanévben 30%-uk, 1969/70-ben pedig már mintegy 60%-uk. A hetvenes években ez az arányszám gyakorlatilag elérte a száz százalékot. A szabadkai középiskolákban szintén teljesnek mondható a környezeti nyelv tanulásában való részvétel (azzal, hogy a magyar anyanyelvűek a szerbhorvát nyelvet tanulják környezeti nyelvként). A szabadkai gyakorlatot fokozatosan más községek is átvették, úgyhogy a magyar nyelvet környezeti nyelvként tanulók száma megközelíti a magyart anyanyelvű tanulókat számát. A környezeti nyelvre való oktatás azokban az osztályokban a legeredményesebb, amelyekben az egyes tanulók magyar nyelvtudása között nincsenek nagy különbségek.

A magyar nyelvű tankönyvekkel, kézikönyvekkel, házi olvasmányokkal való ellátottság az általános iskolák vonatkozásában igen jó, a középfokú oktatásban viszont mennyiségi és minőségi szempontból is problémák jelentkeznek (bizonyos szaktantárgyakhoz nincsen magyar nyelvű tankönyv, a fordításos tankönyveknek egy része nem megfelelő nyelvezetű stb.). A Tartományi Tankönyvkiadó Intézet szerbhorvát, magyar, szlovák, román és ruszin nyelvű kiadványokat biztosít az iskolák számára. Korábban a budapesti Tankönyvkiadóval közösen is jelentetett meg magyar nyelvű tankönyveket, az utóbbi években önállóan igyekszik biztosítani a magyar nyelvű tankönyveket és kézikönyveket. A Horvát SZK-ban és a Szlovén SZK-ban szintén jelennek meg magyar nyelvű tankönyvek az ottani iskolák számára.

A felsőoktatásban a magyarnyelvűség nem jut olyan mértékben kifejezésre, mint az alacsonyabb oktatásban. A hetvenes évekig gyakorlatilag csak a magyar nyelv- és irodalom szakos tanárok képzése folyt magyar nyelven (az 1959-ben létesült Magyar Tanszéken, előtte pedig a Tanárképző Főiskolán). A hetvenes évek elejétől (néhol korábban is) bizonyos vajdasági főiskolákon és egyetemi karokon lehetővé tették a hallgatóknak, hogy egyes tárgyakból magyar nyelven hallgassák az előadásokat, végezzék a gyakorlatokat és vizsgálazzanak. Az oktatási és nevelési törvény szerint legalább harminc nemzetiségi hallgatónak kell lennie egy évfolyamon ahhoz, hogy anyanyelvükön is megszervezze a kar vagy a főiskola az oktatást. Az Újvidéki Egyetem Természettudományi Karán és a Bölcsészeti Karon kevesebb hallgatónak is lehetővé teszik, hogy magyar nyelven tanuljanak meghatározott tárgyakat. Magyar nyelven is folyik oktatás az említetteken kívül a szabadkai Közgazdasági Karon, az Építészeti Karon, a Műszaki Főiskolán, a Pedagógiai Akadémián, az újvidéki Jogi Karon, a Művészeti Akadémián, a Pedagógiai Akadémián stb. A magyar nyelvű oktatás a Közgazdasági Karon a legtömegesebb, több mint háromszáz hallgató részesül benne. Magyar nyelvű oktatásra és nyelvápolásra

az eszéki Pedagógiai Karon is lehetőség van. A vajdasági egyetemi karokon és főiskolákon több magyar nyelvi lektorátus is működik, ezek mintegy ötszáz hallgató számára teszik lehetővé az anyanyelvű szakterminológia elsajátítását és az anyanyelvi műveltség továbbfejlesztését. A zágrábi és a belgrádi egyetemen is van magyar lektorátus (ez utóbbi 1988-ban alakult). Végül, de nem utolsósorban, számos jugoszláviai diák (évente mintegy nyolcszázan) magyarországi felsőoktatási intézményben végzi tanulmányait, és szerez oklevelet. Legtöbbjük éppen az anyanyelven való tanulás lehetősége miatt választ így.

3. A tájékoztatás terén a magyar nyelvnek Jugoszláviában igen változatos és gazdag használati formái vannak: napisajtó, hetilapok, folyóiratok, helyi, hivatalos és üzemi lapok, diáklapok, egész napos rádióműsor, lokális rádióadások, heti 9–10 órás televízióműsor stb.

Az Újvidéken megjelenő Magyar Szó c. napilap immár negyvenöt esztendeje tájékoztatja a jugoszláviai magyarságot. Igen nagy szerepe van a jugoszláviai magyar köznyelv alakításában. A benne megjelenő írások, hírek, cikkek nyelvezetének pallérozásáról több lektor (nyelvi olvasószerkesztő) is gondoskodik. A jelentősebb hetilapok nyelvi arculatával szintén külön lektorok foglalkoznak. A legolvasottabb magyar nyelvű hetilap Jugoszláviában a Szabadkán szerkesztett 7 Nap (átlagos példányszáma az ötvenezret is eléri). A lakosság különböző rétegei olvassák, úgyhogy nyelvi hatása általános. A szakszervezet magyar nyelvű lapját (Dolgozók, 1947 óta jelenik meg Újvidéken) főleg munkások veszik kézbe. A Képes Ifjúság a fiatalok lapja, a Jó Pajtás az iskolásgyermekké, a havonta megjelenő Mézeskalács pedig a legkisebbeké (4–8 éveseké). Nyelvi arculatuk összhangban van annak a korosztálynak az igényeivel, amelyhez szólnak. Mindenesetre jól kiegészítik az óvodákban, általános iskolákban, középiskolákban folyó anyanyelvű és anyanyelvi képzést.

A többi hetilap közül műszaki kivitelével és szolid nyelvezetével kiemelkedik az eszéki Magyar Képes Újság, a horvátországi magyarok lapja. A szlovéniai magyarok tájékoztatását a Murszombatban megjelenő Népújság szolgálja, Vajdaságban több magyar nyelvű vidéki helyi lap is van: Dunatáj, Tiszavidék, Topolya és Környéke, Bánáti Híradó, Temerini Újság stb. Némelyik lap két-nyelvű (például a Becsei Újság), sőt háromnyelvű is akad (a Kovini Újság szerbhorvát, román és magyar nyelven is közöl cikkeket). A vidéki, helyi lapok nyelvezete általában nem éri el a Magyar Szó színvonalát, némelyiküké meg lehetősen provinciális és idegenszerű.

A Magyar Szó melléklapjaként, illetve mellékleteként megjelenő és tematikusan elkülönülő sajtótermékek (RTV-újság, Kommunista, Szívárvány, Kilátó, Sportvilág, Föld Népe stb.) részben köznyelven, részben pedig bizonyos csoportnyelveken (mozgalmi nyelv, sportnyelv, mezőgazdasági szaknyelv stb.) szólnak olvasóikhoz. Csoportnyelvet képviselő lapok más kiadásban is megjelennek (Iparos Újság, Egészség, Hitélet, Református Élet stb.), általában havonta.

A nyelvhasználati egyenrangúsággal összhangban hivatalos lapoknak is jelenik meg magyar nyelvű változatuk. A szövetségi, a köztársasági és a tartományi hivatalos lap színvonalasabb nyelvezetű, mint általában a községi hivatalos lapok. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy az előbbieket jobb munkakörülmények közt dolgozó és képzettebb fordítók készítik. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapja 1944 óta jelenik meg, a

Szerb Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye 1955-től kezdve, Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja pedig 1968 óta. A községi hivatalos lapok zöme a hatvanas évek második felében, ill. a hetvenes évek elején indult.

Nyelvileg eléggé igénytelenek az ún. üzemi lapok. (Tisztelet a kivételnek!) Mintegy hatvan ilyen közlöny jelenik meg magyarul (is). A legtöbbjük kétnyelvű (szerbhorvát—magyar), némelyik csak magyar nyelvű, és többnyelvűek is vannak. A legrégebbek közülük Szabadkán és Zentán jelennek meg. Az üzemi lapokban a nyelvnek különböző rétegei jutnak kifejezésre: a köznyelv, a mozgalmi nyelv, a szaknyelvek, sőt a népnyelv is.

Sajátos színt jelentenek a jugoszláviai magyar sajtóban a diáklapok: Fáklya (Ada), Fecskék (Lendva), Figyelő (Becse), Hegyalja (Vörösmart), Mi Szavunk (Zenta), Szivárvány (Felsőhegy) stb. Ezek a kétnyelvű vagy egy-nyelvű diákújságok nemcsak a publicisztikára való előkészítés műhelyei, hanem a nyilvánosság előtti megszólalás első állomásai is.

Az időszaki sajtótermékek közül a folyóiratok a legválasztékosabb nyelvezetűek. Közéjük tartozik a nagy múltú Híd (1934-ben indult), a Szabadkán megjelenő Üzenet (1971—), az újvidéki Új Symposion (1965—) — ezek mind havonta megjelenő irodalmi, művészeti, kritikai, társadalomtudományi folyóiratok. Az Oktatás és Nevelés (1973—) pedagógiai, a Létünk (1971—) tudományos és művelődési, a Hungarológiai Közlemények (1969—) pedig tudományos jellegű. Az Oktatás és Nevelés c. folyóiratnak évente öt száma jelenik meg, a Létünknek évente hat, a Hungarológiai Közleményeknek pedig négy.

A magyar nyelvű rádiózás Jugoszláviában igen fejlett. Az Újvidéki Rádió indulásától kezdve (1949-től) sugároz magyar nyelvű műsort. Eleinte korlátozottabb terjedelemben (hírek, rádióriportok, faluműsor, sportműsor, művelődési krónika), ma viszont reggel öt órától éjfélig tart a műsora (az URH-n folyamatosan, középhullámon pedig megszakításokkal). Jugoszláviának Vajdaságon kívüli részein, továbbá Magyarországon és Romániában, sőt még a Szovjetunióban (Kárpát-Ukrajna) is hallgatják. Erről a hallgatóktól érkező levelek tanúskodnak. A szlovéniai magyarok napi anyanyelvű tájékoztatásáról a Muraszombati Rádió, a horvátországiakéról pedig az Eszéki Rádió gondoskodik (heti 200, ill. 175 percben).

Vajdaságban tizennégy helyi rádióállomásnak vannak magyar nyelvű adásai (némelyiknek, mint például a szabadkainak, a topolyainak, a temerininek stb. napi több órás magyar nyelvű műsora van). A beszédműsorok nyelvileg nem mindig olyan színvonalasak, mint az Újvidéki Rádióé, főleg ahol a munkatársak kis száma és felkészültségbeli hiányosságai ezt nem teszik lehetővé.

A magyar nyelv a jugoszláv televízióban is fontos szerepet tölt be. A hetvenes évek elején a Belgrádi Televízió hálózatán keresztül heti 3,5 órás magyar nyelvű műsort láthattak a nézők, ma viszont az Újvidéki Televízió mintegy 9 órányi különféle jellegű műsort sugároz hetente magyar nyelven. Ebből bizonyos adásokat (híradó, faluműsor, gyermekműsor) a Belgrádi, a Zágrábi és a Ljubljana-i Televízió is átvesz azok számára, akik közvetlenül nem foghatják a harmadik (URH) sávban sugárzó Újvidéki Televízió műsorát.

Az Újvidéki Rádió-Televízió műsorelemző és közönségvizsgáló osztálya által végzett felmérések adatai szerint az Újvidéki Televízió magyar nyelvű műsorainak némelyikét nemcsak a magyar lakosság nézi, hanem azok a más

anyanyelvűek is, akik többé-kevésbé értenek magyarul. A magyar nyelvű televíziózásban nem elhanyagolandó az a körülmény sem, hogy a jugoszláviai magyarok jó része a Magyar Televízió műsorát is figyelemmel szokta kísélni, és ezáltal közvetlenül értesül a magyarországi nyelvhasználatban jelentkező új formákról (terminusokról, divatszavakról, fordulatokról stb.). Hasonló jellegű szerepe és hatása a Magyar Rádió műsorainak is van, de ez kevésbé kifejezett.

4. A jugoszláviai magyarság nyelvi műveltségének fejlesztéséhez nagyban hozzájárul a könyvkiadás. Elsősorban hazai magyar szerzők irodalmi alkotásai jelennek meg az újvidéki Fórum Könyvkiadó gondozásában, de a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek számos irodalmi alkotását is lefordítják magyarra. Az utóbbi időben mind több olyan mű jelenik meg, amely korábban elhanyagolt témakörben mozog (néprajz, művelődéstörténet, szociológia, pszichológia stb.). Magyar nyelvű könyvek kiadásával más intézmény is foglalkozik (a Hungarológiai Intézet, a szabadkai Életjel stb.). Horvátországban és Szlovéniában is jelennek meg magyar nyelvű kiadványok.

Az anyanyelvi műveltség és a beszédkultúra fejlesztéséhez a magyar nyelven működő színtársulatok is hozzájárulnak: a szabadkai Népszínház, az Újvidéki Színház, a nyaranta a falvakat járó Tanyaszínház, a zrenjanini Madách társulata, a kúlai amatőrszínház, a zentai gyermekszínház stb. A Népszínház magyar társulata más helységeken is fellép egy-egy darabbal, még a távol fekvő Muravidékre is eljut. Az amatőr színtársulatok vendégszereplésére is akad több példa.

A jugoszláviai magyar nyelvhasználat intézményes formáinak a lehetőségeit a teljesség igénye nélkül felvázolva azt szeretnénk igazolni, hogy a magyar nyelv használatának mennyiségi feltételei messzemenően adva vannak a szocialista Jugoszláviában. Vajon milyen mértékben jutnak kifejezésre a minőségi követelmények a nyelvhasználatban? Már az eddig elmondottak során is utaltam olykor-olykor a nyelvi színvonalra, a következőkben pedig kissé részletesebben szeretném taglalni ezt a kérdést, annál is inkább, mert a nyelv állapota ugyanolyan fontos, mint a helyzete, és ennek a megítélése elsősorban a nyelvész feladata.

5. Hogyan értelmezzük a „jugoszláviai magyar nyelv” fogalmát? Alapvetően más nyelv-e, mint a „magyarországi magyar”, vagy pedig teljességgel ugyanaz? Egyik sem. Nem lehet egészen más, mert ugyanazokra a grammatikai szabályokra épül, és szókészletének a zöme is azonos vele. Viszont számos dologban mégiscsak eltér tőle. A Jugoszláviában beszélt és írott magyar nyelv némileg más szokásokat követ, mint a magyarországi, köznyelvi szókészletében a Magyarországon ismertektől különböző szavak, szóalakok és jelentések is vannak, az ottaniak közül pedig némelyek hiányoznak.

A jugoszláviai magyar nyelvszokásnak a magyarországitól való eltérő jellege a társadalmi és a gazdasági fejlődésben tapasztalható különbségekből, a kétnyelvűség gyakorlatából, a gazdasági tevékenység és a szellemi élet szervezeti formáinak különböző voltából stb. adódik. Íme egy jellemző példa! Jugoszláviában használatos ugyan a *csókolom, kezét csókolom* köszönés, de csak eltérő korosztályok között és felfelé. Ha idősebb férfi történetesen így köszöntene egy fiatal nőt, a dolog meglepetést keltene a jelenlévők körében, nem úgy, mint Magyarországon.

A szókészletbeli eltérések hasonló okokkal magyarázhatók, mint a nyelvszokásbeliek. A legnagyobb súllyal az intézményrendszer és a gazdasági élet sajátosságai esnek a latba. Az idegen nyelvi hatás (szerbhorvát, horvátszerb, szlovén) csak másodlagosan jut kifejezésre. A magyar nyelv általában belső keletkezésű szavakkal oldja meg terminológiai problémáit (a jugoszláviai magyar is), legfeljebb tükörszót, tükörfelfejest alkalmaz. A közvetlen átvételek száma viszonylag nem nagy. Íme néhány szó és szókapcsolat, amely csak a jugoszláviai magyar nyelvben él: *társastermelő, terményfőzde, árbefagyasztás, eszköztársítás, csomagterv, helyi közösség, ügyvezető szerv, öngazgatási megegyezés, technológiai felesleg* stb. Nem használatos viszont a Magyarországon élő szavak közül: *közért, népművelő, hivatalsegéd, fanácsháza, tervhivatal, versenyfelhívás, nyereménykölcson, házkezelőség, egységár, háztáji, bérfeszültség, élüzem, tömbbizalmi, kisdobos* stb.

A jugoszláviai magyar köznyelv hangtani szempontból nem sokban tér el az egyetemes magyar köznyelvtől. Itt a középzárt *é* hang a kodályi elveknek megfelelően teljes értékű fonémának számít, a beszélők zöme ismeri, de sokan nem következetesen használják. Például, ha olvasnak vagy „választékosabban” akarnak beszélni, akkor észrevétlenül átváltak a nyílt *e*-zésre. Jellemző a jugoszláviai magyarok beszédére, hogy a magánhangzókat és a mássalhangzókat az irodalmi normától eltérő időtartammal ejtik bizonyos szavakban: *buza, kíván, korház, zürzavar, tulsó, ovoda, ígér; szervíz, póstás, árúház, síma, dícsér, vigasztal, lakós; állandó, válalat, semilyen, bezeg, komunista; utánna, köppeney, újjabb, minnél, heggeszt* stb.

Olykor felcserélődik egy hosszú és egy rövid hang tartama a szóban szöllő (szőlő), önnáló (önálló), foró (forró), mullik (múlik), hüssöl (hűsöl), gyüllés (gyűlés) stb.

Sajátos jelensége a jugoszláviai magyar beszédnek, hogy némelyek az összetett szavaknak nem a kezdő szótagját hangsúlyozzák, hanem az utótag első szótagját. Pl. ugyanakkor, huszonharmadikán, ellenőrzés, pártalapszervezet, munkaszervezet, áruválaszték, kamatmentesen, középiskola, munkásegyletem stb. Oka idegen hatás vagy a beszélő tájékozatlansága (az összetett szót szókapcsolatnak véli).

Az alaktani jellegű sajátosságok közül megemlíthető a többes számú főneveknek a hagyományosnál gyakoribb használata, a tárgyas ragozásban való bizonytalanság, a vonzattévesztés és a módjelek megváltoztatása. A szerbhorvát nyelv hatására a jugoszláviai magyarok gyakran többes számban említnek olyan főneveket, amelyek egyes számban szoktak előfordulni (pl. „Nem találja a *kesztyűit*”; „Külföldről szereztek be a *felszereléseket*”; „A vendégek *feleségeikkel* érkeztek az ünnepségre”; „A *szilvákat* belefordította a hordóba”; stb.). Az alany és az állítmány egyeztetésekor gyakran a többes számú állítmányt választják (pl. „Feri és Zita sétálni *mennek*”; „A ciklámen és a hortenzia *szépek*”). A szerbhorvátban nincsen tárgyas ragozás. Ennek hatására a magyarul beszélők egy része felemás módon él vele (például tárgyragos mutató névmást kapcsol hozzá: „Vettek negyed kiló szalámit, és *azt* elfogyasztották”). A szavak viszonyításának formái mások a szerbhorvátban (horvátszerbben) és a szlovénban. Főleg ez okozza bizonyos szokatlan vonzatok megjelenését: *örül valamiért, nincs meggyőződve abban, ahhoz a megállapításhoz jut, élvez valamiben, konkurrál nekik, szimpatizálja őt* stb. (ahelyett, hogy azt mondanák: *örül valaminek, nincs meggyőződve róla, arra a megállapításra jut, élvez valamit, konkurrál vele, szimpatizál vele*). Néha nyelvjárási eredetű vonzat kerül a

köznyelvbe (pl. *nagyobb tőle, erősebb tőle*). A módjelek megváltoztatása elsősorban nyelvjárási hatásra következik be. Többféle megjelenési formája lehet: felszólító alak kijelentő helyett (pl. *lássá, tartsa*), kijelentő alak felszólító helyett (pl. *eresztje, fogasztjon*) stb.

A jugoszláviai magyar nyelv szókészletében a tükörfordítások és a fölösleges idegen szavak okozzák a legtöbb gondot. Elsősorban a közéleti nyelvhasználatban bukkannak fel szerbhorvátból, horvátszerbbről, szlovénből való tükörszavak és tükörkifejezések [pl. *jogalany* (nosilac prava) = *jogbirtokos, félszakképzett* (polukvalifikovan) = *betanított, vert pénz* (kovani novac) = *pénzérme*], azonban más téren is előfordulnak [pl. *száraz nyak* (suvi vrat) = *füstölt tarja, emeletközi szerkezet* (međuspratna konstrukcija) = *födém*]. Az idegen szavak kérdésében figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy a szerbhorvát nyelv extrovertált, könnyen fogad be idegen szavakat. Közvetítésével olyan szavak is bekerülnek a jugoszláviai magyar nyelvbe, amelyek a magyar nyelvterület más részein ismeretlenek. Íme néhány fölösleges, megfelelő magyar szóval helyettesíthető idegen szó: *plakár* (faliszekrény), *flomaszter* (rosttoll), *tepiszon* (szőnyegpadló), *hullahopp* (harisnyanadrág), *kurir* (küldönc), *pincetta* (csipesz), *kikirikí* (földmogyoró), *tolsztoľobik* (busa) stb. Magából a szerbhorvát nyelvből is kerülnek át szavak a jugoszláviai magyar nyelvbe: *gúzsva* (tolongás, tömeg), *szokk* (gyümölcslé, szörp), *szesztra* (ápolónó), *náľog* (meghagyás), *szmena* (váltás), *pógon* (részleg), *cokule* (bakancs), *tezgázik* (fusizik), *gnyáviz* (nyaggat), *szmétál* (zavar vmiben) stb.

Mondatszerkesztésében a jugoszláviai magyar nyelv szintén követ olykor idegen mintát, csakhogy ez nem annyira szembetűnő, mint a szóhasználati jelenségek. Elsősorban szórendi hatás figyelhető meg. Például a határozó előrevetése: *kezdve a legfontosabbal* (počev od najvažnijeg), *eltérően a többitől* (za razliku od ostalih), *függetlenül a véleményektől* (nezavisno od mišljenja) stb.; a birtokos jelző és a minőségjelző helyének a felcserélése: *bármely Univerzál üzletében* = az Univerzál bármely üzletében; minőségjelzők helycseréje: *barátságos finnek elleni mérkőzés* = a finnek elleni barátságos mérkőzés stb. A szerbhorvátban megszokott dolog a láncolatossá birtokos szerkezetek használata, a magyarban viszont problematikus, a láncolatossá birtokos szerkezet nehézkessé teszi a mondatot. Pl. *a résztvevők értesítése módjának meghatározása, a bizottság elnöke megválasztásának eljárása, a törvény 23. szakasza 2. bekezdése első fordulatának ötödik pontjában* stb.

A mai jugoszláviai magyar nyelv rétegződése hasonló, mint az egyetemes magyar nyelvé, azzal, hogy mások az arányok és a szintek. A Jugoszláviában élő magyarságnak van irodalmi nyelve (nagy fokú kreativitás jellemzi), köznyelve (helyenként idegenszerűségekkel és nyelvjárásiasságokkal tarkítva), népnyelve és nyelvjárási (szigethelyzete miatt több helység nyelvjárása is őrzi eredeti sajátosságait, nem fakul jellegtelenebb népnyelvvé); szaknyelvi terminológiai problémákkal küszködve léteznek, csoportnyelvi („utcanyelv”, diáknyelv, sportnyelv stb.) új kifejezési formák létrehozásával hívják fel magukra a figyelmet.

A nyelvi rétegződés szempontjából hasznos lenne kidolgozni a magyarul beszélők tipológiáját. Figyelembe kellene venni a beszélő környezetének a nyelvhasználatát, iskoláztatásának körülményeit, ismeretszerzésének és tájékozódásának nyelvi megoszlását stb. Jugoszláviában például van olyan magyar anyanyelvű értelmiségi, aki nem magyar nyelven végezte középfokú és felsőfokú tanulmányait, és szakterületéről nem tud köznyelvi szinten beszélni

magyarul; olyan kétnyelvű magyar gyári munkás, aki sem a magyar, sem a szerbhorvát köznyelvet nem beszéli; olyan magyar szakmunkás, aki csak az iskolai szerbhorvát órákon tanulta a szerbhorvát nyelvet, és csak a legszükségesebbeket tudja közölni rajta; olyan szerbhorvát anyanyelvű értelmiségi, aki választékosan beszél magyarul; olyan vendégmunkásgyermek, aki külföldön nevelkedvén csak magyarul és németül tud; olyan vegyes lakosságú faluban élő magyar földműves, aki a helyi magyar és a helyi szerbhorvát nyelvjárást egyaránt jól ismeri; olyan szerbhorvát anyanyelvű gyári munkás, aki szerbhorvát és magyar nyelven tájékozódik, és bizonyos nyelvrétegeket (pl. a sportnyelvet) mindkét nyelven használ stb.

A nyelvhasználati és a nyelvhelyességi problémák megoldása érdekében különféle formában folyik nyelvápoló és nyelvművelő tevékenység. A magyartanárok, tanítók, óvónők, szerkesztőségi lektorok, fordítók munkáját nyelvi szemináriumok, tanácskozások, nyelvművelő előadások szervezésével, nyelvművelő cikkek, tanulmányok és kötetek közzétételével segítik a kérdésben illetékes intézmények és szervezetek, elsősorban a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület és a Forum Könyvkiadó. A rendezvények közül a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok a legjelentősebb, a Jó Pajtás nyelvművelő vetélkedője pedig legtömegesebb (kisiskolások tömegét mozgatja meg). A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok megtartására először 1970-ben került sor. A hetvenes években Adán rendezték meg kétévenként, a nyolcvanas években pedig (néhány év kihagyással) Újvidéken. A jugoszláviai előadókon kívül egy-két magyarországi nyelvész is szokott beszámolórt tartani tudományos ülészakán.

A nyolcvanas évek nyelvművelése több szempontból is különbözik a hetvenes évektől: lanyhult a Nyelvművelő Egyesület tevékenysége (csökkent az aktív fiókszervezetek száma), kevésbé élénk a szakosztályok munkáját, nem jelenik meg a Magyar Szónak Nyelvművelő c. havi melléklete; a nyelvművelő cikkek száma viszont nem csökkent (jobban megoszlanak a lapok közt a nyelvművelő tárgyú írások), néhány évvel ezelőtt a Magyar Tanszék Nyelvművelés címmel új tárgyat iktatott a stúdiumok közé stb.

Nyelvműveléssel foglalkozó írások már az ötvenes években jelentek meg a Magyar Szóban, a 7 Napban és más lapokban. A Nyelvművelő c. közlöny megjelenése idején (1971. októbertől 1979. augusztusáig) megjelent ez a tevékenység. Jelenleg több lapnak van nyelvművelő rovata (Magyar Képes Újság, Magyar Szó — a Kilátó c. magazin, Népújság, 7 Nap, Képes Ifjúság, Jó Pajtás). Az Újvidéki Rádióban 1988 februárjától Nyelvművelő jegyzetek címmel heti öt perces műsor indult e sorok írójának vezetésével. Az Iskolarádióban adai fiatalok havonta jelentkeznek nyelvművelő műsorukkal.

A hetvenes évek legaktívabb cikkírói: Kossa János, Hock Rezső, Korom Tibor, Kovács T. Ilona, Ágoston Mihály, Kolozsvári Csaba, Szloboda János, Kovács József, Tomán László stb. (a magyarországiak közül pedig Rónai Béla), a nyolcvanas években publikálók közül Molnár Csikós László, Ágoston Mihály, a magyarországi Guttman Miklós, Kovács T. Ilona, Sinkovics Ferenc, Szloboda János, Dani Zoltán, Letsch Endre stb.

A nyelvművelő jellegű kiadványok zöme az újvidék Forum Könyvkiadó gondozásában jelent meg. Elsősorban Kossa János könyveit kell megemlítenünk (Így írunk mi I–II.; Magyarul, magyarul; Nyelvünk fűszerszámai;

A mi nyelvünk), továbbá Ágoston Mihálynak Mai magyar írás című művét, valamint a Nyelvművelő füzetek sorozatában megjelent munkákat (Szeli István: Nyelvhasználatunk etikája, Ágoston Mihály: A földrajzi nevek írásmódja, a Nyelvművelő c. közlöny anyagából összeállított Nyelvművelő íráskönyv stb.). A Forum Kiadónál további kiadványok vannak előkészületben.

Irodalom

- Bodrogvári Ferenc: Anyanyelvünk társadalmi szerepe. *Školski život*, V. évf., 4–5. sz. (1966), 3–6.
- Gulka Géza: Az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítése tartományunk középfokú általános és hivatásirányú oktatásában és nevelésében. *Létünk*, X. évf., 1. sz., 162–77.
- Hajós Ferenc: A magyar nemzetiség jogai és helyzete az új alkotmányban és a statutumokban. *Naptár '75*, a szlovéniai magyarok szemléje, Murska Sobota, 1974., Pomurska založba, 46–53.
- Jánosi Gábor: A nemzetiségek anyanyelvű képzésének lehetőségei Jugoszláviában. *Anyanyelv – „államnyelv”*, Újvidék, 1976., Forum, 201–18.
- Jánosi Gábor: Az általános képzés Jugoszláviában a számadatok tükrében. *Oktatás és Nevelés*, 20. sz. (1977), 203–16.
- Jugoszláviai magyar nyelvjárások. *Újvidék*, 1982., A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Kovács László: A közigazgatás szerepe a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának megvalósításában, az igazgatási eljárásra való különös tekintettel. *Létünk*. IX. évf., 6. sz., 1132–41.
- Albina Lük: Kontaktna mađarsko–slovenska in italijansko–slovenska področja. In: *Jezik u društvenoj sredini*, Novi Sad, 1976., Društvo za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, 91–102.
- Merki Ferenc: Ostvarivanje prava mađarske narodnosti na obrazovanje u SR Hrvatskoj. In: *Ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti u oblasti vaspitanja i obrazovanja*, Novi Sad, 1977., Pedagoški institut Vojvodine, 155–6.
- Molnár Csikós László: Felfogások a nyelv rétegződésének rendszeréről. *HITK* 22., 55–68.
- Molnár Csikós László: A magyar nyelv használata a községi képviselő-testületekben és a községi közigazgatási szervezetekben. *Hungarológiai Közlemények* 30–31. sz., 49–58.
- Molnár Csikós László: A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata alkotmányos elvei valóra váltásának lehetőségei azokban a községekben, amelyekben a magyar nyelv is egyenrangú. *Létünk*, X. évf., 1. sz., 178–87.
- Darinka Nedeljković: A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága az igazságszolgáltatási szervek előtti eljárásban. *Létünk*, X. évf., 1. sz., 154–61.
- Alojz Novák: Dvojezično slovenačko–mađarsko školstvo u SR Sloveniji, *Ostvarivanje* . . . , 349–66.
- Penavin Olga: Nyelvi jelenségek a jugoszláviai magyar nyelv peremvidékein. *Anyanyelv – „államnyelv”*, 63–71.
- Penavin Olga: Adalékok a nyelvi kontaktuskutatásokhoz a jugoszláviai magyar nyelvjárásokban. *Oktatás és Nevelés*, 41. sz.
- Vladimir Popin: A nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatás a vajdasági társultmunka-szervezetekben. *Létünk*, X. évf., 1. sz., 143–53.
- Rehák László: Kisebbségtől a nemzetiségig. *Újvidék*, 1978., Forum.
- Szeli István: A jugoszláviai magyar nyelvűvelő egyesület tíz éves munkája és távlatai. *Anyanyelv – „államnyelv”*, 52–62.
- Szeli István: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában. Budapest, 1983., Kossuth Kiadó.
- Tóth Lajos: Az egyenjogú nyelvhasználat megvalósításának feltételei és jelentősége a két és több oktatási nyelvű általános iskolákban. *Anyanyelv – „államnyelv”*, 247–68.
- Tóth Lajos: A magyar nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása. *Létünk*, I. évf., 5. sz., 7–21.
- Tóth Lajos: A nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása Vajdaságban. *Létünk*, XVIII. évf., 5. sz., 604–21.
- Jaroslav Turčan: Praćenje radio i televizijskog programa na nematernjim jezicima u višjezičnoj Vojvodini. *Sveske*, II. évf., 5–6. sz., 227–34.

- Várady József: Tartományunk alkotmányjogi rendelkezései a nyelvi egyenjogúságról. Anyanyelv — „államnyelv”, 95—110.
- Várady Tibor: Vajdaság SzAT nemzetei és nemzetiségei nyelvi egyenrangúságának érvényesítése az egyetemi szintű oktatásban. Létünk, X. évf., 1. sz., 135—42.
- Božo Vukobratović: Ustavno-pravne osnove za reguliranje ravnopravnosti u oblasti odgoja i obrazovanja na jezicima narodnosti u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. In: Ostvarivanje . . . , 143—52.

Molnár Csikós László

A magyar nyelv állapota, oktatása és művelése Szlovéniában

1. A jugoszláviai magyarság egy kisebb töredéke Szlovéniában él. Számuk tíz-tizenkétezer fő. Jelentős részük — mintegy nyolc-kilencezren — a Murántúlon (Prekmurje) él, vagyis Vas és Zala megyével határos területeken, az Órség, a Hetés Szlovéniába átnyúló részein. A honfoglalást követően az itt letelepedő magyarság évszázadok óta a magyar nyelv nyugati határának egy részét képezi, közvetlen szomszédságban a horvát és a szlovén nyelvvel, közvetettebb módon a némettel is. Az itt található települések lakossága a történelem viharai, sorsfordulói ellenére napjainkig megőrizte magyarságát.

Szlovénia más területein élő magyarok részben a Murántúlról származnak, hiszen a jobb megélhetés, a kedvezőbb életkörülmények, s egyéb okok miatt nagyobb városokba, ipari központokba települtek át, ahol magasabb életszínvonalat biztosíthattak számukra, mint amilyent a szülőföld kínált. A szülőfölddel való kapcsolatuk azonban nem szakadt meg, mert hétvégeken, ünnepnapokon legtöbbször visszajönnek, ápolják családi, rokoni kapcsolataikat.

Meg kell említeni azonban a szlovéniai magyarság egy másik rétegét is, akik más területekről, így a Vajdaságból, Szlavóniából stb. — a fentebb említett okok miatt — kerültek Szlovéniába, de a szülőföldtől való nagy földrajzi távolságok miatt a családi, rokoni kapcsolataik kevésbé intenzívek, mint a murántúliak esetében tapasztalható.

Szlovénia alkotmánya teljes jogegyenlőséget biztosít a területén élő nemzetiségek számára minden tekintetben. Ezen túlmenően az alkotmány 250. és 251. szakasza megfogalmazza azokat a külön jogokat, amelyeket a nemzetiségek élveznek. Ezek a szakaszok a következőket tartalmazzák: a magyar nyelv teljes egyenjogúságát a többségi nemzet nyelvével, a nevelés-oktatás anyanyelvű és kétnyelvű biztosítását, a sajtó, a könyvkiadás, az anyanemzettel való kapcsolattartás jogát, érdekközösségek alakítását stb.

Mindezeket azért kívántam elmondani, hogy érzékeltessem a Szlovéniában élő magyarok alaptörvényben biztosított jogait, hiszen a nemzetiségi lét megtartásának, a nemzeti hovatartozásnak elengedhetetlen feltételeiről van szó. A törvények adta lehetőségek kihasználása már a nemzetiség vezetőitől, értelmiségétől, illetőleg magától a nemzetiségtől függ.

2.1. Ha a szlovéniai magyarság anyanyelvének mai állapotát vizsgáljuk, megállapíthatunk több olyan helyi sajátosságot, amelyek a nyelvi változás, fejlődés szempontjából nem lehetnek közömbösek. Az általuk használt magyar nyelv állapotának egyik legfontosabb jellemzője, hogy erőteljesen érvényesülnek azok a nyelvjárási sajátosságok, amelyek a magyar nyelvterület ezen

részeit jellemzik, tehát a nyugati nyelvjárás őrsegi, hetési, részben göcseji jelenségei. A murántúliai, illetve ezekről a területekről elszármazottak nyelvében élnek ezek a sajátosságok. Hasonló tapasztalatokat szereztem a vajdaság magyarok nyelvhasználatáról is. A közvetlen családi nyelvi környezet beszélt nyelve él, ezt használják odahaza, ezt adják tovább gyermekeiknek különösen azok, akik a nagy településeken, városokban szlovén nyelvi környezetben élnek, s a családon kívül alig-alig akad lehetőségük anyanyelvük aktív használatára, még akkor is, ha könyvek, hanglemezek esetleg a helyi rádió magyar adásai, vagy a magyar rádió hallgatása, egyes területeken a magyar televízió nézése a mai magyar köznyelvet közvetíti számunkra.

Tehát a szlovéniai magyarok mai köznyelve nyelvjárási sajátosságokat hordozó regionális köznyelv, amely mennyiségében több archaikus jelenséget tartalmaz, mint a hazai regionális köznyelvek. Ennek több oka lehet. A peremterületeken való elhelyezkedés, az ötvenes évek politikai okok miatt bekövetkező bezártsága s az anyanemzettől való teljes elszakítás, a többségi nemzet nyelvi hatása, az iskolai oktatás hatékonysága stb.

A nyelvjárási sajátosságok használatának mennyisége tekintetében csak kis különbség tapasztalható a fiatal és az idősebb generációk nyelvében. Nyelvükből nem mutathatók ki azok a generációs különbségek, mint amilyeneket a hazai változásvizsgálatok bemutatnak. Így a fiatalok nyelvében és az idősebb generációiban egyaránt előfordulnak az alábbi, a teljesség igénye nélkül felsorolt jelenségek:

— A köznyelvi *ó, ő, i* helyén *u, ü* többször diftongusos variánsai állnak: *varunő, dísznu, iru, kettü, idü, küszolgál*.

— A köznyelvi *é, e* helyén az *i* megjelenése gyakori jelenség különböző fonetikai helyzetekben: *estire, nigy, zenit, Csentibe, életi, környikin, vennik, löttik, szeretnik*.

— Az *á* utáni *o*-zás is elevenen élő jelenség: *lábos, ovodábo, iskolábo, mámo, megbántom, jácconi*.

— A szótagzáró *l* kiesése gyakori: *körübelü, pörüni, hagatom, tanuni, rosszakodik, hagattak, gondukosztam, pörünek*.

— Az *l*-ezés is előfordul: *amellik, millen, mellen*.

— A mássalhangzók hangzóközi nyúlása gyakori jelenség: *röffögnek, ellemi, képesek, mezzón, mezziláb, rokkonok, számíttani, segíttek, igasságossan, magassak* stb.

— A *füss, segiss, taniss* stb. igealakok előfordulása azt bizonyítja, hogy a nyugati peremvidéken is előfordul a moldvai csángóban jellemző igeragozás.

— A főnévi igenév képzője a *-ni* helyett gyakran *-nyi* szerepel: *ennyi, mennyi, lennyi, olvasnyi*.

Tovább lehetne szaporítani a jelenségek számát, de a mai magyar nyelvhasználat hangtani és alaktani arculatát ezek a példák is meggyőzően igazolják.

2.2 Külön kell megemlíteni a szlovéniai magyarság szókészletének jellemzőit. A fentebb már elmondottakból következik, hogy a szinkroniában megfigyelhető a területhez kötődő sajátos, többször archaikus elemeket tartalmazó szókészlet ismerete és használata. A különböző szókészleti rétegekben gyakori a hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyagához és a szőlőtermesztéshez kapcsolódó szóhasználat. Ennek a szókészletnek különösen gazdag hangutánzó ígéről részletesebben is beszámoltunk (Guttman Miklós—Köbölkuti

Katalin: Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza. MNYTK. 182. Bp., 1987.).

A szókészlet legfeltűnőbb jelenségei azonban a kétnyelvű környezettel hozhatók kapcsolatba. Minden magyar anyanyelvű különböző szinten ugyan, de ismeri és használja a többségi nemzet nyelvét. Az idősebbek kevésbé, de a fiatalok szlovén nyelvismerete alapos. Míg az anyanyelv használata családi és kétnyelvű településekhez kötődik, addig a szlovént mindenütt beszélik. Ennek következtében az anyanyelvi nyelvhasználatba egyre több szlovén szókészleti egység kerül. Ezt tükrözi a beszélt nyelv, a publicisztika, valamint a szlovéniai magyar irodalom is. Szomi Pál Őszirózsa (Pomurska založba, Murska Sobota, 1977) című novelláskötetének egyik elbeszélésében a fiatalok ezt éneklük:

Kiša pada, nagy sár van az úton
Lepa cura mosogat a kúton
Sirva kaže az édesanyjának
Moja dragát viszik katonának (i. m. 25)

Ez bizony napjaink nyelvi valósága. A se nem magyar, se nem szlovén kommunikációs egységek, helyzetek.

A muravidéki magyarság hetilapjában, a Népújtságban is találkozunk a jelenséggel szinten minden héten. Ennek nemcsak az igénytelen nyelvhasználat az oka, hanem gyakran az is, hogy nem ismerik a beszélők az odaillő, megfelelő magyar szót. Személyes tapasztalataim szerint a mezőgazdaságban, a háztartásban stb. használt gépek, szerkezetek, munkaműveletek megnevezésének *s z a k s z a v a i t* nem tudják anyanyelvükön, hiszen a régi megnevezéseket nem lehet átvinni legtöbb esetben az új eszközökre. Több esetben a közigazgatás szlovén rendszerének magyar megnevezései is gondot okoznak. Mindezek következtében gyakran beépülnek a szlovén szókészleti egységek a magyar mondatokba. Igaz, a toldalékolásuk már magyar morfémákkal történik. Pl.: „Szombaton a moziban olyan *guzsva* volt, alig bírtam kapni *vstopnicát* arra a jó *grozlivkára*.” A jelenségre vonatkozóan részletesebben is szólunk az Anyanyelvünkért című kötetben (Anyanyelvünkért. szerk.: Guttman Miklós, Pomurska založba, Murska Sobota, 1983.)

2.3 A kétnyelvű környezet fentebb említett szókészleti jelenségei mellett szólnunk kell a mai nyelvállapot egy másik, az anyanyelvi nyelvhasználat szempontjából veszélyesebb jelenségről. Különösen a fiatalok nyelvében figyelhető meg a szlovén nyelvi szerkezetek magyar tükörfordításai.

Pl.: „Szeretek *táncokra járni*”; „*Gimnáziumra* iratkoztam”; „*Zongoráro játszom*”; „*Zenekarhoz* is jártam”.

A példákban kitűnik, hogy a *na ples, na gimnazijsko, na klavirju, k orkestru* szlovén szerkezetek analógiájára alkotott magyar mondatok az anyanyelv gazdag határozórendszerének ragjait alkalmazza nyelvünk rendszerétől idegen funkcióban. Itt tehát már a *g r a m m a t i k a i r e n d s z e r b e h a t o l b e* a többségi nemzet nyelvének hatása, ami tudatos, tervszerű anyanyelvi nevelést kíván az iskolától és a családtól egyaránt, mert ellenkező esetben a kétnyelvűség elvezet az egynyelvűséghez, azaz a nyelvcseréhez, ahogy ezt a burgenlandi magyarság esetében tapasztalhattuk (vö.: Imre Samu: MNY. 59: 408).

A nyelvállapot említett jellemzőihez tartozik az itt élő magyarság anyanyelv- és magyarságtudatának kérdése is. A beszélők „nem tudunk olyan jól magyarul” szemlélete nem lehet akadálya a kultúra, a nyelv megőrzésének, továbbfejlesztésének. Az oktatás, a nyelvművelés a nyelvállapot jelenségeire építve tervezheti és végezheti eredményesen munkáját.

3. A magyar nyelv oktatása szervezett körülmények között minden iskolatípusban megvalósul. Ebben az évben ünneplik a kétnyelvű oktatás három évtizedes jubileumát. A kétnyelvű oktatás elméleti, módszertani megalapozásában fontos szerepet vállaltak az oktatási hatóságok és a pedagógusok egyaránt. Négy általános iskolában (Dobronok, Göntérháza, Lendva, Pártosfalva) és egy középiskolában (Lendva) folyik jelenleg kétnyelvű oktatás. Az alkalmazott programok szerint a tanuló anyanyelvétől függetlenül mindkét nyelvet tanulja és használja. Az egyes tantárgyak tanítási nyelve nemcsak a szlovén, hanem a magyar nyelv is. A nemzetiséghez közvetlenül kapcsolódó tantárgyakat pl. Magyarország történelmét, földrajzát anyanyelvükön tanulják a diákok.

Az oktatás szakemberei állandóan keresik a hatékonyabb oktatási formákat, módszereket, hogy a nyelvek elsajátítása, a tanulók tudása minél magasabb szintű legyen. Az egzakt felmérési eredményekre támaszkodva a nyelvtanítás terén új kísérletet indítottak. Eszerint az első osztályban a magyar és szlovén anyanyelvű tanulók külön-külön csoportban sajátítják el anyanyelvük alapjait, majd utána a környezetnyelvet is. Kétéves tapasztalatok szerint eredményesebbé vált a tanulók felkészültsége, ahogy a kísérlet vezetője, Albina Nečak Lük megállapítja (Népújság, 32. évf. 46. sz. 5). Az iskolába lépés előtt a kétnyelvű óvodákban kétéves előkészítőn készítik fel a gyerekeket az iskolában folyó munkára. „A kétnyelvű oktatás megteremtésével Szlovénia mintát nyújtott. A szakmailag és módszertanilag jól képzett pedagógusok csodát művelhetnek a magyar nyelvvel is. Van rá példa. De akadnak gondok is. A kétnyelvűség a tanítási órákon sem teljesen zavartalan. Néha el-elmarad a magyar szakszók tudatosítása, a magyar nyelvű vázlatírás, illetve a magyar anyanyelvű tanulóknak magyar nyelven való számonkérése és értékelése. Ezek sajnos emberi mulasztások” (Bokor József: Az anyanyelvi nevelés, a nyelvművelés néhány kérdése idegen nyelvű környezetben. *Hungarológiai Napok, Szombathely, 1986.* 130). Azonosulva az idézett gondolatokkal magam is úgy tapasztaltam, hogy a kétnyelvű oktatás sikerének, eredményességének legfőbb záloga a szakmáját sokoldalúan ismerő, jól képzett, lelkiismeretes pedagógus.

A középiskolákban a magyar nyelv jelenleg fakultatív tantárgy. Akkor köteles az igazgató a magyar nyelv tanítását megszervezni, ha legalább öt tanuló ezt külön kéri. Az egyes középiskolák meg is szervezik ezeket a fakultatív órákat. (Vö.: Varga József: A magyar nyelv tanítása Szlovéniában. *Hungarológiai Napok, Szombathely, 1986.* 44.) A magyar nemzetiségi érdeklődés vezetőinek, a pedagógusoknak a véleményével azonosulva magam is úgy látom, hogy a nemzetiség léte, jövője szempontjából feltétlenül szükséges lenne ezen változtatni, s a magyar anyanyelvűeknek a fakultáció helyett kötelezően tanítani a magyar nyelvet. A szülők, de különösen a tanulók anyanyelvi és magyarságtudatában, sokszor kényelmességében is kereshetjük az anyanyelvhez, az anyanyelvi kultúrához való, egyes esetekben passzív viszonyulást. Az oktatás irányítóitól várható a kérdés megoldása.

A szlovén felsőoktatásban is van lehetőség a magyar nyelv tanulására. A Maribori Egyetem Pedagógiai Karán már több mint húsz éve, 1966-tól működik a magyar lektorátus, jelenleg a tizenegyedik magyar lektor végzi itt felelősségteljes munkáját. 1980-tól magyar nyelv és irodalom tanítók is működik az intézményben, amelynek feladata a kétnyelvű óvodák, általános és középiskolák számára óvónők, tanítók és tanárok képzése, fordítók, tolmácsok, kétnyelvű szakemberek magyar nyelvi képzése. A lektorátuson évente húsz-harminc egyetemi hallgató, pedagógus, mérnök, közgazdász, jogász jelölt tanulja a magyart mint anyanyelvet, környezetnyelvet vagy idegen nyelvként, mert erre is van lehetőség. (Az eddigi munkáról Varga József—Bokor József: Magyaroktatás a Maribori Egyetem Pedagógiai Karán (h. n., é. n.) címmel szép összefoglalást állított össze, amelyet a Magyarok Világszövetsége jelentetett meg.) Mariborban a magyaroktatást 1971 óta a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola és a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara közötti szerződésben foglaltak szerint szombathelyi oktató is segíti, és látja el a magyar lektori feladatokat. Szombathelyen pedig szlovén lektor dolgozik a szlovén nyelv és irodalom tanszéken. A Szlovéniában folyó anyanyelvoktatásnak sok jó szakembere van, de külön meg kell említenünk Varga József nevét, aki a tanszéket vezeti. Erőt, fáradságot nem kímélve, nagy szakmai, módszertani hozzáértéssel, irodalmi, nyelvészeti, költői munkásságával, szervezőképességével évtizedeken át végezte, s jelenleg is végzi munkáját.

A Ljubljanei Egyetem Orientalisztikai Tanszékén is működik magyar lektorátus. Az itt tanuló egyetemi hallgatók közül évenként mintegy húszan tanulják a magyar nyelvet. Munkájukkal kapcsolódnak a Ljubljában működő Petőfi Sándor Művelődési Egyesület tevékenységéhez is. Az Egyesület 1960-ban alakult a városban élő muravidéki, vajdasági magyarok kezdeményezésére, hogy ápolják, továbbfejlessék anyanyelvi kultúrájukat.

A magyar—jugoszláv államközi kulturális szerződés alapján van lehetőség arra, hogy a Muravidéken érettségizett fiatalok magyarországi tudományegyetemeken tanuljanak tovább. Az elmúlt években többen szereztek magyar szakos középiskolai tanári oklevelet, jelenleg különböző középiskolákban tanítanak, illetve újságírói munkát végeznek a rádió magyar adásaiban és a Népújság szerkesztőségében. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán is már többen szereztek általános iskolai tanári oklevelet. A maribori tanító- és tanárjelöltek féléves részképzésben vesznek részt Szombathelyen.

Varga József adatai szerint „a különböző iskolatípusokban kötelezően vagy fakultatív módon kb. 2300 gyermek és felnőtt tanulja intézményesen a magyar nyelvet, vagyis a Szlovéniában élő magyarság mintegy 25%-a” (i. m. 44).

4. A magyar nyelv oktatásának bemutatott rendszere mellett tudatos nyelvművelő, nyelvi ismeretterjesztő munka is folyik Szlovéniában. A Mura-szombati Rádió, amelynek a hét hat napján van egy-egy órás magyar nyelvű adása, havonta egy alkalommal nyelvművelő műsort is sugároz. Az adásban elhangzottakat a muravidéki magyarok hetilapja, a Népújság is közli. Ez a nyelvművelő munka immár két évtizedre tekint vissza. Az egyes adások témáit a mindenkori magyar lektor állította és állítja össze napjainkban is. Az elhangzott témák alapján jelent meg az Anyanyelvünkért címet viselő válogatás, amelyben az utóbbi évek aktuális kérdéseit foglaltuk össze. Ilyen jellegű kiadvány Szlovéniában még nem látott napvilágot, amely az itt élő

magyarság nyelvi, nyelvhasználati gondjainak megoldásában kíván segítséget nyújtani. A hazai, erdélyi, vajdasági és szlovákiai nyelvművelés szép hagyományait Szlovéniában is követni tudtuk.

A nyelvművelő tevékenység szempontjából jelentősnek tartjuk az itt élő és alkotó költők, írók munkásságát. Bence Lajos, Báti Konc Zsuzsanna, Szunyogh Sándor, Szomi Pál, Varga József nevét kell elsősorban megemlíteni. Munkásságuk ismertetésére itt nincs lehetőség. Azt azonban elmondhatjuk, hogy megjelent köteteik a muravidéki és az egyetemes magyar irodalomnak is értékes alkotásai, amelyek az anyanyelv és magyarságtudat erősítésében, ébrentartásában fontos szerepet játszanak. Nagy kár, hogy mind a mai napig nem oldódott meg alkotásaik és egyéb Szlovéniában megjelentetett magyar nyelvű könyvek magyarországi terjesztése, így az elszigeteltség érzését ez is táplálja az itt élő alkotókban. Érdeemes és szükséges lenne ezen a helyzeten mielőbb változtani akár az államközi kulturális szerződések szintjén is.

5. Ennyiben foglalható össze a szlovéniai magyar nyelv mai állapota, oktatásának, művelésének helyzete. Természetes, hogy csak a legfőbb vonások, jellemzők kiemelésére adott lehetőséget írásom behatárolt terjedelme. Remélem, személyes tapasztalataim — hiszen három évig magam is magyar lektor-ként dolgoztam Mariborban — kollégáim munkáinak felhasználásával készített összefoglalóból kitűnik, hogy a szlovéniai magyarság számára biztosított törvényes jogok alapján sokoldalú lehetőségek adódnak anyanyelvük, s nemzeti kultúrájuk megőrzésére, s ami ennél is fontosabb, kultúrájuk továbbfejlesztésére. Eddig végzett munkájuk mindenképpen elismerést érdemel még akkor is, ha egyes területeken a nemzetiség érdeke hatékonyabb munkát kíván.

A hatékonyabb munka végzése érdekében a magyar nemzetiségi értelmiség tehet(ne) legtöbbet, „de nekünk, magyarországiaknak is minden szükséges vagy lehetséges segítséget meg kell adnunk a külföldön élő magyaroknak anyanyelvi tudat megerősítéséhez, anyanyelvi és anyanyelvű műveltségük megőrzéséhez, fejlesztéséhez” (NyKk. 1291. Főszerk.: Grétsy László és Kovács Miklós Bp. 1980., Akadémiai Kiadó). Bizom abban, hogy a szlovéniai magyarság sokáig fogja őrizni, s a következő nemzedékekkel őriztetni nemzeti kultúrájának, anyanyelvének magyarságát.

Guttman Miklós

Szórványságunk nyelve és tudata Ausztriától Ausztráliáig

1. A témát nem szükséges teljesen újként elővezetnünk. A magyar nyelv hetének 1988. évi megnyitóján Szombathelyen Imre Samu akadémikus beszélt a határainkon kívül élő magyaroknak erről a csoportjáról és az anyaország hozzájuk fűződő intézményes kapcsolatairól (Nyr. 112: 270—80). Jelentős kérdés ez, hiszen a magyar nemzetiségűek egyharmada, tíz közül három határainkon kívül él, s a háromból egy az ún. szórványságban (diaszpórában, szórványmagyarságot alkotva).

A megállapodott magyarság első képviselői Itáliában, majd a XVI. századtól más európai országokban jelennek meg tanulmányi vagy utazási céllal. A világlátást, tapasztalatszerzést szolgáló körutak több országba elvezet-

tek (Szepesi Csombor Márton), a tanulmányutak céljai a holland, német, lengyel egyetemek voltak. Állandó mozgást jelentettek az iparosok vándorútjai is. Az utazásokat a visszatérés szándéka kísérte, bár néha hosszú évek teltek el a szándék megvalósításáig. Az első világháború után tűntek fel tömegesen az olyan elvándorlók, akik véglegesen, vagy legalábbis egy politikai rendszer elmúlására várva akarták elhagyni a Kárpát-medence magyarságát. (Politikai indítékú elvándorlás követte természetesen a korábbi történelmi sorsfordulókat is, gondoljunk csak Rákóczi-ra és szűkebb körére vagy a világsos fegyverletétel után eltávozókra.) Az útra kelők nagyobb hullámaikt, századunkban a II. világháború körüli éveket és 1956-ot a közbülső időszakok csendesebb elszivárgásai követték, amikor politikai vagy jobb szakmai, anyagi érvényesülési szempontok irányították az elmenőket. A szórványság ilyen elvándorlásértelmezéséből következően kimarad a képből az ausztriai Burgenland magyar népcsoportja; ők a többi szomszédos ország magyarjaihoz hasonlóan politikai döntés nyomán kerültek más állam kötelékébe, nemzetiségi létbe.

A másfél millió, ám szétszórt tömeg magyarság- és nyelvi tudata igen változatos képet mutat. Nyilvánvaló, hogy amíg a hazatérés gondolata munkált a lelkekben, amíg a hazainál nagyobb kenyeret adó országot csupán ideiglenes lakóhelynek tekintették, az otthonival szinte párhuzamos magyar életet próbáltak teremteni. Ez készítetett arra, hogy egy helyre telepedjenek, egy munkahelyen dolgozzanak, hogy magyar egyházat, iskolát, egyesületet teremtsenek, hogy az ideiglenesség egyre hosszabbá nyúlásával segélyező egyesületeket hozzanak létre, vagyis a nagy társadalomtól bizonyos mértékig elszigetelten éljenek. A véglegesség azonban a mielőbbi társadalmi beilleszkedés igényét táplálja, a hasonulást a befogadó környezethez, az új nyelv minél tökéletesebb elsajátítását, a szokásokhoz való erőteljesebb alkalmazkodást. Mindezeket elősegíti, hogy újabban sok távozó e tekintetben már előzőleg felkészül a tervezett egyéni sorsfordulóra, és itthon elkezd az adott nyelv tanulását, a másik ország életének a tanulmányozását; esetleg éppen meglévő nyelvtudásával szerzett ismeretség, házasság révén kerül külföldre. A magyarságtudat ereje a környezeti hatások és az egyéni alkat kölcsönhatása szerint változik. A külső hatásokat jelentősen befolyásolja a Magyarországról szóló vélemény, más országokból jövő magyarok esetében annak az országnak az értékelésével is árnyalva. Az egyén a hatásokra az eredet lehető legteljesebb álcázásától a dacos eredetvállalásig a legeltérőbb módokon válaszolhat. Általában úgy látszik, hogy a társadalmi biztonság megszerzésével nő a magyarságvállalási kedv is; az egyének több ideje, energiája marad arra, hogy belső világával törődjen, s az idővel feltolul és a valóságot inkább megszépítő emlékek erősítik és őrzik az eredettudatot; társak, hasonló élményvilággal rendelkezők keresésére készítetnek, magyar közösségek, egyesületek szervezésére indítanak. Minthogy azonban az élményvilág nem mindenkinél hasonló, s más-más álláspontól nézik, ítélik meg a magyarországi eseményeket, természetes az egyesületek párhuzamossága, nem ritkán feszültsége, ellentéte. Néha a Magyarországon tett látogatás volt a választóvíz, örökségeként egy itthonról megőrzött, mindent „átpolitizáló” szemléletnek, vagy éppen ellenhatásként erre. Ugyanakkor több esetben jól megfigyelhető a területileg szerveződő egyesületek közötti együttműködés is.

A hazai hivatalosság a millennium mámorából felocsúdva észlelte a kivándorlás növekvő arányait. Főispáni jelentések, miniszteri rendeletek foglalkoztak a jelenséggel, de az ország lényegében tehetetlenül szemlélte, hogy

az adminisztratív rendelkezéseket tömegesen játszották ki. A tényeket tudomásul véve az I. világháború után megindult a határozott kapcsolatkeresés, politikusok és egyházi személyek látogatása, létrejött a Külföldi Magyarok Szövetsége (1920) s lapja, a Külföldi Magyarság, s a sokféle tevékenységet összefogóan 1938-ban megszervezték a Magyarok Világszövetségét. Ezzel az intézménnyel kapcsolatban minden szórványsági egyesület — így vagy úgy — állást foglalt s foglal.

Kodály Zoltán — 1965. évi amerikai látogatása során — számos olyan magyar származású tudóssal, művésszel találkozott, akik munkásságukkal az Egyesült Államok tudományos és művészeti életében jelentős helyet érdemeltek ki maguknak. Itt fogant meg az a felismerés, hogy a magyar lét nem csupán állami, hivatalos ügy, hiszen így minden harmadik közülünk kiesne a körből, hanem a közös nyelv, a közös kultúra, a közös nemzeti hagyományok — népművészeti-művészeti, történelmi, tudati hagyományok — megőrzésének vagy elmúlásának kérdése. Itthon Kodály Zoltánnal együtt Bárczi Géza, Illyés Gyula, aki 1966-ban ismerkedett meg Amerikában az ottani magyar iskolai helyzettel, Lőrincze Lajos és Váci Mihály voltak a gondolat képviselői, az Egyesült Államokban Nagy Károly, Sinor Dénes, Kolossváry Béla és mások. 1970-re érett meg a gondolat annyira, hogy létre jöhetett az I. Anyanyelvi Konferencia (1970., Budapest—Debrecen), majd ezt követte a továbbiak sora: 1973: Szombathely, 1977: Budapest, 1981: Pécs, 1985: Veszprém, s ez évben Kecskeméten kerül sor a hatodikra. Ezek a 200—250 fős, 4—5 napos tanácskozások — fele részben külföldi, fele részben hazai magyar résztvevőkkel — sorra áttekintették az előző találkozás óta megvalósított terveket, s ajánlásokat tettek a következő 4 esztendő időszakra. A Sinor Dénes megfogalmazta elvet követve (azt keressük, ami összeköt, s ne azt, ami elválaszt) hoztak létre az Anyanyelvi Konferencia intézményeit, a balatoni gyermek-táborokat 6—14 éveseknek, a Sárospataki Nyári Kollégiumot a 14—18 éves fiataloknak, a debreceni pedagógus-továbbképző tanfolyamot a szórványságban működő pedagógusoknak, klubvezetői és néptánc-tanfolyamokat s a nyelv és kultúra megőrzésének egyéb kereteit (l. Imre Samu idézett cikkét), kerestük fel előadásokkal, műsorokkal a szórványságnak azokat a közösségeit, amelyekben erre igényt tartottak, készítettünk tankönyveket a nyelvmegőrzés számára. Negyedévenként megjelenő tájékoztatója, A magyar nyelvért és kultúráért 1974 óta Nyelvünk és Kultúránk címmel magas színvonalú kulturális folyóirattá fejlődött. (Csak sajnálható, hogy könyvtárainkon kívül nem kerül belföldi forgalomba.)

Az anyanyelvi konferenciák előadásain, megbeszélésein, vitáin a szórványság képviselői több olyan kérdést vetettek fel, amelyeket a hazai művelődéspolitikára csak később tudott napirendre tűzni. Így hangsúlyozták a szórványság irodalmának értékeit, s ennek nyomán meg is jelent a Vándorének, a nyugat-európai és tengerentúli magyar költők antológiája (1981), majd az összetartozást címében is hangsúlyozó Két dióhéj, a nyugat-európai és tengerentúli magyar prózairók válogatása (1987). A szerzők közül nem egy már önálló kötettel vagy az újságok, folyóiratok lapjain jelen van a hazai irodalomban, s az Anyanyelvi Konferencia tankönyvei az elsők a hazai tankönyvkiadásban, amelyek tervszerűen felvették anyagukba a határainkon kívül élő írók, költők alkotásait. Követelték a szocialista országok magyarsága képviselőinek meghívását a konferenciákra, s ezek Románia kivételével részt is vesznek a munkában. Ráirányították a figyelmet a magyar nemzetiségi lét kérdéseire és

az anyaország ezekkel kapcsolatos felelősségére, s nem eredménytelenül. Felvetették a nyelvtanítás céljával hosszabb időre külföldi unokáikhoz utazó nagyszülők jogi és nyugdíjproblémáit, s a gondok megoldódtak.

Hatással vannak a szórványmagyarság tudatára a magyar intézetek és az egyes országok művelődési intézményei, egyetemei, kutatóközpontjai, ha van hungarológiai — nyelvi, irodalmi, történelmi, népművészeti — programjuk. Bár ezek az intézmények nem csak, sőt nem elsősorban az elszármazottak számára létesültek, számos jelentkezőnek nyelvileg könnyebben elérhető idegen nyelvű tanulmányokat, diplomaszerezést kínálnak, s az eredményesebb munkához magyarországi ösztöndíjakat is tudnak nyújtani.

Az egyes intézményeken, mozgalmakon túltekintve befolyásolja a szét-szórtságban élőknek a magyarságról alkotott képét az új hazának, illetve a világnak hazánkról alkotott nézetei. A kedvezőbb megítélés természetesen főleg erősíti, a kedvezőtlen háttérbe szorítja a magyarságtudatot. A szórványsággal kapcsolatos két évtizedes lassú szemléletváltozás Magyarországon s ennek az utóbbi néhány évben, sőt hónapban tapasztalható igen felgyorsult üteme, a környezeti magyar nemzetiségekért való intenzív felelősségvállalás, politikusaink nyugati látogatásai s ezek keretében az ott élő magyarok képviselőivel való találkozásai, jelentős tömegeikkel kapcsolatos értékítélet-változásai mind erősítik a magyarsággal való közösségvállalást. Jó hatást gyakorol a ma általános gyökérkeresési hullám is.

2. Állandóan hangsúlyozva, hogy mindig lehet rengeteg kivételt, ellenpéldát találni, próbáljuk leírni a szórványság magyar nyelvi tudatát! Az első nemzedék a társadalmi beilleszkedés érdekében a környezeti nyelv minél biztosabb használatára törekszik. Magyar házastársak között is gyakran előfordul a környezeti nyelv használata, elsősorban azért, hogy gyermekeiket megkíméljék a kettős terheléstől, a magyar és a másik nyelv együttes elsajátításától. Nem tudják, hogy agyunknak többszörös „szabad kapacitása” van, két nyelv együtt sem köti le teljesen a szellemi energiákat. Az is előfordul, hogy az otthon magyarul beszélő gyermek a családon kívüli, elsősorban iskolai közösségekbe lépve magyar nyelvi fejlődésében megtorpan, a „felnöttebb” témákról már inkább a környezeti nyelven tud beszélni. Becsülendő, ha valaki úgy képes nevelni gyermekeit, hogy ezt a megtorpanást elkerülik. Szülőktől, gyermekektől egyaránt következetességet, kitartást követelő munka, szinte mondhatnánk: létforma ez. Megfigyelhető, hogy a vegyes házasságokban ott erősebb a magyar nyelv, ahol az édesanya a magyar — ugyanakkor találkozunk olyan esetekkel, ahol a magyar édesapa mellett nemcsak a gyerekek, hanem a más anyanyelvű feleség is igen szépen megtanul magyarul, olvassa irodalmunkat, tanulmányozza művészeti értékeinket.

A harmadik nemzedékhez már a másodiknak a szűrőjén jut el a magyar nyelv, de ezt nagymértékben erősítheti a nagyszülők nemzedékének a biztos nyelvi támasza. Nem ritka, hogy a harmadik nemzedék, amely már nem ismeri a beilleszkedés első szakaszának nehézségeit, magától, vagy igen kevés külső ösztönzésre visszafordul a nagyszülők nyelvéhez, s meglepő lendülettel és eredménnyel sajátítja el a s z á r m a z á s n y e l v e t. Komoly biztatást ad ezeknek a fiataloknak egy-egy magyarországi látogatás, ahol az első és legalapvetőbb élményük az, hogy az otthon csak a családban s egy-két barát körében használt nyelvet itt mindenki beszéli, ez egy szélesebb társadalomban is összekötő tényező.

A környezeti nyelv alapos ismerete nélkül nem lehet, vagy legalábbis nehéz az életet megszervezni. Szerencsés dolog tehát, ha valaki eljuthat egy olyan kétnyelvűséghez, amely két kultúra részesévé is teszi az egyént. Így egyazon ember ismeri fel két kultúra hasonlóságait és különbözőségeit, tanulja meg a másságnak, a különbözőségnek nem csupán az elviselhetőségét, hanem értékhordozó szerepének az elismerését is. Minthogy a szembeállításból egymás mellé állítás lesz az egyén gondolatvilágában, az egyéni és közösségi tudatnak olyan minőségi változása jön létre, amely hatékonyan képes csökkenteni s meg is szüntetni a csoportgyűlöletet, a nacionalizmust, a rasszizmust.

S ha a nyelv a nemzedékek során eltűnni is látszik, megmarad a népművészet iránti érdeklődés, a néptánc, a népzene, a népi díszítőművészet őrzése és cselekvő életben tartása: táncsoportokat szerveznek, hímeznek, kopjafákat faragnak, kemencét építenek a szétszórtságban, s tevékenységük nem ritkán magával ragadja a környező etnikum tagjait is.

3. A szórványság teljes áttekintése túl nagy feladat ahhoz, hogy egy cikk keretében megvalósítható legyen. A teljesség áthághatatlan akadálya a részletes adatok hiánya, sőt pillanatnyilag beszerezhetetlensége. Sok szórványságbeli szervezet próbál képet rajzolni az adott országban lévő mozgalmakról, de ez csak kisebb országokban látszik eredményesnek, hiszen mire az adatok a nagyokban összejönnek, már változik a kép. Inkább a szórványságbeli állapottak a területi egységekre jellemző vonásait próbáljuk felvázolni, számítva arra, hogy további kortársi történelmi, szociológiai-szociográfiai felmérések, tanulmányok teszik majd teljessé a képet. Még a szórványság létszámának az adatai is bizonytalanok. A bevándorlók számát ugyanis a statisztikák nem annyira nemzetiségük, hanem állampolgárságuk szerint rögzítik, így a cseh-szlovák, román, jugoszláv állampolgárságú bevándorlók sok esetben a magyar nemzetiséghez tartoznak, csupán nem tudunk róla.

4. Közismert, hogy a legnagyobb szórványságot az Amerikai Egyesült Államokban találjuk. A magyarok szétszéledtek Clevelandtól New Orleansig, az atlanti-óceáni New Jersey-től a csendes-óceáni Kaliforniáig. Az 1981. évi népszámlálás mindenki meglepetésére majdnem egy millió-nyolcszáz ezer magyar származású amerikai állampolgárról adott számot. Ma 700–750 ezerre becsülik a magukat magyar nemzetiségű amerikai állampolgárnak vallók számát.

Az első magyar kiutazó, Budai Parménius István 1583-ban egy angol expedíció tagjaként tette lábát amerikai földre. Volt magyar katonája, sőt főtisztje az amerikai függetlenségi háborúnak, a XIX. században pedig egyre nagyobb számú kivándorló indult az Egyesült Államokba. A mozgás 60 évét részletesen feldolgozza Puskás Júlianna alapos monográfiája (*Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.) Azóta 1945–49 között és 1956 után növelte az érkezők jelentős hulláma az amerikai magyarok számát. Amíg a korábbiak a századforduló magyar mezőgazdaságából érkezve elsősorban a már kintiek közösségeit gyarapították és segélyegyleteik köré tömörültek, a II. világháború utániak — szakmával, sokszor nyelvtudással felvértezve — a legkülönbözőbb helyeken találtak otthonra, így a korábbi szoros lakóhelyi egység megszűnt. Bomlasztotta a kertvárosokba költözés divatja s lehetősége is, és nemritkán játszottak ebben közre egyéb szempontok. Mégis területileg szerveztek egyesületeket, mégpedig

a régebbiek és az újabban érkezők egyes hullámai közötti feszültségek, eltérő politikai nézetek miatt sokszor többet is egymás mellett, s ezekből jöttek létre később a hasonló gondolkodásúakat összefogó országos szövetségek. Az egyesületek tájékoztatókat, majd újságokat adtak, adnak ki, magyar rádióadásokat tartanak fenn, amelyek elsősorban közvetlen érdekű és az óhazával kapcsolatos témákról szolgáltatnak híreket. Táncsoportokat, énekkarokat, más célú köröket szerveznek.

Az egyesületekkel együtt fontos összetartó erő az egyház. Az Egyesült Államokban a magyar református egyház közösségei a legjelentősebbek, de számos helyen vannak a katolikusoknak is templomaik. Az egyházak a magyar nyelvű istentisztelettel összetartják a magyarokat, ünnepségeket, megemlékezéseket rendeznek, iskolákat tartanak fenn.

A magyar nyelvű iskolázás minden bevándorló hullámnak szívügye volt. Ahol csak lehetővé tette a gyermekek száma, megteremtették a magyar nyelvű osztályokat, s ezekben egykor hazulról hozott tankönyvekkel, a II. világháború óta saját vagy az Anyanyelvi Konferenciával együttműködve készített tananyagokból is folyt, illetve folyik az oktatás. A mindennapos magyartanítás egyre ritkább lett: a hetvenes években még volt a buffalói piaristáknál, a passaici katolikus iskolában és 1977-től 1986-ig feltámadt Albanyban (Louisiana). Itt egy lelkes bevándorló, Friedrichs Gizella az anyanyelvi mozgalommal együttműködve az 1968-as anyanyelvi oktatási törvény alapján elismertette a régebbi angol—francia kétnyelvű oktatás mellett az angol—magyar oktatás szükségességét és lehetőségét. A századforduló óta itt élő magyarok ugyanis — a negyedik és ötödik nemzedék képviselői is — megőrizték magyar származástudatukat, táncaikat, népművészetüket, többen magyar nyelvüket, s mint szervezeteket a református és katolikus egyházak, a néptáncsoportot. Lakóhelyüket „Hungarian Settlement”-ként tartják számon. 1977-től hazulról kért pedagógusok naponta tanították a falu gyermekeit magyarul számolásra, énekekre, vezették a játékos foglalkozásokat, s oktatták délelőtt a gyermekeket, délután, este a falu felnőtt lakóit a magyar nyelvre.

Indult magyar tanfolyam a közeli Hammond város egyetemén is. A magyar származású kollégák, barátai és a hammondi kurzus résztvevői 1978-tól éveken át jöttek Magyarországra nyelv- és magyarságismereti tanfolyamra. Közösségük még 1987-ben is szeretettel fogadta egykori szakvezetőjét, s mutatták meg a református egyházban és a hammondi egyetem könyvtárában őrzött dokumentumokat, szorgalmazták újraindítását a magyartanításnak, amely a Délre is lejutó s ott nehezebben megszűnő gazdasági visszaesés miatt szűnt meg.

A magyartanítás sokfelé élő formája a heti egyszeri, szombati vagy vasárnapi hétvégi iskola. Fenntartják egyházak, egyesületek, magyar házak; tanulóik a mi fogalmaink szerint igen nagy vonzáskörből verbuválódnak, a szülők 100—150 km-re is hozzák-viszik hetente gyermekeiket. Az iskola megteremti a szülők közösségét is, akik így ugyancsak hetenként találkoznak, sokszor istentiszteleten vagy uzsonnán, esetleg mindkettőn. Sokrétű és eredményes tevékenységével kontinensszerte ismertté vált a New Jersey-beli Magyar Öregdiák Szövetség New Brunswick-i iskolája, amelyet Nagy Károly szervezett 1960-ban, s amely azóta több mint ezer tanulót oktatott magyar nyelvre, irodalomra, magyarságismeretre.

Valószínűleg a nagy távolságok és a túlságosan nagy rendszeres lekööttség miatt alakultak ki a Kálmán Szabolcs nagytiszteletű úr vezette resedai

(Kalifornia) református egyházban a havi egyszeri ifjúsági napok, amikor szombat reggeltől vasárnap délutánig vannak együtt s vesznek részt élményt nyújtó magyar nyelvű foglalkozásokon a 4–19 éves gyermekek, fiatalok. Programjuk hónapról hónapra alkalmilag, előzetes tanterv nélkül áll össze; így frissége lehet az egyik vonzóereje.

Az ifjúság körében a legnagyobb magyar szervezet az Egyesült Államokon kívül Európára, Dél-Amerikára és Ausztráliára kiterjedő Magyar Cserkészszövetség. Megőrizte az egykori hazai intézmény felépítését, a próbákat, a tisztképzést stb. Megtartotta valláserkölcsei alapjait, és a szórványságban kimondta: csak magyarul tudó fiatal lehet magyar cserkész, megmozdulásait csak magyar nyelven lehet lefolytatni. A nyelvtudás alapjait a családból hozzák a gyermekek, az írásbeliséget azonban már tanítani kell. Erre tankönyvsorozatot készítettek, a Kis magyarok könyveit. Őrsvezetőképző és magyarságismereti táboraikban alaptárgy a magyar nyelv, erre kidolgozott felkészítési módszereik és vizsgakövetelményeik vannak. Cserkésztsízt pedig csak az lehet, aki leteszi a magyar érettségit a világban szétszórta öt „tankerület” tizenhét vizsgabizottságának egyike előtt. Tárgyai a magyar föld- és néprajz, magyar történelem, magyar nyelv és irodalom, mindegyik 25–25 tétellel. Az érettségire való felkészüléshez is készítettek tantárgyanként anyagokat, más kiadványaik pedig a cserkészéletet segítik.

Az iskolák, az egyházak és a cserkészlet kiváló minőségű munkájának szép képét beárnyékolja azonban, hogy a magyar fiatalok messze számarányuk alatt járnak bármilyen magyar iskolába, szervezetbe. Százalékarányuk alacsonyabb más nemzetiségű kortársaik adatainál, az ukránokénál, a lengyelekénél, a kínaiakénál stb.

A magyarságtudományok művelése nem kizárólag a magyar származásúak társadalmi mozgalmainak a keretében folyik. Bár az Egyesült Államokban csak egy magyarságtudományi tanszék van, Bloomingtonban (Indiana) — 1979-ben létesült az MTA alapítványával —, igen sok egyetemen folynak hungarológiai kutatások, képeznek ki a magyarságra specializált szakembereket, rendeznek nyári egyetemeket, amelyek minden egyetemen elfogadott tanulmányi pontokat, krediteket érnek, készítenek fel nyelviileg is hazánkba küldendő diplomáikat. Amikor Ránki György vendégprofesszor a bloomingtoni tanszékre összehívta az Államokban magyar tárgyból disszertációt író fiatalokat: mintegy harmincan jöttek össze.

A sok százézes magyarságban kialakult egy olyan értelmiségi réteg, amely elemzi az óhazát és önmagát, a múltat és a jelent, létrehoz egyházi és magángyűjteményeket saját szellemi termékeiből és hazulról jövő értékekből. Törekvése, hogy megmutassa népünket és kultúránkat a környezetének is, ezért szaporodnak a minket bemutató angol nyelvű kiadványok. S futja szellemi erejükből — ha az anyagiból nem is mindig sokáig — irodalmi folyóiratok kiadására: Hamza András sajnálatosan rövid életű Ótágú Sípjára, Mózsi Ferenc Szivárványára, szépirodalmi és történelmi művek kiadására. Van erejük művészeket, előadókat hívni a Kárpát-medence országaiból, számukra körutakat szervezni, vagy éppen összejönni a vendégek és saját munkájuk meghallgatására.

Két ilyen találkozóról szólunk: a Magyar Baráti Közösség 1972 óta rendszeres augusztus végi többnapos, több nemzetiséget összefogó találkozóiról, ahova évről évre hivatalos a közép-európai magyarság egy-két kiemelkedő képviselője, valamint az Amerikai Magyar Tanárok Egyesülete idén tizenne-

gyedszer összeülő konferenciájáról, amely az Államok vagy Kanada egy-egy egyetemén gyűjti össze a magyarságtudományok művelőit és oktatóit. A két találkozó előadónak, résztvevőinek névsora döbbeneti rá hazai olvasóját arra, hogy milyen népes tábor képviseli az Egyesült Államokban csupán az általunk tárgyalt tudományterületet.

5. Bár a népesség száma nem ide sorolná, itt szólunk a százhuszezer főre tehető kanadai magyar etnikumról. Szervezeteik hasonlóak az Egyesült Államok-beliékhöz. Talán a mai napig erősebben ható brit szellemiségtől a társadalom — s benne a magyarok — beállítottsága konzervatívabb, mint déli szomszédjánál. Jelentősebb a katolikus egyház szerepe: támogatja a cserkészetet, hétvégi iskolákat tart fenn.

A torontói egyetemen van a kanadai állam és ottani alapítványok anyagi erejével létrehozott magyar tanszék. Más egyetemeken — például Ottawában, Montreálban — regionális tanszékek keretében folyik megfelelő számú jelentkező esetében magyaroktatás. Munkájukat a központi kormány multikulturális programja is támogatja.

Egy-két kijelölt középiskolában a magyar helyet kapott az érettségi idegen nyelveinek sorában. Készültek magyar nyelvi jegyzetek, elkészült Wojatsek Károly magyar nyelvkönyve.

Elkezdődött a kanadai magyarság történetének feldolgozása; szociológiai felmérés is folyt már a magyar családok nyelvhasználatának elemzésére (Csapó Margit, Vancouver, British Columbia). Ez bizony az elöregedéssel együtt a magyar nyelv sorvadását is mutatja az újabb nemzedékekben. Ugyanakkor a teljes magyar népességhez képest a magyar iskolába járók aránya Kanadában jobb, mint az Egyesült Államokban. A magyar irodalmi alkotásokat a legutóbbi időkben vették számba, s készültek erre vonatkozó bibliográfiák. Érdekes lesz egyszer megvizsgálni — mint más országok esetében is —, hogy hányan vannak az alkotók között nem első generációs magyarok, milyen sajátos gondolat- és érzésvilágot hordoznak magukban, hogy másként éri-e őket „koruknak érzeménye”, mint angol, francia vagy más kisebb etnikumból eredő pályatársaikat.

Az észak-amerikai magyar közösségekből toborzódott a Sárospataki Nyári Kollégium első évfolyama 1972-ben, s azóta is onnan jön a résztvevők fele, jó harmada. A Patakra jövő fiatalok nyelvtudása jól mutatja a szülők, a cserkészet és az egyházak szerepét a nyelvmegőrzésben: innen kerül ki a magyarul legjobban tudók többsége.

6. Az Egyesült Államok-beli után a legnagyobb magyarországi származású tömeg Izraelben él: 2—300 000 emberről beszélnek. A becslés roppant nehéz, mert az oda érkezők legtöbbször héber nevet vesznek fel (illetőleg a válásban nyert nevüket használják). Az ország elhagyásának körülményei sem készítettek a korábbi emlékek ápolására. Létükről eddig kevesebb szó esett, mert a szórványságról szólva elsősorban nyugat felé tekintettünk, s a nemzetközi politika sem segítette a kapcsolatok keresését. A néhány év óta észlelhető alapvető változások, a holokauszt 40. évfordulója megnövelték a turisták számát, teret nyitottak a kulturális kapcsolatok számára. Úgy látszik, hogy az egykori felnőtt, illetve középkorú érkezőkben maradt meg a leginkább a magyar nyelv, hiszen nekik az ivrit nyelv megtanulását az írásjelek újdonsága is nehezítette. Egy részük nem is tanulta meg a nyelvet, főleg nem az írást, tehát az

olvasás igénye vagy az angolhoz, vagy a magyarhoz kötötte őket. Így jöttek létre a könyvesboltok, kölcsönkönyvtárak, újság (Új Kelet). A második, az államnyelvbe született nemzedék legnagyobbbrészt nem őrizte meg a szülők nyelvét, legfeljebb egy-egy ivritül egyáltalán nem tudó családtag kedvéért tanultak meg valamit magyarul. Van azonban egy magas szellemi igényű társadalmi réteg, amely kapcsolatban maradt a magyar irodalommal, és ezen keresztül természetesen a nyelvvel. Bár egyetemük világviszonylatban a legelsőik közé számít, nincs magyar tanszékük, pedig a tanárok között van, akinek a szülei Magyarországról származtak. Legnagyobb egyesületük, a Magyar Bevándorlók Szövetsége elsősorban a sikeres bevándorlókat tömöríti.

7. Európába térve a legtöbb magyart Ausztriában találjuk, mintegy 70 000-et, köztük Burgenlandban 5000 körüli lélekszámú őslakosságot. Ők elsősorban néhány faluban: Felsőőrött, Alsóőrött, Szigeten és Felsőpulyán élnek, a Magyarországról elszármazottak Bécsben és Ausztria más városaiban. Az őslakosság magyarjainak száma századunkban rohamosan csökkent, s ma kétnyelvű folyóirattal (Őrség), néptáncsoportokkal, zenekarokkal, színjátszással, magyar könyvtárral, tájházzal, az egyházak magyar nyelvű istentiszteleteivel állják útját a további csökkenésnek. Az iskolákban, a felsőpulyai gimnáziumban is lehet magyarul tanulni, sőt van kétnyelvű iskolai oktatás is. Használják az Anyanyelvi Konferencia néhány tankönyvét, s pedagógusaikat a szombathelyi Tanárképző Főiskola szakkurzusán képezték ki. Felhasználva a földrajzi közelséget, felkeresik hazánk nevezetes helyeit, tájait, városait. A szórványságnak számítók 100 évesnél idősebb egyesületekbe tömörülnek (Bécs, Linz, Graz), s ezek a hagyományos bálókön, ünnepeken kívül táncsoportokat, nyelvtanfolyamokat tartanak fenn, ahol különböző szintű csoportokban sokszor Magyarországon továbbképzett tanárok oktatnak magyarra házastársakat, turistákat, magyar és nem magyar származásúakat egyaránt. Az egyesületek szövetséget alkotnak, így követni tudják egymás munkáját, nemritkán részt vesznek egymás rendezvényein.

Újabb tevékenységük, hogy egyszer-egyszer kiállítást rendeznek magyar vagy magyar származású alkotók műveiből. A bécsi egyetemen a finnugor tanszéken kapott helyet a hungarológia, Grazban az egyetem tolmácsképző intézetben.

8. Ötvenezerre teszik a Német Szövetségi Köztársaságban élő magyarok számát. A jelentős számhoz képest viszonylag kevés egyesület tevékenységének híre jut el hozzánk. Itt többfelé vannak az újabb időkben, az elmúlt évtizedben alakult magyar vagy éppen kétnyelvű klubok (Hamburgban, Brémában, Nürnbergben). Sokukban igény van a nyelvoktatásra, s az ausztriaiakhoz hasonlóan teret kap a művészi tevékenység bemutatása is. A magyar nyelv oktatása elterjedt a népfőiskolai hálózatban; itt sokszor nem magyar tanulók ismerkednek nyelvünkkel, legtöbbször személyes, családi vagy turisztikai okból.

A göttingai egyetemnek s az egyetemi könyvtárnak a XVIII. századig visszamenő kapcsolatai vannak a magyarokkal: a reformáció elterjedésével számos magyar ment oda tanulni, s ez a hagyományos érintkezés hozta létre az ottani magyar kutatóközpontot is. A hungarológia másik fontos németországi központja Hamburg, ahol 1987-ben alakult meg az egyetemi magyar intézet. Velük együtt tizennégy egyetemi oktatóhelyen foglalkoznak hungarológiával.

Az NSZK-beli Burg Kastlban létesült a szórványság egyetlen teljesen magyar nyelvű középiskolája; ide igen sok országból küldenek középiskolásokat teljes vagy résztanulmányokra. Münchenben jelenik meg Borbándi Gyula szerkesztésében az Új Látóhatár, a szórványság legrégebb és igen nívós irodalmi, művészeti, kritikai folyóirata. A kiadó számos önálló kötetet, tanulmányt jelentetett meg az elmúlt évtizedek folyamán nyugati szerzők tollából.

Itt a helye szólnunk a nyugat-berlini magyar egyesületről. Ez a kör is rendez találkozót, ünnepélyeket, szervez néptáncsoportot, hív előadóművészeket Magyarországról; másfél évtizede következetesen emeli a korábbi kvaterkázó, kártyázó kör programjainak színvonalát. Hagyományai is kötelezik erre: 1846-ban alapították a Magyar Egyesületet elsősorban iparosok, s így Európa egyik legrégebb magyar intézménye határainkon kívül.

9. S ha már a régi egyesületeknél vagyunk, szóljunk az ugyancsak 1846-ban alapított Párizsi Kölesönösen Segélyező Magyar Egyesületről, amely Tánacsics Mihály javaslatára jött létre, s tagjai között volt Zichy Mihály, Munkácsy Mihály, Türr István s más neves személyiségek. Eredeti célja az⁴ volt, hogy munkaalkalmat szerezzen a Párizsba menő iparosoknak, akik néhány szakmában (pl. asztalos, aranyműves, ékszerész, drágakőcsiszoló) szinte művészi szintű képzést kaphattak. S Párizs már akkor is vonzotta a művészeket, mint az az idézett nevekből is látható. Ma ez az egyesület néhány száz párizsi és Párizs környéki magyart fog össze a franciaországi 35 000-ból, s szervez számukra találkozókat, emlékezteteket, irodalmi, művészeti összejöveteleket, nyelvtanfolyamokat. Sokáig csütörtöki iskola-óvoda is volt épületükben, a Magyar Házban, ahol régóta gyűjtött könyvtár is működik, sőt szállást ad egy ma már a francia társadalombiztosítás tagjaként működő rendelőintézetnek is, mely sokáig törekedett arra, hogy kétnyelvű orvosokat alkalmazzon. Évente megemlékeznek a Párizs melletti Yerres-ben arról, hogy a város egykori temetőjében temették el a nagy fejedelem, Rákoczi szívét; ide természetesen más franciaországi szervezetek is elküldik képviselőiket. Számos társulás működik az országban, pl. Párizsban is a Magyar Nyelv Baráti Köre, katolikus és református egyházi körök, a Magyar Demokrata Klub stb.

Párizsban jelenik meg a magyar avantgárd legjelentősebb rendszeres kiadványa, a Magyar Műhely c. folyóirat. Találkozóit, melyeket Európa különböző városaiban tartanak, az irodalom e jellegzetes irányzatának legfőbb eseményei. 1957 óta Párizsban van az Irodalmi Újság szerkesztősége is.

A művészetek fővárosában természetesen jelen vannak a hungarológia hivatalos képviselői is. Hatvan éves a Párizsi Magyar Intézet, amely az egykori magyar ösztöndíjasok otthonából a magyar művelődés és újabban a magyar nyelv terjesztésének fontos intézménye lett. Rendezvényei változatos képet adnak a magyar művészetek és embertudományok legkülönbözőbb területeiről. Ugyancsak itt van az Egyetemközi Hungarológiai Központ, amely összehangolja a franciaországi egyetemeken folyó oktatást és kutatást: Párizsban egy vendégtanár és két lektor, más városokban (Bordeaux, Lille, Lyon, Strasbourg) lektorok foglalkoznak nyelvünk és irodalmunk, történelmünk megismertetésével. A Központ gondoskodik az Études Finno-Ougriennes c. folyóirat szerkesztéséről és kiadásáról is (a nyomdai munkákat Magyarországon végzik). Ahogy Kanadában, Franciaországban is lehet érettségi tárgyként, választott idegen nyelvként magyarból érettségizni; igaz, gyakorlatilag ez a lehetőség csak egy középiskolára korlátozódik.

10. Lényegileg hasonló képet mutat az angliai magyar szórványság képe is. Itt csak kb. tízezerről beszélnek, de őket is megtaláltuk, megtaláljuk a társadalmi rangok legkülönbözőbb fokain a lordtól a munkásig, az orvostudóstól az egyetemi tanárig. Egyesületeik talán kisebbek, de több foglalkozik a tagság gyermekeivel; nyelvet, táncokat tanít, s az egyesületek egyfajta szövetségi rendszert építettek ki, amelyen belül „egyesületközi” vetélkedőket, néptáncversenyeket stb. rendeznek. Arra törekszenek az egyes egyesületek, hogy mint sajátos színfoltok önmagukat megtartva beilleszkedjenek az angol élet klubrendszerébe, városi intézményeibe (Manchester, Middlesborough stb.).

A londoni egyetem évtizedek óta gazdája a magyaroktatásnak, s tanácsokat ad az érettségikkel kapcsolatos kérdésekben. Az 1956-os hullám azután más nagy egyetemekre (Cambridge, Oxford) is juttatott olyanokat, akik előbb-utóbb teret szereztek a hungarológiának (Czigány Lóránt, Gömöri György). Czigány Lóránt angol nyelvű magyar irodalomtörténete az ottani tudományos jeles fegyverténye. A hungarológia művelőinek és irodalmi alkotóinak kiválóságait a londoni Szepsi Csombor-kör gyűjtötte össze: Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Siklói István, Czigány Lóránt s még jó néhányan bekapcsolódtak a kör tevékenységébe.

11. Másik kitűnő és ismert köre a szórványságnak a hollandiai Mikes Kelemen-kör. Kapcsolatot tart a londoniakkal, a párizsiakkal, találkozóira meghívja a kitűzött téma egy-egy hazai szakértőjét is. Hungarológiát az amszterdami és a groningeni egyetemen művelnek és oktatnak, ez utóbbin hazai vendégtanárral is. Nyelvünket tanítják — magyar és nem magyar származásúaknak egyaránt — a népfőiskolai hálózatban is.

Az érdeklődést a hollandok között éleszti az I. világháború után befogadott magyar gyermekek emléke, akik közül többen is új hazára leltek ebben a barátságos, szolid életvitelű országban, valamint a házasság útján oda kerülők környezetébe is. A mintegy ötezer fős magyar szórványság részben az oktató- és kutatóhelyek körül tömörülve szerveződik, hoz létre nyári ifjúsági táborokat, szervez hazai társasutakat, kapcsolódik be filmhetekbe, vesz részt irodalmi eseteken (a hollandokkal együtt, vannak ugyanis kétnyelvű programok).

12. Hasonló nagyságú ország a szomszédos Belgium. Itt kb. tízezer magyar származásúról beszélnek. Egyesületeik erős versengésben állnak egymással. Kevésbé kapcsolódnak oktatóhelyekhez (leuveni katolikus egyetem, brüsszeli fordító és tolmácsolóképző főiskola), önállóan törekszenek magasabb szintű kulturális életet szervezni. Időszakonként folyóiratot is adnak ki. A brüsszeli főiskola 1988 novemberében hívós hungarológiai kollokviumot rendezett más nyugati országokbeli és hazai vendégekkel; ezt egy magyar zenei hét előzte meg. Kár, hogy a szórványságból csak igen kevesen érdeklődtek a főiskolai rendezvény iránt. (Igaz, hogy a kollokvium hivatalos nyelve a francia volt.)

13. A források húszezerre teszik a Svájcban élő magyarok számát. Mint-hogy ez az ország a reformáció egyik európai központja, természetes, hogy az egyház, főleg a református egyház játszik jelentős szervező szerepet a Magyarországról jövők esetében is.

A hollandokhoz hasonlóan ők sem hallatják hangosan hangjukat, az ottani magyarokkal való találkozások mégis nagyfokú nemzeti elkötelezettségről tanúskodnak. Az otthonok őrzik a népművészet díszeit, gyermekeik — még

ha nem is tudnak — harmadik, negyedik vagy ötödik nyelvként — magyarul, tudatában vannak származásuknak, s büszkén vállalják. A magyar származásúak ott vannak a filológiai kutatás forrásainál, a könyvtárakban, s tudósként fel is használják az őket körülvevő lehetőségeket. Gosztonyi Péter hadtörténész rendszeres kiegészítője a munkaterületén megjelenő hazai cikkeknek, Vajay Szabolcs megbecsült tagja s előadója a középkor-történeti tudományos rendezvényeknek. S ebben az országban van — Genfben — az Európai Protestáns Szabadegyetem, amely tanácskozásaival s főleg kiadványaival jelen van az egész szórványmagyarságban.

14. Sok országból tekintenek vágyakozva a 15—20 ezernyi svédországi magyar nemzetiség helyzetére. Egyesületeik ugyanúgy jöttek létre, mint sok más országban, rendeznek megemlékezéseket, mulatságokat, szerveznek hétvégi iskolákat, néptáncsoportokat, mint másutt.

A jelentős különbség a bevándorlók nyelvének az iskolai oktatásban elfoglalt eltérő jogállásából fakad. Az állam ügyelni kíván arra, hogy a sok országból bevándorló tömeg minél harmonikusabb, kiegyensúlyozottabb egyénekből álljon annak ellenére, hogy hazáját elhagyva nagy megrázkódtatáson ment keresztül. Egyrészt nyelvtanfolyamokkal, a tanulási időre órakedvezménytel és bérrel segíti a svéd nyelv elsajátítását, másrészt biztosítja a gyermekeknek az anyanyelvi órákat az iskolában, ha a szülők kérik, s ezt a nyelvet a családban használják; még akkor is, ha az adott iskolában csupán egyetlen tanulóról van szó. Ez voltaképpen anyanyelvi korrepetálás, konzultáció abból a célból, hogy a gyermek megértse az iskolában svédül hallottakat, vagyis hogy új országának minél képzetesebb polgára legyen. Az ismereteket megvilágító oktatást a pedagógus teszi, teheti a nyelvmegőrzést szolgáló folyamattá. Az országban mintegy 60 nyelvet tanítanak így, s a magyaroktatás szolgálatában is 60—70 tanár tevékenykedik. Ezek a bevándoroltak vállalkozó szellemű egyéniségek, s eredetileg nem is mindnyájan pedagógusok. Egy-egy tanár legtöbbször több iskolában tanít néhány gyereket, s nem ritkán többszáz kilométert utazik havonta azért, hogy tanítványait elérje. Munkájuk az elemi iskolától az érettségiig végigkísérheti a tanulókat.

A tanárok képzését és továbbképzését két központ, a stockholmi és a malmói látja el. A továbbképzéshez időről időre támogatást ad az állam, amely lehetővé teszi a tanárok részvételét a debreceni pedagógus-továbbképző tanfolyamon, illetve hazai előadók meghívását valamelyik központban szervezett néhány napos továbbképzésükre. Lehetőség van magyar nyelvkönyvek szerkesztésére, s kiadták a munkájukat segítő könyvek, egyéb oktatási segédanyagok jegyzékét, legyenek azok hazaiak vagy más országban napvilágot látott kiadványok, taneszközök. A két város illetékes tanárképző intézményében megindult ifjú magyar szakos tanárok képzése is; ők a képzési program szerint töltenek egy-egy hetet Magyarországon az itteni módszerek tanulmányozásával. Ezt a munkájukat a Szombathelyi Tanárképző Főiskola szervezi.

A svéd felsőoktatásban régi hagyományai vannak a finnugor nyelvek, s köztük a magyar tanulmányozásának; a harmincas években Lotz János mint a stockholmi egyetem lektora, majd a Magyar Intézet igazgatója folytatott úttörő munkát. Később az uppsalai és a lundi egyetem vette át a stafétabotot.

Az oktatás iránti szülői igény Svédországban játssza talán a leglátványosabban a döntő szerepet abban, hogy tanul-e magyarul a következő nemzedék. Igaz azonban ez általában is: szülői ráhatás nélkül nagyon nehéz elvárni egy

gyermektől, hogy vállalja a tanulást. Sokszor és sokfelé elmondták már a szóróványságban, hogy a gyermekek nyelvmegőrzéséhez a szülőkön át vezet az út, az ő mellőzésük vagy ellenállásuk eleve elnémíthatja a magyar szót. Ezért van minden állami lehetőségnyújtás mellett is szerepük az egyesületeknek, a cserkészletnek, a kluboknak. Stockholmban — mint Dániában is — magyar filmklub működik, s ennek rendezvényei nem kizárólag a filmek megtekintését, hanem a társas együttléteket, a magyar nyelvhasználatot is szolgálják.

15. A többi skandináv országban csupán néhány ezres szóróványságot feltételezhetünk. Norvégiában Oslóban van egyesületük, Dániában Koppenhágában, Finnországban Helsinkiben a Magyar Intézet a kulturális központ. A finnek körében a magyarok nagyon népszerűek; a vegyes házasságokban a finn fél igyekszik valamelyest megtanulni magyarul, látogatják a hazai rokonságot. Egyetemi szintű oktatóhelyei vannak a hungarológiának Svédországon kívül Dániában (Koppenhága, Aarhus) és természetesen Finnországban (Helsinki — Egyetemi Magyar Intézet, Turku, Jyväskylä, Oulu, Tampere).

16. Kontinensünk déli részén, Olaszországban tízezer magyar származásúról szoktak beszélni, s inkább a nagyobb városok vonzáskörében kereshetjük őket: Róma és Milánó környékén, s itt-ott más városokban. A letelepülő magyarok közül sokan házassággal kerültek oda; másokat, katolikus papokat s szerzeteseket a Vatikán vonzóereje vezetett oda. A házasság révén távozók könnyebben és gyakrabban látogatnak haza, így nyelvük nemigen kopik. A nagyszülőkkel való találkozás, itthoni nyaralás a gyermekekben is ébren tartja a magyar nyelvet.

A katolikus egyház nyelvmegőrző erejét a templomi közösségekben megerősítette a liturgia nemzeti nyelvekre való fordítása: így nemcsak a tanító szövegek és a prédikáció, hanem az egész szertartás magyarul hangzik el. (Igaz, jobban háttérbe szorulnak a templomi énekek, de a mai emberek általában úgyis szemérmesebbek, ha közös énekről van szó.) A magyarságtudat megőrzését szolgálja, hogy erőteljesen támogatja a cserkészletet, és a szerzetes iskolákban is tanítják, ha van rá igény. A római Külföldi Magyar Katolikus Akció világszerte terjesztett folyóirata a Katolikus Szemle; a magyar katolikus történelmi tudatot erősíti. A protestánsoknál jobban elhatárolják magukat a magyarországi kezdeményezésektől, például az Anyanyelvi Konferenciától. Egyetemi oktató-, illetve kutatóhelyeik számosak: Rómában, Nápolyban, Bolognában, Firenzében, Milánóban, Padovában, Paviában, Torinóban, Udinében és Velenében vannak.

17. A római katolikus vallás befolyása igen jelentős Dél-Amerikában. Csak Brazíliában hatvanezer magyarról tudnak, s ebből jelentős tömeg a II. világháború után települt oda. Tiszteletet érdemel egyesületeik, egyházuk, szerzetesi iskoláik, cserkészletük tevékenysége, amelyet az eddig áttekintett területek mozgalmainál „magányosabban” kell szervezniük a hazánktól való távolság és az éghajlati eltérések miatt is. Eddig személyesen megismert képviselőik, köztük a második nemzedékbeli, tehát már kint született fiatalok úgy beszéltek nyelvünket, mintha sohasem léptek volna ki a Kárpát-medence nyelvi közösségéből. A magyar szó közvetítésére egyébként itt, sőt az egész amerikai kontinensen igen fontos eszköz a rádió. Helyi adók tájékoztatják időszakonként — rendszerint csak rövid ideig — a magyar nyelvű hallgatókat a kisebb közösséget vagy az egész magyarságot érintő eseményekről. (A buda-

pesti Szülőföldünk adásai nem mindenhol hallhatók, bár az időzónák szerint osztott műsorideje alkalmazkodni próbál hallgatósága életritmusához.)

18. Hasonlóan nagy távolság választ el minket Ausztráliától is. Pedig ezen a kontinensen is élnek szórványságunkból, sőt a tulajdonképpeni kontinenst körülvevő szigetvilágban is. Adataink mintegy ötvenezer embert említenek; hetvennél több egyesületük van. Rendeznek hosszabb-rövidebb életű nyelvtanfolyamokat, klubéletük van. Minthogy Ausztráliában valamikor mindenki bevándorló volt, igyekeznek törvényekkel is biztosítani a lehetőséget a nemzetiségek megismerésére. A Victoria állambeli iskolákban például minden nyelvből mutatnak valamit, s beszélnek az adott iskolai osztály diákjainak származási országáról. A távolságok itt is nagyok, szó volt tehát rádiós és levelező nyelvtanításról is. Van magyar kulturális élet, keletkeznek értékes magyar irodalmi művek.

19. Sok országról nem került szó ebben a felsorolásban, pedig alig lehet a földön olyan ország, amelynek ne lenne magyar származású állampolgára. Időről időre a legmeglepőbb területekről bukkannak fel sikeres magyarok, s hívják fel magukra s tevékenységükre a figyelmet; láthatóan hasznos tagjai társadalmuknak.

20. A sok történetileg kialakult magyar társadalmi csoport után szeretném felhívni a figyelmet egy olyanra, amely most jön létre a szemünk láttára. Az NDK-ba több mint egy évtizede mennek magyar szakmunkások, technikusok. Ezek egy jelentős része magányos fiatal lévén házasságot köt német fiatalokkal, s ott telepszik le. Csak Berlin vonzáskörzetében kilencezre teszik számukat, az egész NDK-ban talán ennek a kétszeresére. Házastársaik a nép-főiskolák padjaiban jelennek meg, s próbálnak a magyar nyelv elsajátításával is közelebb kerülni párjuk lelkivilágához.

Az ott beilleszkedő első nemzedék nyelvi tudata még biztos, hiszen tagjai gyakran járnak haza, leveleznek az itthoniakkal, a másodiké azonban már jóval bizonytalanabb. Talán jó lenne a munkavállalókat indulásuk előtt a nyelv- és tudatmegőrzés fontosságáról meggyőzni, hiszen ilyen jellegű elvándorlással a mai tendenciákat vizsgálva továbbra is — és más országok irányában — is számolnunk kell. Jó példa lehet a maiaknak a távoli elődök magatartása, akik a XVI. századtól magyar csoportokat alkottak Wittenbergben, Hallében, s a berlini egyetemen 1842-ben jól szervezett diákegyesületet hoztak létre; vendégekönnyükbe a mai napig beírják nevüket a Humboldt Egyetem Hungarológiai Szakterületének látogatói.

21. A lista végén hadd adjunk hírt a legutóbb megalakult egyesületről: a tartui Munkácsy Mihály Észtországi Magyar Kultúregyesületről, amelyet a Kárpátaljáról s máshonnan odajutottak a református egyház tagjaiként hoztak létre. „Fő célunk anyanyelvünk és kultúránk művelése és ápolása” — írják haza címzett híradásukban 1989-ben.*

A legkülönbélebb nyelvek, etnikai csoportok közé keveredve a magyar szórványság nyelve is alakul, építve arra a hazai nyelvállapotra, amelyet az illetők távozásukkor megismertek és maguk is képviseltek. Csak helyel-közzel vannak tudományos, elemző vizsgálatok a módosult nyelvállapotról; legtöbbször

* Azóta hírt kaptunk a Kárpátaljai Magyar Kulturális Egyesület létrejöttéről is.

szőr kevésbé árnyalt, általánosító ítéletek jellemzik ezeket. A szórványságban élők maguk tudnák ezt az önvizsgálatot mindkét nyelv ismeretében elvégezni — esetleg hazai munkatárssal együttműködve. Az önvizsgálat megőrzésre kész-tet, öntudatot ad, segít a környezetnek is felismerni azt, hogy a magyar nép-csoportok színesítik a társadalmat és értékeket hordoznak, képviselőik ered-ményesen épülnek be a nagy államközösség szervezetébe. Lehet, sőt tényekkel igazolható, hogy idővel elválík egymástól az etnikai tudat és a nyelvismeret — nemcsak a nyelvben él a nemzet, hanem eredettudatában is. Nem ennek a fel- ismerése vagy legalább megérzése munkált-e az ősi magyar népben, amikor krónikásainkig, sőt napjainkig nemzedékről nemzedékre táplálta és hagyó- mányozta az eredet mondanakörét? Az önismeret egykori mágikus köntösét ma a tapasztalt valóság részletes elemzése, értékelése váltja fel, reméljük, nem kevesebb megtartó erővel.

Irodalom

- A felsorolás az anyag szétszórtságából adódóan esetleges és nem teljes, nem egy helye csupán recenzióból vagy más közvetett híradásból ismeretes.
- Antológia. A kanadai magyar írók könyve. Szerk.: Miska János. A Kanadai Magyar Írók Köre, Ottawa, 1970.
- A nyugati magyar esszéírók antológiája, 1986. Szerk.: Borbándi Gyula. Európai Protes- tás Magyar Szabadegyetem, Bern, 1986.
- A nyugati magyar széppróza antológiája, 1982. Szerk.: Ferdinandy György. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1982.
- Béky-Halász Iván: The Hungarians in Canada. A Bibliography. Toronto, 1977.
- Béládi Miklós—Pomogáts Béla—Rónay László: A nyugati magyar irodalom 1945 után. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
- Benedek Lászlóné: Vázlatos magyar földrajz, II. kiadás. Magyar Cserkészszövetség, Garfield, N. J. 1981.
- Biro Ruth: Bibliographical guide to Hungarian—American Sources. Hungarian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh, Pa. 1981.
- : Children's Hungarian Heritage. Hungarian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh, Pa. 1981.
- : Hungarian Folk Traditions Revisited. Hungarian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh, Pa. 1981.
- Bisztray György: Hungarian-Canadian Literature. University of Toronto Press, Toronto, 1988.
- Bócsay Zoltán: Vázlatos magyar történelem. Magyar Cserkészszövetség, Garfield, N. J. 1984.
- Bodnár Gábor: A magyarországi cserkészlet története. Magyar Cserkészszövetség, Garfield N. J. 1980. (Német és angol nyelven is.)
- : Néprajzi vázlatok. Magyar Cserkészszövetség, Garfield, N. J. 1983.
- Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945—1985. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985.
- Botond és Emőke. Kiscserkészek I. könyve. Magyar Cserkészszövetség, Garfield, N. J.
- Boros-Kazai Andrew: Guide to Historic Hungarian Places in Greater Pittsburgh. Hunga- rian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh, Pa. 1981.
- : Hungarian Folk Arts and Crafts. Hungarian Ethnic Heritage Study Group, Pitts- burgh, 1981.
- Boros-Kazai Mary: Hungarian Historical Sources and Collections in Greater Pittsburgh. Hungarian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh, Pa. 1981.
- Boros-Kazai Mary—Bódy Paul: Hungarian Community Life in Greater Pittsburgh, Hungarian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh, Pa. 1981.
- Bódy Paul—Boros-Kazai Mary: Hungarian Immigrants in Greater Pittsburgh. Hunga- rian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh, Pa. 1981.
- Brye David L.: European Immigration and Ethnicity in the United States and Canada. A Historical Bibliography. Santa Barbara, Calif. 1983.
- Czigány Lóránt: The Oxford University of Hungarian Literature. Oxford University Press, Oxford, 1984.

- Cserkészkönyv I—III. Magyar Cserkészszövetség, Garfield, N. J.
 Dojesák Győző: A kanadai Esterházy története. Magvető Kiadó, Budapest, 1981.
 Egg Decorating Instruction Book. Szerk.: Elisabeth Szabo. The William Penn Association, Pittsburgh, Pa. é. n.
 Fekete Gyula: Meditáció Amerikáról. Magvető Kiadó, Budapest, 1987.
 Flint Jonathan: Teaching Guide Hungarian for Curriculum Kits. Hungarian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh, Pa. 1981.
 Két dióhéj, Nyugat-európai és tengerentúli magyar prózaírók. Szerk.: Berkes Erzsébet és Rónay László. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
 Kiscserkészek II. könyve. Magyar Cserkészszövetség, Garfield, N. J.
 Kis magyarok könyvei I—VI. Főszerk.: Balogh Jenő. Torontói Magyar Iskolaszék — Magyar Cserkészszövetség, Toronto, 1976. (III. könyv).
 Komjáthy Aladár: A kitántorgott egyház. Református sajtóosztály, Budapest, 1984.
 Kovács Martin Louis: Esterházy and the earlier Hungarian immigration to Canada. Regina, 1974.
 Könnýú Leslie: A History of American Hungarian Literature. Cooperative of American Hungarian Weriters, St. Louis, 1962.
 —: Hungarians in the United States: an Immigration Study. American Hungarian Review, St. Louis, 1967.
 Magyar Műhely. Irodalmi és művészeti folyóirat. Szerk.: Nagy Pál és Papp Tibor. Párizs, 1962—.
 Miska János: Canadian Studies on Hungarians 1886—1986: An Annotated Bibliography of Primary and Secondary Sources. Canadian Plains Research Center, University of Regina, Regina, 1988.
 Nagy Kázmér: Elvesztett alkotmány. A magyar politikai emigráció, 1945—1975. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
 Nyugati magyar költők antológiája, 1980. Szerk.: Kemenes Géfin László. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1980.
 Őrség. A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület tájékoztató közleményei, 23/1988: Erdély. Gaál Károly: Transsylvania tragédiája.
 Őtágú Síp. Magyar folyóirat. Szerk.: Hamza András. New Brunswick, N. J. 1973.
 Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880—1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
 Struggle and Hope. [A kanadai magyar bevándorlásról.] Szerk.: Dreisziger F. Nándor. McClland and Stewart Ltd., Toronto, 1982.
 Szabóné Réz Anna: Kiscserkész vezetők kézikönyve. Magyar Cserkészszövetség, Garfield, N. J. 1974.
 Szántó Miklós: Magyarok a nagyvilágban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970.
 Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1980.
 Széplaki Joseph: Hungarian Newspapers Available in the United States and Canada. Catholic Hungarians Sunday, Youngstown, Ohio, 1977.
 Szivárvány. Irodalmi, művészeti és kritikai szemle. Szerk.: Mócsi Ferenc. Magyar Ház, Chicago, 1980.
 Telek József: History of Hungary and Hungarians, 1848—1977: A Select Bibliography. University Press, Toronto.
 Új hajtás. A washingtoni magyar cserkészek irodalmi műhelyéből. Szerk.: Kovács Éva. [Silvers Spring, Md.] 1984—.
 Új Látóhatár (Látóhatár). Szerk.: Borbándi Gyula és mások. (Zürich—Párizs)—München, 1950—.
 Vándorének. Nyugat-európai és tengerentúli magyar költők. Szerk.: Béládi Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
 Várdy Steven Béla: The Hungarian-Americans. Twayne, Boston, Mass. 1985.

Ginter Károly

Egy életprogram a magyar nyelv és kultúra szolgálatában

Nagy Károly: 1. Tanítsunk magyarul! New York, 1977. Püski Kiadó, 80 oldal; 2. Magyar szigetvilágban ma és holnap. New York, 1984. Püski Kiadó, 159 oldal; 3. Szigetmagyarság és szolidaritás, Montréal, 1988. Corvin Kiadó, 93 oldal. — Az alábbi utalások a három könyv sorszámat és oldalszámát tüntetik föl.

1. A felsorolt könyvek a magyar nyelv és kultúra ápolásának az egész világra kiterjedő, küldetéses munka dokumentumai.

Szerzőjük Nyíregyházán tanítóképzőt végzett, fiatalon tanított egy tanyai általános iskolában. 1956-ban az Egyesült Államokba távozott, ott két egyetemen pszichológiai, illetőleg szociológiai képzésben részesült. 1965-től három évig a Rutgers egyetemen tanított, 1968 óta a Middlesex County College szociológiai professzora. 1960-ban egyik alapítója volt a Magyar Öregdiák Szövetség New Brunswick-i hétvégi magyar iskolájának, ebben huszonöt évig tanított. 1964-ben szociológiai felméréssel kiderítette, hogy az Egyesült Államokban 23 iskolában évente mintegy 650 tanulót — egymástól elszigetelten — 75 tanár, tanító, ifjúsági vezető és pap oktatott magyar nyelvre. Ezek általában képzetlen nevelők voltak, munkájukat alkalmas tananyagok nélkül végezték.

A felmérés eredményeiről egykori tanítótársát, Váci Mihály költőt értesítette (akivel együtt tapasztalta meg kerékpárjuk fulladozását a nyírségi homokban). Segítséget kér tőle azoknak, akik „csak szabad időben, önkéntes alapon, legtöbb helyen »társadalmi munkában« tanítanak-dolgoznak, hogy a gyerekeink is tudják még élvezni a Toldit, és hogy valamit ők is érezzenek abból a felelősségből eredeti népük iránt, amivel — sokan úgy érezzük — mindannyian tartozunk” (1: 12). S bár maga is összeállított egy tankönyvet, de a megoldást az anyaországból érkező tankönyvektől, módszertani útmutatásoktól várta, hogy legalább ilyen módon lehessen a tanítóhiányt enyhíteni, sőt azoknak a fiataloknak is megadni a kellő szakmai segítséget, akik mint ifjúsági vezetők lehessenek a folyamatosság munkásai a magyar nyelv és kultúra cselekvő gondozásában.

Váci Mihály a Művelődési Minisztérium révén általános iskolai tankönyveket küldött ki (amelyeket azonban a tanítók egy része — politikai tartalmuk miatt — nem használt). Nagy Károly olyan tankönyvek készítését sürgette, amelyek a külföldi gyerekek tanításának speciális igényeit hivatottak kielégíteni. Mint írta: „Nem egy, hanem három könyv kellene: egy, amely kb. felölelné az otthoni első — második osztály anyagát, egy középső, ami nagyjából körülbelül olyan, mint az, amelyet én szerkesztettem, és egy, amely körülbelül az otthoni ötödik — hetedik osztály anyagát öleli fel” (Nyelvünk és Kultúránk — alább: NyéK. — 47. sz. 38. o.). Illyés Gyula és Weöres Sándor 1966-i amerikai útjuk során a Rutgers egyetemen is tartottak költői estet, megismerkedtek az amerikai iskolahelyzettel, s felmerült a kapcsolatok fejlesztésének kérdése is. Nagy Károly Kodály Zoltánnak is megküldte felmérő tanulmányát, az ügy tőle is támogatást kapott. Döntő jelentőségű volt Váci Mihálynak 1969 augusztusában a Népszabadságban megjelent „Az oldott kéve” című cikke, ebben az ország figyelmét felhívta Nagy Károly felmérésének adataira. „Nagy a hiány tankönyvekben — írja —, oktatói módszertani irodalomban. . . A tanítóképzés valamilyen egyszerű formáját kellene megoldani a határon túli magyar nyelvű oktatás segítésére” (NyéK. uo. 40. o.). Konferenciák rendezését, tanító- és diákcserek szervezését, pályázatok kiírását javasolta az anyaország és a külföldön élő magyarok között.

Cikkének és intézkedéseinek következményeképpen a Magyarok Világ-szövetsége 1970-ben két színhelyen: Budapesten és Debrecenben megrendezte az első Anyanyelvi Konferenciát a Magyar Tudományos Akadémia és a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem támogatásával. A konferenciát Bárczi Géza akadémikus mint a Védnökség elnöke vezette. (Ezt a tiszteletet az ő halála óta Lőrincze Lajos tölti be.) Sajnos, Váci Mihály ezt már nem érthette meg.

2. A „Tanítsunk magyarul!” című kötet tartalmazza Nagy Károlynak az első Anyanyelvi Konferencián elmondott beszédét (1: 14–24). A szociológus kérdezteti meg vele benne annak a ténynek az okát, hogy a kiküldött 415 kérdőívből csupán 32 érkezett vissza hozzá. „Magyarnak megmaradni külföldön azért problematikus — írja —, mert az átlagember mindennapi élete szempontjából indokolatlan, céltalan, szükségtelen és természetellenes nagy erőfeszítéseket tenni olyasmért, aminek sem anyagi, sem erkölcsi, sem társadalmi, sem egyéni-érzelmi haszna nincs, sőt: ami bizonyos mértékig ár ellen úszás, különcködés, non-konformizmus is” (16–7). Mégis: mi az oka annak, hogy a szülőknek egy — kisebbik — része fontosnak tartja a maga és gyermeke magyarnak való megtartását? — kérdezi. Ezek az okok: a tradicionalizmus (érzelmi élményközelséget nem tud vagy nem akar létesíteni új környezetével), a félelem attól, hogy egy idő múlva már nem egy nyelven beszél gyermekével, a magyarság-élmény, amely minden hazait „jónak” tart (ételektől kezdve nótáig vagy néha csupán egy zamatosabb szófordulat, esetleg vallási emlékek stb.). Ez a magatartás azonban el is szigeteli a családot a társadalomtól, amelyben él, de korábbi hazájától is elszakad, „szubkultúrát” fejleszt ki magában, amely azonban csak addig ad biztonságot és „megtartó erőt”, ameddig megmarad elszigeteltségében, és egy mozgékony ipari társadalomban rá nem kényszerül életforma-változásra. Sokoldalú emberré kell válnia, s ezért magyar iskolába járatnia gyermekét, hogy magyarságának élményvilágát általa is megtarthassa, de — mint az idegen nyelvű iskola tanulója — általánosabb tapasztalatokat szerezzen, s ne csak a magyar, hanem a külföldi élet áramkörébe is bekapcsolódhasson. Mivel pedig a magyar iskolák viszonylag szűk időtartamban működnek (hétvégi, órák utáni, klubszerű, családi stb. formákban), ezért lényeges követelmény a körülményekhez szabott tananyagok, tanmenetek, vezérfonalak, útmutatók céltudatos kidolgozása, iskolaközi tapasztalatok kicserélése, valamint a kapcsolattartás a magyarországi iskolákkal is, miközben szem előtt tartják a helyi iskolák oktatási anyagát és módszereit. Magyarország pedig küldjön ifjúsági könyveket, hívjanak meg tanítókat iskolalátogatásra, indítsanak „testvériskola” mozgalmat, szervezzenek nyári táborokat és továbbképző tanfolyamokat a tanítók, tanárok számára, ösztöndíjakkal tegyék lehetővé a tanulók magyar iskolában töltendő tanulmányútakat.

Az első Anyanyelvi Konferencia zárónyilatkozatába belekerültek Nagy Károly javaslatai, s elindulhatott az azóta is működő nyári táborok és tanárok számára továbbképző tanfolyam szervezése, egy tankönyvsorozat megírása. A szerző a második, Szombathelyen 1973-ban megtartott Anyanyelvi Konferencián felszólalásában már megállapíthatta, hogy „vannak a külföldi magyar pedagógia számára kiválóan használható tankönyveink, gyermekeinket nyaralva tanító programjaink, a tanító- és tanárképzés céljaira létesült egyetemi ösztöndíjaink, a magyar irodalommal és kultúrával a külföldi magyarságot látogató művészeink. . .” (1: 50).*

* A szóban forgó tankönyveknek Nagy Károly is lektora volt. Ezek a tankönyvek — későbbben megjelenteket is ide sorolva —: Frittmann Lászlóné: „Tarka lepke”, képes magyar nyelvkönyv külföldön élő 6–8 éves gyermekek számára, 1972., második kiadása: 1977.; Szende Aladár: „Magyar szavak világa”, magyar nyelvi munkafüzet külföldön élő 8–12 éves gyerekek számára, 1973. javított kiadása 1975.; Ginter Károly szerkesztette: „Hogy mondjuk helyesen?” és a hozzá tartozó munkafüzet 1976.; Ginter Károly—Szende Aladár: Beszéljünk magyarul! Magyar nyelvi tankönyv külföldön élő 12–15 éves fiatalok számára, 1979. Valamennyi tankönyv az Anyanyelvi Konferencia védnökségének megbízásából készült és a Tankönyvkiadó Vállalat kiadásában jelent meg.

Két olyan gondolat szövődik bele a „Tanítsunk magyarul!” mondani-valójába, amely később, a következő kötetekben erősebb hangsúlyt kap: a magyar nyelvnek mint kultúrahordozó rendszernek a tanítása (tehát nyelv és kultúra együtt szemlélésének követelménye) és az a kívánság, hogy a tankönyvekben ne csak Magyarországi irodalmi szemelvények szerepeljenek, hanem határainkon kívül élő írók művei is.

3. A „Magyar szigetvilágban ma és holnap” című kötet darabjai azt az időszakot ölelik föl, amelyben a szórványmagyarország társadalmi mozgása élénkebbé, egyúttal széttagoltabbá vált, az anyanyelvi mozgalom pedig megélné-kült: Az Anyanyelvi Konferencia munkájában már a szomszédos országok magyarsága — kivéve Romániát — is részt vett.

A változások egyrészt új feladatok felismerését és vállalását tették szükségessé, másrészt a nyelvi-kulturális program elmélyültebb — egyben differenciáltabb — megközelítését kívánták meg.

A szórványság fokozottabb mértékű széttelepülése készítette Nagy Károlyt arra, hogy ennek a ténynek a jelenségeit számba vegye, és következményeit mérlegelje. A kötet egyik fókuszja ezért „A magyarság őrszigetei” című fejezet (2: 33–39). Nyugaton a „kertvárosiasodás” (kiköltözés a zöldövezetbe), Közép-Európában a városiasodás és iparosodás járul hozzá a magyar tömbök feldarabolódásához. Mindkét tendencia az asszimillációs folyamatot gyorsítja, előmozdítja a vegyes házasságok szaporodását. A korábbi etnikus tömbök megmaradt csoportjai, de a már szétszóródott családok és egyének is az együttműködés formáit szükségszerűen megváltoztatták. A társadalmi környezetváltozás lélektani következményekkel járt: az eladdig magyarságát öntudatlanul élő emberek és csoportjaik szembekerülnek a nyelvi-kulturális közzel, s tudatára ébrednek saját nyelviségüknek és társadalmiságuknak. Az elárvulás ellenszerét a szerző a kétnyelvűség és a kétkultúráság elméleti kódoktól mentes, egészséges kettőstudatának kialakulásában látja, amely választással és vállalással kezdődik. Mit vállal az autonómiával felvértezett „szigetlakó” és „szigetközösség”? Megtartani és művelni a magyar nyelvet és kultúrát, a magyar nép-, nemzet- és történettudatot; megoszthatják egymás között a szolgálatot, a magyar nyelv és kultúra közvetítői lehetnek más nyelvek és más kultúrájuk számára. A közhasznú együttműködés kulcsa pedig a kommunikáció: az alapos, folyamatos, minden irányú tájékozódás és tájékoztatás a szigetek között. Az így értelmezett együttműködés jeleit Nagy Károly elsősorban az Anyanyelvi Konferenciában és folyóiratában (a már idézett Nyelvvünk és Kultúránk címűben) látja. De biztató jelenség a szellemi élné-külés az ország és a szigetek között, s ez reményt ad egy új közérzet és közmegegyezés, egy „szellemi haza” megalapozásához.

Hogy a szerző ebben a programban nagy szerepet tulajdonít az Anyanyelvi Konferenciának, azt az is tanúsítja, hogy a kötetnek csaknem a fele terjedelmét ennek a mozgalomnak szenteli. Nem véletlenül, hiszen ő programjának nemcsak kezdettől fogva profilalakító munkálója volt — és ma is az —, hanem fáradhatatlan és utazó nagykövete, sőt stratégiájának, „didaktikájának” kritikus és harcossal alakítója is.

Kötetében megírja az Anyanyelvi Konferencia születésében játszott, elindító szerepét. Méltatja mindazoknak az — akár Magyarország, akár külföldi — előadóknak, művészeknek, kutatóknak, tankönyvszerzőknek, tanácsadóknak a munkáját, akik hozzájárultak a konferencia programjához. Külön

fejezetet szentel a külföldi magyar iskolák szerepének és feladatainak (54—64). Ismerve ezeket, félti is őket attól a „szubkultúrától”, amely csak addig ad szellemi-lelki biztonságot az egyénnek, amíg „nem lép le a járdaszigetről”, s körülményei egy mozgékony ipari társadalomban stílus-, vélemény- vagy életforma-változásra nem kényszerítik. Arra van tehát szükség, hogy egy tisztán a múltban gyökerező, ma már fiktív műveltségkép helyett dinamikus, a mai magyar élet áramkörébe kapcsolódjanak be, s romantikus és eliszigetelt magyarságélmény közvetítésével ne konzerváljanak egy túlhaladott tudatvilágot. Ennek intézményesítet ellenszere az élénk és szervezett kulturális kapcsolat megteremtése Magyarországon és a külföldi magyarság között.

Történelmi felelősség vezette a szerzőt iskolaalapító, -fejlesztő munkájában éppúgy mint gyakorló tanári tevékenységében. Amikor 1975-ben a New-Brunswickban másfél évtizede szép eredménnyel működő, a Magyar Öregdiák által alapított hétvégi iskola eredményeit számba veszi (2: 115—7), és megelégedéssel állapítja meg a benne magyarul tanult 557 gyerek helytállását a magyar nyelv és kultúra őrhelyein, a siker titkát négy mozzanatban látja. Elsőnek az iskolafenntartók, tanítók és szülők példamutató magyarságszolgálatát, másodiknak függetlenségét, harmadiknak az iskola minőségigényét, negyediknek az egyetemes, eleven és gazdag magyar kultúrából merített „tananyagot” említi. Az iskola világát jövőt formáló pedagógiai mentalitás hatotta át, s növendékeit néptáncosok, zeneművelők aktív csoportjaiba bocsátotta ki, másokat óvoda vagy napköziotthon alapítóivá, cserkészcsapatok vezetőivé készítette föl. Amikor pedig már az iskola fennállásának huszadik évét ünnepezték (2: 157—9), a szerzőtanár aggódik a jövőért: „a külföld magyarságának nagy része legkevésbé a magyarságfenntartás jövőjét, gyermekeink magyar megmaradását tartja fontosnak, hiszen a legkevesebb pénzt, időt, energiát, munkát a magyar iskolák fenntartására fordítja, gyermekeit legkisebb számban a magyar iskolába viszi és küldi.” Ismét példának mutatja föl New Brunswicket, s egy kiáltvány hangnemében figyelmezteti a külföld magyarságát jövőt alakító, felelősségteljes, nyelvi és kulturális örökségünk jövőt formáló szolgálatára, iskolát fenntartó áldozatvállalásra.

Szüntelenül fáradozik azon, hogy az oktatás tartalmát, ennek szöveges és technikai eszközeit hatékony módszerekkel tegye személyiségszervező energiájává. Mint lektor részt vesz az Anyanyelvi Konferencia védnökségének megbízásából készült tankönyvsorozat munkálataiban, megírja pedagógiai elveit, figyelmeztetve arra, hogy a tanító a gyermek világát, ne pedig saját ideológiáját vegye alapul; a megfelelő ismeretanyagot a gyermeki érettség mindenkori állapotához mérten, életkorához igazodva tárgyalja, hozza egyensúlyba a tanulók nyelvi készségeit az életkorhoz igazodó szövegtartalmakkal (tapasztalván, hogy kezdetleges nyelvismerettel reménytelen vállalkozás „nagyos” szövegeket megértetni). Mértéket szab a túlzó tervezésnek a korlátozott idő (hiszen egy hétvégi iskolában rendszerint évi 120 órát töltenek a gyerekek, s csak érdekes feladatokat oldanak meg szívesen házi feladatként). Pedagógiaileg értékeli a más nyelvű iskolába járó, de magyarul is tanuló gyerek kétnyelvűségét: a kontrasztív kapcsolatba kerülő ismeretek elsajátítása során voltaképpen olyan gondolati folyamatokat jár be, amelyek „állandó közlekedést képesek fenntartani a két nyelv között” (2: 124). Ebben rejlik a fordítási gyakorlatok jelentősége. Nagy Károly céltudatosan javasol többoldalúan feldúsított tankönyv munkafüzet-hanglemez-film összetételű „csomagot” (ma már a videotechnikai taneszközöket is említhetjük), mivel így lehet vonzóvá tenni,

más szóval: eredményesen motiválni, azaz figyelemre és kitartásra serkenteni a gyereket. A kellemesen ösztönző, sikerélményt ígérő, mégis kellő erőfeszítést sugalló módszer kecsegtet — szerintünk is — a legtöbb eredménnyel.

A sikert ígérő módszer (módszerek) kutatásának ügyét Nagy Károly nem csupán egy egy meghatározott helyhez és időhöz kötött dimenziójában szemléli, hanem világviszonylatban (értsd ezen: minden olyan helyhez kötötten, ahol magyarok élnek és tanítanak). Bibliográfiája tanúsítja, hogy számba veszi a különféle országok metodikai irodalmát, de mérlegeli az Anyanyelvi Konferencia programja szerint működő Balaton menti és egyéb tanfolyamok tanulásait, az elkészült tankönyvsorozatoknak nyelv és kultúra egységében („mikrokozmosz” jelleggel) megszerkesztett, aktivizáló, tehát munkáltató, sokszor játékos feladatokkal motiváló sajátosságait.

De maga is végez módszertani kísérletet a New Brunswick-i hétvégi iskolában az 1972—73-i tanévben olyan 10—15 éves gyerekekkel, akik 5—7 éve már tanultak magyarul (2: 130—3). „Irodalmi műhelynek” nevezi a kísérletet, amelyet nem kisebb igényű céllal tervez meg. Tanítványait ugyanis olyan szinten hozta aktív kapcsolatba a magyar irodalommal, amelyen a műalkotások lehetnek saját élményeik, vágyaik, indulataik önkifejezésére serkentőek. Minden tanítási óra végén kijelölt egy témát (Eső, Tűz, Állat, Néha szeretnék... lenni. Hideg, Családunk egyik tagja, Egyik iskolatársam, Érzéseim tavasszal, Ketten beszélgetnek. Stb.). Elbeszélést, verset vagy egyéb írást kívánt a tanulóktól, s ehhez meg kellett keresni egy író vagy költő versét vagy egyéb írását a kijelölt témáról. A kétféle házi feladat teljesítésének ellenőrzése nem „számonkéréssel” történt, hanem egymás munkájának megismerésével, elemzésével, a megoldásmódok kölcsönös értékelésével. Ezek a megbeszélések a közösgé alakítás alkalmi is voltak: egymás munkájának megbecsülésére indítottak. De új ismeretek is születtek irodalmi formákról, szókinccsfejlesztés származott a minősítések nyomán, amikor is keresték a kifejezéseket benyomásaik közlésére. Saját írásuk felolvasása után elővették a felkutatott írói alkotásokat, s ezekről folyt tovább a beszélgetés. Végül maga a tanár hozott föl szép példákat a kijelölt témák köréből. Ezt a műhelymunkát népdalok éneklése, művészi tolmácsolások meghallgatása (lemezről), íróvendégek fogadása, filmek megtekintése, irodalmi estén való részvétel stb. egészítette ki.

Komplexebb esztétikai hatásokat ért el azzal, hogy zenével, dalénekléssel dúsította a foglalkozásokat, lemezről művészi versmondást hallgatott tanítványaival együtt, irodalmi estéken és filmbemutatókon vettek részt.

A szerző itt nem közöl szemelvényeket a gyerekmunkákból, megtette ezt azonban az 1977-i Anyanyelvi Konferencián, igazolásául a gyerekek kreatív hajlamainak, alkotásra serkentő voltának. Ide iktatok néhány sor egy 14 éves gyerek alkotásából:

Levelek	esőben ballagok,
színesek,	fázom én,
fúj a szél,	hűvös lett,
térdig ér,	zivatar nem kellett.
már a fák	Kabátban
kopaszok	emberek
nem is egy,	ernyővel
hanem sok.	sietnek.
Levelek hullanak,	Hónapok eltelnek,
	november, december. (AK. 1977.)

Kísérleteinek egy másik vonulata a gyerekek — és rajtuk keresztül szü-leik — történeti tudatának ébresztését szolgálta (2: 149—56). Iskolájának Kossuthról elnevezett osztályában, 12—14 éves gyerekekkel történelemórákat tartott, s ezeken magyar történelmi személyiségek életét, korát, munkásságát tanulmányoztatta. Módszere ebben is az önállóságra épült „kutató” tevékenységre épült. Mivel a nevezetes emberek életrajza köztudomásúlag érdeklő a hasonló korú gyerekeket, írásos kérdéseket adott kezükbe, s nekik ezekre — kellő utánajárással — válaszolniuk kellett. „Minden szombaton reggel — írja Nagy Károly — táskányi, szatyornyai könyvhalommal érkeztek a tanulók az iskolába: kutatásaik eredményével. Elővették az otthon már részben kitöltött kérdőíveket, és minden tanuló felolvasta azt, amit hozott: angol nyelvű lexikonok cikkeit, magyar nyelvű könyvek, folyóiratok, újságcikkek részleteit.” Adalékokból állt össze egy-egy életrajz és életmű, s megbeszélés, vita tette élményszerűvé a magyar történelem eseményeit. Élő magyar nagy személyiségekkel is élő kapcsolatot teremtettek a gyerekek; például levelet írtak Szent-Györgyi Albertnek, s válasza nemcsak büszkévé tette az osztályt, hanem lendületet is adott a további munkához, amely aztán egy-egy közösen megfogalmazott és teljesebb életrajzban, kérdésekre felelő „számonkérésben”, történelmi életrajzalbumban öltött életszerű és maradandó eredményt.

A nevelésnek vázolt módszerei győzték meg a tanítókat, de bizonyára minden, magyarságát őrző kortársunkat is a világban arról, hogy „a magyar nyelvet és kultúrát — eszmélő, összefüggéseket is felfedező, átadni is képes, a jövő formálásában is részt venni érett szinten — elsősorban magyar iskolákban lehet elsajátítani” (2: 159).

4. A harmadik kötetben a szerzőnek „órsziget” koncepciója világméretűvé tágul: az egyetemes magyarság sorskérdései erőteljes publicisztikai indulattal tárgyaltatnak. Az itt közreadott tanulmányok, interjúk 1983—88-ban keletkeztek, az utolsó tehát a kiadás évében, így a szerzőnek szinte friss közlendőit tartalmazzák.

Melyek ezek?

Néhány kulcsszó eligazít a tartalom lényegéről. Ilyen kulcsszó a *nemzet-tudat*, a *magyarságtudat* (a magyarság sajátosság-tudata, 19), együtt élő népek identitástudata stb. Jelzővel is nyomatékosítva: *intenzív, megtartó magyarságtudat* (20), *függetlenség- és szabadságtartalmú nemzettudat* (25). Nemzettudat-alakító hatása az iskolai nevelésnek van — vallja. Wesselényi Miklós régi elmarasztalását idézi arról, hogy „a mi hibás s gyakran oktalan nevelésünk” (26) az oka annak, hogy a felnőtteknek hazájukról és iránta való kötelességeikről nincsen, „tisztá képzetük”. Kodály, Bartók, Ady, József Attila sorskérdéseket megvilágítóvá teszi látásmódjának tagadásával az ötvenes években a magyarságot öntudatától igyekeztek megfosztani, s erre az iskolát is sikerrel használták fel. Ha pedig az iskola nem, akkor a szülők családi körben világosíthatják föl gyermekeiket a magyar történelem nemzeti tudatot hagyományként tápláló eseményeiről, törekvéseiről.

Elmélete elmélyüléséről a „Kettős nemzeti tudat” című fejezet kifejtetten is tanúskodik. Azért tartja időszerűnek ezt a kérdést, mivel a kisebbségi sors körülményei között a magyar nyelv és kultúra vállalása helyenként egyre nehezebbé válik. Utal azokra a külföldi megnyilatkozásokra, amelyek a magyar iskolák számának aggasztó gyérüléséről adnak hírt, és arra a belföldi

tényre, hogy a „magyar tömb” igencsak keveset tud a határokon túli magyarság életéről, sorsáról, tehát nyelvéről és kultúrájáról is. (Hazai tapasztalatok alapján is megerősíthetjük ezt a véleményt: egy felmérés szerint a tanuló ifjúság nagy része néhány évvel ezelőtt nem tudta megmondani, hol laknak a székelyek. Azóta hasonló felmérés más eredménnyel járna.) Ezért meglegeződéssel nyugtázza a hungarológiai kutatások műhelyeinek növekvő számú megalakulását külföldön. Bízunk az Anyanyelvi Konferencia mint mozgalom programjának nemzetközi művelődési, pedagógiai, tudományos eredményeiben, „nekünk azonban — írja — működésünk egyik alapeleme a tizenhat milliányi magyarban való gondolkodás” (3: 39). A kisebbségi állapot, különösen pedig a szörványállapot körülményei között a magyarságtudat változatai sokfélék: az áldozatokat is vállaló szolgálattól a magyar származást már csak idegen nyelven való említésig. A konfliktusmentes kettős nemzeti tudatnak, sőt öntudatnak toleráns államokban megvan a lehetősége. Ehhez az szükséges, hogy a kettős helyzet elvárásai ne zárják ki egymást. A kettős identitástudat nem fejlődhet ki ott, ahol — mint Sütő András írja — „félelemmel fertőződik meg egy nyelv, aminek következtében életritmusa lelassul, önvédelmi ereje megfogyatkozik, testét elvetik az idegen szavak, saját szósejtjei ellanyhulnak a szaporodásban. . . , sorvadásnak indul tehát csodás képessége: a láttatásé is” (3: 42). A szerző előtt felrémlik egy végső, etnocídiummá torzuló holocaust látomása, amely ellen némi reményt ébreszthet a jó esetben megvalósítható pluralizált állapot. A remény táplálására sok biztató teljesítmény sorakoztatható föl például a nyugati irodalomból és kutatásokból.

Mint szociológus számba veszi azokat a vizsgálatokat, megfigyeléseket, amelyek a kettős nemzeti identitástudat kialakulásának feltételei. Az idő dimenziójának függvényében vizsgálva nyolc meghatározó tényezőt sorol föl: a nyelv megtartásának mértéke, a család nemzeti identitástudata, a történelmi események tudati értékelése, a „kettős hűség” környezeti értékelése, ennek diszkrimináló vagy egyenjogúságot biztosító gyakorlata, a nem többségi identitást elősegítő intézmények megléte vagy hiánya, a magyarok egymáshoz való viszonya, a személyiség motivációs sajátosságainak összessége (3: 44). Hogyan támogatható ezeknek a tényezőknek a befolyása a kettős tudat kialakítása és megtartása érdekében? Négy lehetőséget említ Nagy Károly: 1. növelése azok számának, akikben él a felelősség a személyes élményként még őrzött magyar nyelv és kultúra megtartása és átadása iránt, 2. ebben az irányban intézményesített eszközök és folyamatok, 3. tárgyilagossággal, de jogos büszkeséggel minden „üzenetközvetítő” lehetőséget (sajtót, ismeretterjesztést, egyesületeket, egyházakat stb.) felhasználó törekvés, 4. program a magyar nemzeti öntudatot erősítő hatások elérésére (2: 44). Elismeréssel említi, hogy ezt a küldetést tizenöt (ma már csaknem húsz) éve sikerrel vállalja az Anyanyelvi Konferencia, egyre magasabb szinten.

Ebben a munkában egyenjogú működőknek kell lenniük a nyugati és a magyarországi magyaroknak. A szerző számba veszi azokat a magatartásmodelleket, amelyek az együttműködést elősegítik, illetőleg gátolják. **E l l e n s é g n e k** minősül az, aki e kettős közösség egymást kereső és számon tartó szolidaritástudatát nem engedi érvényre jutni, s ez az elhárító magatartás tiltásban, elmarasztalásban, ékverésben nyilvánul meg. Az ellenséges beállítódástól meg kell különböztetni az **e l l e n z é k i t**, amelyre az alternatívák érvényesítési szándéka jellemző. (Példaképpen a magyarországi demokratikus csoportokat említi a szerző mint amelyek a diktatórikus érdekérvényesítéssel

és a dogmatikus monopóliumokkal szemben az emberi szabadságjogokat védelmezik.) Ennek a magatartásnak példái a nyugati, színvonalas magyar orgánusok. A kollaboráns magatartás a „fejbőlöntő Jánosokra” és kritikátlan konformistákra jellemző, akik a kedvezőtlen valóság elfedésére hajlamosak. Ezek ellen Illyés Gyula szállóigéjét idézi: „Növeli, ki elfödi a bajt” (52). Viszonylag új jelenségnek minősül a tudományos, szakmai, üzleti stb. területeken végbemenő együttműködés, amelyre jó példák a szakemberek kölcsönös tanulmányútjai. Munkatársi, küzdőtársi együttműködés teszi a hazai és nyugati magyarokat „egymástól különböző, de együttes, megartó tettekre is képes küzdőtársakká” (3: 54). Az együttműködésnek — állapítja meg Nagy Károly — kézzelfogható magyarságmegtartó eredményei vannak: a Kárpát-medencében élő magyar írók, előadóművészek, szakemberek körútjai Amerikában, az Anyanyelvi Konferencia (amelyen — Románia kivételével — a szomszédos országok magyarságának képviselői is részt vesznek), s amelynek programja szerint speciális tankönyvsorozat jelent meg, s egy újabb sorozat a magyarul egyáltalában nem tudó vagy halványuló érdeklődésű, származásukat mégsem felejtő családok gyerekeinek nyújt segítséget. (Ennek a sorozatnak két első kötetét a Kecskeméten megrendező konferencián be is tudjuk mutatni 1989 augusztusában. A 8—12 évesek számára készült, Aranyhíd című tankönyv elkészítésében Nagy Károly lektorként működött közre.) Évenként megismétlődő magyar nyelvi táborokban részesülnek nyugatról ide látogató gyerekek és fiatalok nyelvi és kulturális oktatásban, a tanárok pedig továbbképzésben. A konferencia ösztöndíjasai magyarországi egyetemeken tanulhatnak. Külföldi néptáncsoportok tanfolyamokon vesznek részt, s mutatják be tudásukat. 1970 óta folyóirata is van a mozgalomnak: a negyedévenként megjelenő Nyelvünk és Kultúránk. Kezdeményezésére két antológia jelent meg Vándorének és Két dióhéj címmel (az első lírai, a második prózai alkotásokat közöl nyugati írók műveiből). A szerző a konferencia munkáját felbecsülhetetlen jelentőségűnek minősíti, e sorok írója pedig hozzáteszi: Nagy Károly nemcsak kezdeményezője volt a mozgalomnak, hanem állandó munkatársa is meg nem alkuvó, otthoni gáncsoskodást is eltűrő, javaslataival — még kritikájával is — következetesen újító szándékú, a mozgalom Bárczi Géza Emlékéremmel is kitüntetett védnökségi tagjaként.

A harmadik tanulmánykötetnek ebben a fejezetében kap nyomatékat és tartalmat a szolidaritás szó mint „őszinte, kritikus, megoldásokat kutató és sürgető magatartás: morális imperatívusz” (59). A kötet címadó tanulmányában (3: 71—85) vonja meg Nagy Károly egy felelősségtudat vezérelte és kérirelte koncepció téziseit. Szórvánnyá szélesedőben (homló településformákba szakadozóban) van a nyugati — elsősorban amerikai — magyarság. Ennek a folyamatnak a kísérője a sziget életforma: „egy már nem tömbben élő természetességű, de még nem is szétszóródott egyediségben küszködő közösségi módozata” (3: 71). A szerző az összmagyarságot egy világterjedelmű szigettengernek, archipelagusnak tekinti, amelyben a 16 milliónyi magyar tömbökben él Magyarországon, a szomszédos országokban, helyenként kisebb-nagyobb csoportokban vagy szétszórtabb, de együttműködő településformában. „A tömbök, a szigetek és a szórványok magyarságának összessége képezi jelenleg — földrajzi és politikai határoktól függetlenül — azt a történelmileg kialakult nyelvi és kulturális közösséget, ami a magyar nemzet” (3: 72). Hogy ennek a „szellemi haza” koncepciónak van valamilyen reális alapja, arra ma — nemcsak Amerikában, hanem Magyarországon is — az együvé tartozásnak, az

egymás iránti szolidaritásnak a jelei mutatnak. Aki vállalja magyarságát a szigetletformában is, az tudati kettősséget vállal. Ennek értéke az azonosság tudatának mértéke szerint változik. Lehet passzív (nosztalgikus, konkrét élményhez, történeti eseményhez stb. kapcsolódó, jobbra érzelmi jellegű), aktív (felelősség- és kötelességvállaló, tehát erkölcsi tudatú. A passzív tudat aktívvá erősíthető kellő befolyásolással, az aktív pedig a legjobbakban küldetéstudattá és kettős nemzeti tudattá emelkedhet. Ennek a fokozatnak rendkívüli a jelentősége: mind az egyén, mind a közösség számára értékeremtő lendületet adhat.

A szerző nem híve az uniformizált nézet- és módszerazonosság türelmetlen megvalósításának, hanem a pluralitásnak, a különböző lehetőségek adta egészséges munkamegosztásnak. A munkamegosztás azonban nem jelent egyben specializálódást, hiszen a „szigetek” legtöbbször „mindenes” szolgálatot vállal: iskolát, táncsoportot és énekkart tart fenn, helyet ad a cserkészletnek, „magyar házat” épít fel, időszaki értesítőt ad ki, kulturális programokat szervez, egyházi szolgálatot végez. Egymással is kapcsolatot tartva az összmagyarság szempontjából a megtartás, a kiegészítés, a fórumbiztosítás, az érdekvédelem és a közvetítés tevékenységét végzik vagy végezhetik.

*

Nagy Károly személyes, egzisztenciális jelentőségű küldetesként végzett tevékenységéről egy 1988-i interjúban vallomást tesz: „...népem, nemzetem, testvéreim jövőjének jobbításáért külföldön követként is dolgozni — olyan fontos és értékes többlet, amiért érdemes, értelmes élni, küzdeni” (3: 91). Ismerve küldetéstudatának eltökéltségét, lelki-szellemi energiájának teljesítő-képességét, okkal bízhatunk nagyszerű szolgálatának további sikereiben. Hiszen még évtizedek munkája vár rá. Ehhez kívánunk neki küzdő és építő szellemű társakat is.

Szende Aladár

Túl sok-e az angol szó az amerikai magyarban?

*Szathmáry Lajosnak,
2218 N. Lincoln Avenue, Chicago,
hetvenedik születésnapjára*

1. Az amerikai magyarok oly sok angol szót kevernek magyar beszédükbe — írta Spissák Ferenc századunk elején —, hogy „a magyarországi magyar nem képes megérteni az amerikai magyar beszédet” (Spissák: 1906: 262). A környező országokban élő magyarokról is sokszor leírták már, hogy „főlegesen használnak” román, szlovák, szerbhorvát stb. szavakat vagy tükröszavakat amikor „jó magyar szavakat” is használhatnának (vö. pl. Cs. Gyimesi Éva 1975: 46–53, Jakab István 1987: 157, Kossa János 1978: 49–53 és Mayer Judit 1985). A szókölcsönzésnek a Nyelvművelő kézikönyv (I: 1289) szerint is „jócskán megvannak a veszélyei.” A veszélyek illusztrálására a kézikönyv cikkírói többek között egy olyan amerikai magyar mondatot idéznek valahonnan, amelynek 22 szava közül 7 angol kölcsönszó. Az ilyen mondatokban a kézikönyv szerint „a kölcsönszavak száma ijesztően nagy”.

Persze nemcsak a nyelvművelők kicsiny csoportja, hanem sok-sok „laikus” magyar is véleményt formál a kérdésről — legtöbbször negatívat. A

Petőfi Rádió Kabos-kabaré című műsora (1982. szeptember 12.) többször ki-figurázta az amerikai magyaroknak az óhazaitól eltérő magyar nyelvhasználatát. A hetilapokban is fel-feltűnnek az amerikai magyarok beszédével kapcsolatos magyar vélemények, például:

„Mindig olyan boldog csodálattal hallgatom a negyven-ötven éve emigrált öregek tiszta, ép magyar beszédét, amelyen viszolygással azokat, akik későbbben hagyták el a hazát, s máris úgy kezdik a mondatot, hogy *well*, vagy *so*, *hogy is mondják ezt*. . . Azt hiszem, ez a magatartás nemcsak intellektus, hanem — tán inkább — érzelmi iskolázottság kérdése.” (Tamás 1985).

Érdeemes megemlíteni, hogy a magyarországi sajtóban ilyen minősítéseket egészen a legutóbbi egy-két évig csak a diaszpórában élő magyarok kaptak, a környező országokban élők nem. Az Amerikába bevándoroltak „rossz” (mert az óhazaitól eltérő) nyelvhasználatát szerte Európában lenézik, negatív jelzőkkel illetik. A „romlást” Haugen (1977: 94) szerint lustasággal (ami morális defektus), a tudatlansággal (intellektuális defektus) vagy a sznobériával (szociális defektus) szokták magyarázni. Mint látni fogjuk, igen gyakran másról van szó, vagy másról is szó van és persze nemcsak az amerikai magyarok esetében, hanem minden kétnyelvűségben élő magyar esetében.

Tekintsük át a szókölcsonzés egy-két problematikus részét! Mondani-valóm az Indiana állambeli South Bend városban élő amerikai magyarok nyelvi vizsgálatán (vö. Kontra 1986) alapul.

2. A szókölcsonzésről

„A beszélgetés témájától, a beszédhelyzettől, a beszédpartnertől és a beszélő szándékától függően a kétnyelvű ember beszélhet az egyik vagy másik nyelven, kölcsönözhet elemeket az egyik nyelvből, miközben a másikon beszél, vagy átválthat egyik nyelvről a másikra. Ezen túl a kétnyelvű ember nyelvei eltérhetnek az ugyanezen nyelveket beszélő egynyelvűek nyelveitől a folyékony beszédképesség hiánya miatt, vagy azért, mert az adott két nyelv állandó hatást gyakorolt egymásra” (Grosjean 1982: 289).

2.1. Kölcsönzés és kódváltás: meg lehet-e állapítani, hogy mikor válik egy szó kölcsönszóvá?

Haugen (1950: 212 és 1969: 363) szerint a nyelvi kölcsönzés lényege „egy nyelv elemeinek egy másik nyelvbéli reprodukciójára tett kísérlet”. Az átadó nyelvi modellt átvevő nyelvi replicája — vagyis a kölcsönzés következtében keletkező átvevő nyelvi alakzat — háromféleképpen jöhet létre: 1. az átadó nyelvi elem(ek) átvételével, 2. az átadó nyelvi elem(ek) átvevő nyelvi elemmel/elemekkel történő helyettesítése útján, és 3. átvétel és helyettesítés együttes hatására. A haugeni definíció szigorúan történeti meghatározás, amely megköveteli a nyelvésztől, hogy bebizonyítsa minden egyes kölcsönelemről, hogy először *A* nyelv eleme volt, csak *A* és *B* nyelv első kontaktusa után jelent meg *B*-ben, és nem keletkezhetett *B* spontán fejleményeként.

Haugen elkülöníti a kódváltást (= switching), vagyis két nyelv felváltva történő használatát; az interferenciát, vagyis két nyelv átfedését; és az integrációt, vagyis L_x -ből származó szavak L_y -beli használatát akkor, ha L_y -ba az adott elemek oly mértékig integrálódtak, hogy kódváltásnak vagy interferenciának csak történeti értelemben nevezhetők már.

A szinkroniában azonban nincs támadhatatlan módszer arra, hogy eldöntsük L_x -beli elem L_y -beli használatáról, hogy kölcsönszó-e; akkor sincs,

ha tudjuk, hogy egyetlen beszélő használja-e az adott elemet vagy egy nyelv-közösség számos tagja (Poplack és Sankoff 1984: 99). Az adott szó lehet kódváltás (= nyelvváltás) vagy annak egy része — ez esetben nem kölcsönszó. Vagy létrehozhatta interferencia, ami gyakran a pillanatnyi figyelemlanyhulás, stressz vagy más tényező következménye (Grosjean 1982: 300). Grosjean megállapítja, hogy a szakirodalomban sokan összetévesztik az interferenciát a kódváltással és a kölcsönzéssel. Az interferencia szerinte (i. m. 299) L_x -nek L_y -ra tett olyan hatása, ami a beszélő szándékától függetlenül jön létre, ezzel szemben a kölcsönzés és a kódváltás a kétnyelvűektől többé-kevésbé irányított folyamatok, amelyek során a beszélők tudatában vannak annak, hogy kölcsönszót használnak, illetve kódot váltanak.

Mackey (1970) az interferencia és az integráció elkülönítését megkísérlő tanulmányában megállapítja, hogy nem lehet eldönteni azt, hogy adott szó mikor kerül át a beszédbeli kölcsönzés szférájából a nyelvi kölcsönzés szférájába. Szokás például a fonológiai és morfológiai adaptáció foka alapján többé vagy kevésbé integrálódott kölcsönszavakról beszélni. Az angol *check* ige például a francia *Il l'a checké hier* mondatban használva bizonyos fokú integrálódást mutat. Igen gyakran lehetetlen azonban az integráció fokára következtetni, például azért, mert adott potenciális kölcsönszó nem mutat egyértelmű integrációs vonásokat: az angol *cute* szó a francia *Elle est bien cute* mondatban kölcsönszó éppúgy lehet, mint interferencia (i. m. 199).

Ha egy kanadai francia—angol kétnyelvű a *sweater* szót használja francia beszédben, nem tudhatjuk, hogy a *sweater* kiszorította-e a *chandail* szót franciájából, vagy a beszélő csupán valamilyen pszichológiai vagy egyéb okból vette-e át egy pillanatra a szót az angolból. Ha kiderítjük, hogy az illető nem ismer olyan francia szót, ami 'szvetter' jelentésű lenne (vagyis számára a *sweater* jelenti azt, amit sok francia számára a *chandail*), akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy nem interferenciával van dolgunk. De ha ismeri a *chandail*-t is, akkor az a tény, hogy francia beszédében a *sweater*-t használta, lehet is interferencia, meg nem is. Ha a nyelv-közösség minden tagja használja a *sweater*-t francia beszédében, akkor a szó 100%-ig integrálódott az adott kétnyelvű franciák franciájába. Ha csak 50%-uk használja, akkor a szó 50%-ig integrálódott. Az integráció tehát fokozatok kérdése, s e fokozatok mérhetők (Mackey 1970: 199—201).

Poplack és Sankoff (1984) a stabil spanyol—angol kétnyelvű harlemi Puerto Rico-iakat vizsgálva megkísérelték a kölcsönzés szinkroniáját megragadni. A kölcsönszavak jellemzésére négy kritériumot vettek fel: 1. használati gyakoriság, 2. a kölcsönszó kiszorított-e eredeti nyelvi szinonimát, 3. morfofonemikai és/vagy szintaktikai integráció, és 4. elfogadhatóság. A vizsgálat konklúziója a következő: „az angol szavak spanyolba történő beilleszkedésében a fő szerep a használati gyakoriságé és a fonológiai és morfológiai integrációs indexeké, ezek szoros kapcsolatban vannak és általában együtt haladnak” (i. m. 129).

2.2. A m e r i k a i m a g y a r i l l u s z t r á c i ó k

Az említett módszertani problémákkal az amerikai magyar hangfelvételek leírása, kódolása és ellenőrzése során folyamatosan szembe találtam magam. Íme néhány:

2.2.1. Az amerikai magyar (rövidítve a továbbiakban: AM) újságok nyelvét a standard magyarral (rövidítve: SM) összevető cikkemben (Kontra 1982a: 77) a standard magyart úgy határoztam meg, hogy annak része minde

olyan szó és kifejezés, ami megtalálható a Magyar értelmező kéziszótárban (1972), a Bakos Ferenc szerkesztette Idegen szavak és kifejezések szótárában (1973) vagy a Magyar szinonimaszótárban (1978). Ez a kényszerű meghatározás a cikkben részletezett buktatókon (i. m. 77–8 és 92) túl azért is problematikus, mert eleve kizár az SM-ből minden olyan szót/kifejezést, ami e három szótárban nem található meg. Így például AM szónak kellett minősítenem a *bármicvó* '13 éves zsidó fiúk vallási beavatási ünnepélye' szót és a *vészkorszak*-ot, holott ezek hazai lapokban is előfordulnak (pl. Új Élet 1982. október 15., 5), és az elbizonytalanodó nyelvérzék produktumának véltem a *bányász* *kodás*-t (i. m. 88), holott az nemcsak a Bányászati és Kohászati Lapokban, hanem a Magyar Nemzetben is előfordul (pl. 1983. július 14., 4).

A SM meghatározásához azért választottam az ÉKsz.-t, mert az több címszót tartalmaz a tíz évvel korábban megjelent Magyar nyelv értelmező szótáránál (1959–1962). Amit így nyertem a vámon (több SM címszó, amelyhez hasonlítani lehet az AM szavakat), elvesztettem a réven, mivel a hétköztetes ÉrtSz.-ban sok olyan értelmezetlen összetétel szerepel, amely a Kéziszótárba nem fért be. Ilyen körülmények között tehát az „optimális” megoldás az lenne, hogy a SM meghatározásához mind az ÉrtSz.-t, mind az ÉKsz.-t vegyük figyelembe. A baj csak az, hogy a háló így is igen lukas maradna, mivel átcsúszna rajta minden olyan szó, ami a két említett szótárban nincs benne, s természetszerűleg nem tudánk mit kezdeni az 1972 (az ÉKsz. megjelenése) után keletkezett SM szavakkal.

2.2.2. Módszertani problémát nemcsak az okoz, hogy a SM szókinccs tetemes része nincs leltározva, hanem az is, hogy egy-egy beszélőről igen nehéz (sokszor lehetetlen) kideríteni, hogy egy-egy szót ismert-e magyarul, mielőtt kontaktusba került az angollal. Föltehető, de nemigen bizonyítható egyértelműen, hogy az az öregamerikás parasztasszony, aki *sport*-ot mond, a *sport* szót nem ismerte Magyarországon, ő tehát a *sport*-ot kölcsönözte az angolból. Ellentétben például azzal az ötvenhatos férfival, aki Magyarország elhagyása előtt is gyakran futballozott már.

Azt, hogy egy szó nem volt meg a kivándorlók nyelvében, sokkal nehezebb bizonyítani, mint azt, hogy megvolt az amerikai angolban, tehát onnét kölcsönözhető a bevándorlók anyanyelvébe (Haugen 1969: 385). Föltehető például, hogy a *kombájnos* szót bevándorló adatközlőim Magyarországon nem ismerték, mivel 1956 előtt hazánkban nemigen voltak még kombájnosok. De föltehető-e, hogy egy ötvenhatos adatközlő Magyarországon nem ismerte a *balkon* szót? Egy képleíró tesztben adatközlőimnek különböző képek részeit kellett megnevezniük először magyarul, majd fél órával később angolul (vö. Kontra 1982b). Az egyik adatközlő a *balkon* képét *balcony*-ként nevezte meg a magyar képleírásban. Ha eredetileg ismerte a *balkon*-t, akkor 1980-ra elfelejtette, és az angol *balcony*-t használta már helyette. Ha itthon nem ismerte a *balkon*-t, akkor is azt kell mondanunk, hogy a *balcony* lexikai interferencia vagy kölcsönszó a magyarjában.

2.2.3. Láttuk fentebb, hogy a szinkroniában gyakran lehetetlen elkülöníteni a kódváltást a kölcsönszavaktól. A South Bend-i hangfelvételek leírásakor és kódolásakor el kellett döntenem minden egyes esetben, hogy <U>-ként, azaz amerikai magyar szóként kódoljak-e valamit, vagy pedig kódváltásként. Ezek a döntéseim — mivel a szakirodalomban egyértelmű módszertani fogódzókat nem találtam — szükségszerűen intuitív döntések voltak: ha valaki a *farmer* szót jól hallhatóan amerikai, retroflex *r*-rel mondta, kódváltásként

kódoltam, ha jól hallhatóan pergő *r*-rel, akkor magyar szónak tekintettem. Ha *antenna* hallatszott a szalagon, a SM-hoz tartozónak tekintettem a szót. Ha a szó hangsúlya angol hatásra elcsúszott a második szótagra, amerikai magyar szónak minősült, és <U> kódot kapott. Ha ugyanez a szó hehezetes *t*-vel hangzott és rövid *n*-nel, akkor angol szónak, azaz kódváltásnak minősítettem.

2.2.4. Haugentől Poplack—Sankoffig sokan próbálták a használati gyakoriság alapján (is) megítélni, hogy egy adott szó mennyire integrálódott az átvevő nyelvbe. A South Bend-i korpuszban például a *káré* 'autó' 56-szor fordul elő különféle alakokban, tehát igen gyakori szó, így gyakorisága alapján kölcsönszónak minősíthető. Kérdés azonban, hogy milyen gyakori kell legyen egy szó ahhoz, hogy kiérdemelje a kölcsönszó minősítést. Az amerikai szótárírásban például gyakorlat az, hogy egy szóból akkor írnak szócikket, ha legalább három egymástól független forrásból adatolható. Ezen az (önkényes) alapon mondhatnánk azt, hogy ha *X* szó legalább három adatközlőnél előfordul és egyéb kritériumok a minősítést nem zárják ki, kölcsönszónak minősíthető. Csakhogy a beszélgetések témája eleve torzítja a felvett mintát: ha egy szó csak egyetlenegyszer fordul elő a korpuszban (pl. a South Bend-iben az *arterájdesz* <*arthritis*>) vagy egyszer sem, az könnyen lehet annak a következménye, hogy a beszélőknek nem volt alkalmuk használni a kérdéses szót.

3. Lexikai megjegyzések a normáról

3.1. Milyen szavakat kölcsönöznek az amerikai magyarok?

1984. január 19-én este 1/2 7 és 7 között a Magyar Rádió román adásában egy román nyelvű interjúban a magyarországi román interjúalany a következő magyar szavakat használta: *háztáji*, *nyugdíj*, *kertészet* és *húskombinát*. A riportert néha tapintatosan kijavította az interjúalanyt, pl. a *kertészet* helyett román megfelelőjét „adta a román férfi szájába”. Tette ezt nyilván abból a megfontolásból, hogy szerinte fölösleges magyar szót használni arra, amire van jó román szó is. „Az a kérdés, hogy egy szó »szükséges«-e (s ezért jó) vagy »fölösleges« (tehát rossz), sokkal inkább értékítélet, mint tudományos kérdés” — írja Haugen (1969: 373). Amikor a kétnyelvűek szavakat kölcsönöznek, azért teszik, mert „egy fontos kommunikatív helyzetben az ember nem nyúlhat szótár vagy más könyv után, mivel nyelvi viselkedését késedelem nélkül a beszédhelyzethez kell igazítsa — itt és most” (Sahlman-Karlsson 1986: 27). Vagy ahogy Weinreich (1953: 57) írja: „gazdaságosabb kész nyelvi elemeket használni, mint a dolgokat újra megnevezni. Kevés nyelvhasználó költő”. Az az amerikai magyar nyelvész, aki Bukarestben és Chicagóban tanulta a nyelvéstet, azért ad elő angolul Budapesten, mert nem ismeri a magyar nyelvészeti terminológiát. Magyar anyanyelvű nyelvésznünk számára a nyelvészeti szakkifejezések csak románul és angolul elérhetők, tehát így használja őket. Nagyjából hasonló helyzetben van minden amerikai magyar, amikor kölcsönszót használ. A megnevezés szükségességét egy 1926-ban kivándorolt adatközlő így illusztrálta:

Nem tudom, magyarú minek hívják, mert akkorába nem vótak odahaza, még tán máma sincsen a <U Venetian> venesen <U blind> blájdnd. . .¹

¹ Műanyagból készült ablakközi lécroletta.

A kétnyelvűek azonban — saját maguk vagy más kétnyelvűek purizmusának hatására — néha hiperpurizmusokat is használnak. Mackey (1976; idézi Grosjean 1982: 304) leírja, hogy egyes kanadai franciák elkerülik a *weekend* használatát francia beszédükben, mert nem tudják, használata interferencia-e. A politikailag motivált hiperpurizmus eredménye, hogy Montréalban a kétnyelvű közlekedési táblák egyikén ez áll: *STOP — ARRÊT*. Franciaországban a stoptáblákon *STOP* olvasható.

Az az amerikai magyar, aki *televízió* helyett *távolbalátó*-t mond és ír, hiperpurista. Látszólag hiperpurizmus, valójában azonban tükörfordítás eredménye a következő eltérés a SM-től:

— Véleménye szerint jó, hogyha a magyar származású amerikaiak megtanulnak magyarul?

— Ötven-ötven, én úgy mondom csak.

A magyarországi magyarok a kérdésre így válaszoltak volna: *Jó is, nem is*. Vagy így: *Fifti-fifti*. Ennek az amerikai születésű magyarnak a beszédében tükörfelfejtés felel meg a SM-beli „többnyire csak angolul is értők bizalmas hangulatú társalgásában hallható” (Ország 1977: 133) kölcsönszónak.

3.2. Hány kölcsönszót vesznek át az amerikai magyarok?

Miként a bevezetőben említettem, az amerikai magyarokat gyakran elmarasztalják amiatt, hogy — úgymond — túl sok angol szót kevernek magyar beszédükbe. Az általam ismert irodalomban csupán Fábíán Pál (1948: 40) írása jelent kivételt: ő belátja, hogy az amerikai magyarok „könnyebben megértik és szívesebben használják az angol nyelvet, mint a magyart”, s hogy ezt „nem is vethetjük szemükre”.

Vizsgáljuk meg, hogy valóban érthetetlen-e a SM beszélők számára az AM beszéd, s hogy mihez képest „ijesztően nagy” az angol kölcsönszavak száma (amint a Nyelvművelő kézikönyv írja).

Tény, hogy az egynyelvű magyarok a kontaktusváltozatot² beszélő magyarokat időnként nem értik vagy félreértik, s ez a legtöbb esetben a kölcsönszavak következménye. Egy ötvenhatos magyar diák telefonon beszélt óhazai hozzátartozóival, „és amikor említette, hogy a kórházban kapott egy *job*-ot, szülei megrémülve kérdezték, hogy »az Istenért, csak nincs valami komolyabb bajod?«” (Kelemen 1960: 7). „Amit az egynyelvűek nem értenek — írja Grosjean (1982: 330) — az az, hogy a lexikai kölcsönzés és a kódváltás egyszerűen a kétnyelvűek kommunikációs szükségleteiből fakad.” A nyelvek látszólagos konfúziója nem kommunikációs konfúzió: a kétnyelvűek beszéde éppoly hatékony beszéd, mint az egynyelvűeké. Csak a kétnyelvű beszédet kétnyelvű normák irányítják, s ezek eltérnek az egynyelvű normáktól.

Nézzük meg, milyen ez a kétnyelvű norma? Megvizsgáltam két 15 perces magnetofonfelvételt: az egyik egy amerikai születésű emberrel készített nyelvhasználati interjúból való,³ a másik pedig egy alkudozás két ötvenhatos adatközlő között. A nyelvhasználati interjú közben az adatközlő beszéde az interjú készítőjének, e sorok írójának SM beszédéhez idomult — más szóval: az adat-

² Kontaktusváltozatnak a kétnyelvűségben, azaz nyelvi kontaktusban élő magyarok magyarját nevezem. A magyar nyelv kontaktusváltozatai per definitionem eltérnek a magyarországi magyartól.

³ Az idézett adatok részletes dokumentációját itt nem közlöm. Megtalálható 1986-ban írt disszertáciomban.

közlő igyekezett úgy beszélni, ahogy az egynyelvű magyarok beszélnek. Az alkudozás során ugyan én is jelen voltam, de nem vettem részt az adatközlők vitájában, ők a saját amerikai magyar kommunikatív normájuk szerint vitatkoztak, rólam nemigen vettek tudomást.

A 15 perces felvételekből kigyűjtöttem az összes <U>-val kódolt AM szót és az összes (:xxx:)-tal kódolt angol szót (kódváltást). Figyelmen kívül hagytam azonban az intézmény-, hely- és személyneveket, ha azokat angolul mondták az adatközlők. A két részletben az adatközlők beszédsebessége különbözik: a nyelvhasználati interjúban percenként átlagosan 80 szövegszó található, az alkudozásban majdnem a kétszerese: 150. Íme az eredmény:

	AM szövegszók	angol szavak	összesen
nyelvhasználat	2	22	24
alkudozás	37	26	63

A SM-hoz közelítő nyelvhasználati interjúban tehát $15 \times 80 = 1200$ szövegszó van, s ebből 24 az angol (kölsön)szó. Átlagosan tehát minden ötvenedik szó angol ($1200 : 24 = 50$).

Az AM kommunikatív normát jól megközelítő alkudozásban $15 \times 150 = 2250$ szövegszó van, s ebből 63 angol (kölsön)szó. $2250 : 63 = 35,7$, tehát az alkudozás során átlagosan minden harmincötödik szó volt angol (kölsön)szó.

Bemutatom az alkudozásból azt a részletet, ahol az átlagnál sokkal sűrűbben fordulnak elő angol (kölsön)szavak, itt körülbelül minden tizedik szó angol szó. (E C-nek próbálja eladni a házát, s éppen a ház garázsáról folyik a szó.)⁴

E A <U garage> grádzsba semmi baj nincs.

C Dehogynem!

E Mi baj van ottan?

C Azért mert a <U driveway side> drájvészajdon nem tudok kiszáni.

E Mé nem tud kiszállni?

C Akkor úgy köllök <U back> bebekkúni mindig. Azért mert az a (:garage door:) P úgy van csináva, hogyha én behajtok. . .

E Z Z most be tudnak menni. Maga is igen <U funny> fani!

C Én hátrafelé nem megyek mint a rák.

E Nem kő hátrafele menni. . . (:Z Z Z Z front way:). . .

C Ide figyeljen!

E Miért? Mer igen berug akkor nem lát. Azér.

C Nem tudom kinyitni az ajtót, mert a (:garage door:) az ott van egészen a fal mellett.

E Nincsen ottan.

C Hát ennyire van.

E Hát, ide figyeljen, az a <U garage> grádzs sokkal nagyobb mint az enyim. Maga abba be bir menni? (:See?:)

C Igen, de aszondom a <U driveway side> drájvészajdon nem tudom kinyitni az ajtót.

E (:No, no:). Menjen odá**bb** akkor! Van ottan elég jó hely, odá**bb** tud menni, mikor már **benn** van.

⁴ Az AM szónak minősített szavak előtt, csúcsos zárójelben U kód áll és az az angol szó, amiből az AM kölsön szó keletkezett. A kódváltás (= nyelvváltás) jele a zárójel kettősponttal. A szünet jele: P. A lejegyző által nem értett szó jele: Z.

Haugen (1977) szerint a kétnyelvűek egy-egy megnyilatkozásában a kölcsönszavak ritkán haladják meg a megnyilatkozás szavainak 5–10%-át. A NyKk.-ben (i. h.) idézett „ijesztő” AM mondat (Holnap korán indulunk a *bicsre*, mert tudod, hogy a *hájvén*, különösen ott a *sopping szentereknel* mindig milyen *treffik dzsem* van a *vikendeken*) szavainak egyharmada angol (kölcsön)szó. A két 15 perces felvétel elemzése, úgy hiszem, nyilvánvalóvá teszi, hogy a NyKk.-ben idézett AM mondat — ha valóban természetes társalgásból való — nem jellemző az AM beszédre.

Ha elfogadjuk Gombocz (1931: 11) véleményét, mely szerint „helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik”, akkor nyilvánvaló, hogy az AM-beli kölcsönszavak száma nem „ijesztően nagy”, hanem az AM normának megfelelő. Az a norma azonban eltér a Duna menti normától, s aki ezt ijesztőnek tartja, a saját egynyelvű normáját kéri számon a kétnyelvű magyaroktól — ami nonszensz.

Kontra Miklós

IRODALOM

- Éder Zoltán—Grétsy László, 1980. Külföldön élő magyarok nyelve. In: Grétsy László és Kovalovszky Miklós, szerk., *Nyelvművelő kézikönyv I: 1288—1292*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gombocz Zoltán, 1931. *Nyelvhelyesség és nyelvtudomány*. Magyar Nyelv 27: 1—11.
- Grosjean, Francois, 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Cs. Gyimesi Éva, 1975. *Mindennapi nyelvünk*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Haugen, Einar, 1950. *The analysis of linguistic borrowing*. Language 26: 210—231.
- 1969. *The Norwegian Language in America*. I—II. Second Edition. Indiana University Press, Bloomington.
- 1977. *Norm and deviation in bilingual communities*. Peter A. Hornby, szerk.: *Bilingualism: Psychological, Social and Educational Implications*. 92—102. Academic Press, New York.
- Jakab István, 1987. *Nyelvi vétségek és kétségek*. Madách, Bratislava.
- Kelemen Andor [= Andrew Kerek], 1960. *Megjegyzések az amerikai 'Magyar Slang'-ról*. Híradó (az Észak-amerikai Magyar Egyetemisták Szövetsége hivatalos lapja) No. 5 (March 1960): 7—8. New York.
- Kontra Miklós, 1982a. *Amerikai magyar újságok nyelve a sztenderd magyarral összevetve*. Magyar Nyelv 78: 76—93.
- 1982b. *The relation of L1 vocabulary to L2: a study of Hungarian-Americans*. In: Waldemar Gutwinski és Grace Jolly, szerk., *The Eighth LACUS Forum 1981*, 523—40. Hornbeam Press, Columbia, S. C.
- 1986. *Fejezetek egy amerikai magyar közösség magyar nyelvhasználatából*. Kandidátusi értekezés.
- Kossa János, 1978. *A mi nyelvünk*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Mackey, William, 1970. *Interference, integration and the synchronic fallacy*. In: Georgetown University Monograph Series on Languages and Linguistics 23: 195—227. Washington, D. C.
- 1976. *Bilinguisme et contact des langues*. Editions Klincksiek, Paris.
- Mayer Judit, 1985. *Hibanapló*. In: *A hűség nyelve*. Összeállította Zalabai Zsigmond. 120—48. Madách, Bratislava.
- Ország László, 1977. *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben*. NytudÉrt. 93. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Poplack, Shana és David Sankoff, 1984. *Borrowing: the synchrony of integration*. Linguistics 22: 99—135.
- Sahlman-Karlsson, Siiri, 1986. *Some observations on English in Florida*. Ural-Altäische Jahrbücher 58: 25—38.
- Spissák Ferenc, 1906. *Az amerikai magyarság nyelve*. Magyar Nyelv 2: 259—263.
- Tamás István, 1985. *Távolból a haza*. Új Tükör, 1985. július 21. 31. oldal.
- Weinreich, Uriel, 1953. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York.

A magyar nyelv a vajdasági iskolákban*

Sárosi Károly emlékére

A magyar anyanyelv megőrzése, ápolása Jugoszláviában mindenki számára lehetséges. Ennek jogi alapja az alkotmány: a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány alkotmányának 4. szakasza ugyanis így rendelkezik: „... a nemzetek és a nemzetiségek az élet, a munka és az alkotás valamennyi területén egyenrangúak. A jelen alkotmány valamennyi nemzet és nemzetiség számára biztosítja nemzeti sajátosságai, nyelve, kultúrája, történelmi és más jellegzetességei szabad fejlesztését és kifejezését és hogy ennek érdekében szervezeteket alapítson és élvezze az alkotmányban meghatározott más jogokat.”

Ám a lehetőséggel tudni (sőt bizonyos helyzetben akarni) is kell élni. Az indítást, mint ismeretes, elsőként a család adhatja meg mindenkinek, majd később az iskola folytatja, erősítheti, tudatosíthatja ezt a folyamatot. Az iskolán belül „... az eredményes nyelvtanulás fő tényezője a jó tanár. Mellette jelentős szerep jut a korszerű tanterveknek és tankönyveknek”. Ezt vallotta Sárosi Károly Környezeti nyelvek tanulása a Vajdaságban című emlékezetes előadásában 1984-ben.

De ki is volt Sárosi Károly? — kérdezheti az olvasó. Sajnos múlt időben vagyunk kénytelenek szólni, írni róla, hiszen már három éve nincs közöttünk, váratlanul ragadta el a könyörtelen végzet. Életének utolsó két évtizedében (1966—86) az újvidéki (Novi Sad) Tartományi Tankönyvkiadó Intézet egyik alapító tagja és munkatársa volt; mi itthoniak pedig nemcsak mint a határainkon kívül élő magyartanárt tartjuk számon, hanem mint a Magyar—Jugoszláv Tankönyvi Vegyes Bizottságnak a titkárát, aki ebben a minőségben is sokat tett, eredményesen fáradozott az iskolai anyanyelvápolás ügyéért.

1927. április 12-én született a bácskai Feketicseken. Itt töltötte gyermekéveit, itt végezte az elemi iskola négy osztályát, a gimnáziumot pedig Szabadkán. 1944 novemberétől — 17 évesen — mint önkéntes a „Petőfi Brigád” tagjaként részt vett a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg harcaiban. 1947-ben érettségizett. Ezután tanulmányait az újvidéki Tanárképző Főiskolán folytatta, s itt 1949-ben tanári diplomát szerzett. Közben már egy éve gyakorló tanárként működött. Az oklevél megszerzése után azonnal kinevezik a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány Tanügyi Titkárságának magyar nyelv és irodalom szakos tanügyi felügyelőjévé. 1955-től újságírói tevékenységet folytat a Pionírújságnál, 1959-től pedig öt éven át a Rádióiskola szerkesztője.

* Vajdaság autonóm tartomány Jugoszláviában. Területe 21 506 négyzetkilométer. Az 1981. évi népszámlálás adatai szerint huszonhat különböző népcsoport él ezen a területen; a legnépesebb szerb lakosságon kívül laknak itt albánok, bolgárok, görögök, olaszok, románok, ruszinok stb., és magyarok, az utóbbiak lélekszáma 385 356.

Közben beiratkozik az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karára, 1963-ban magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári képesítést szerez. 1964-ben a Tartományi Pedagógiai Intézetbe hívják az újonnan alakuló tankönyvosztályra, innét kerül át 1966-ban a Tartományi Tankönyvkiadó Intézetbe.

Az életpályának e vázlatos bemutatása is jelzi, sőt igazolja, hogy Sárosi Károly a vajdasági pedagógiai életnek, ezen belül az anyanyelvápolás ügyének egyik jelentős egyénisége, áldozatos munkása volt bármilyen munkahelyen, bármilyen beosztásban dolgozott is. Sokoldalú érdeklődésének három „forrása” volt: nagyfokú gyermekszeretete, szűkebb hazájának a Vajdaságnak oktatásáért, művelődéséért érzett felelőssége, a magyar nyelv és irodalom iránti elkötelezettsége. E három területet szolgálta önzetlenül, nagy hozzáértéssel, az emberekbe vetett hittel sajátos körülmények között, nem mindig problémátlan történelmi korban. Mint tanár, kiadói szerkesztő, tankönyvszerző, nyelvművelő, lapszerkesztő, rádiós munkatárs mindenfajta munka közben olyan ember volt, aki példát mutatott hazához, nemzethez, anyanyelvhez való hűségben, és akinek végakarátát költő barátja, Fehér Ferenc érezte meg talán legtalálébban. Nyelv és varázs című versében írja: „Mit bánja, mit is tudja más, / mi az a csobolyócsobbanás! / Nekem embernői rozskalász, / ahonnan csak a Napba látsz. . . / Más fölött dögletes bugyborék, / Fölöttem hazai bíbor ég; / más szemében csak tarka szín, / enyémbe balladás karmazsin. . . / Hát partszakadékok, pandalyok / rejtse nek itt, ha meghalok.”

Most vegyük szemügyre, hogy milyen közegben valósult meg ez a gazdag életpálya. Elsősorban ismét a bevezetőben idézett törvényes keretekre hivatkozom: az alkotmány arról is intézkedik, hogy a Vajdaságban öt nyelv és írás használata egyenjogú, ezek között a magyaré is. Az viszont már a települések önálló hatáskörébe tartozik, hogy a bennük élő nemzetiségek számarányának megfelelően szabályozzák: hány nyelvet sorolnak az egyenjogúak közé. A Vajdaságban ötven községből harmincnegyele a magyar nyelv használatát választotta; s ezzel a ténnyel szorosan összefügg: az 532 általános iskola közül 150-ben, a 89 középiskola közül pedig 32-ben tanítanak magyarul.

De talán számunkra most nem is a számadatok a legfontosabbak, mert Sárosi Károly is azt tartotta, hogy a nyelvmegőrzésben sok minden attól függ, milyen mélyek a gyökerek. Ő minden igyekezetével ezeket a gyökereket erősítette. De hogyan? Hozzáértéssel, szakismerettel párosuló érzelmi kötődéssel, röviden egyszerűen: hivatástudattal.

Sárosi Károly könyveinek csak leltárszerű felsorolására vállalkozhatunk ebben a rövid megemlékezésben; csak munkaterületeket (műfajokat), lényeges törekvéseket említhetünk, néhány idézettel igazolva a megállapításokat. Önálló munkái közül említésre méltók a következők: *t a n k ö n y v e k* szinte minden iskolatípus számára (Gyakorló nyelvtan, Gyakorló Füzetek az általános iskola alsó tagozatos osztályai számára; Anyanyelvünk a felső tagozat számára; Magyar nyelvtan a szakmunkásképző iskolák számára; Nyelvünk élete a középiskolák számára; Olvasókönyv a felső tagozat számára); *A Tanuljunk magyarul!* sorozatban tankönyvek szerbhorvát anyanyelvű tanulók számára; és ezekhez az „anyanyelvápolási” tankönyvekhez módszertani kézikönyvek. *A n t o l ó g i a j e l l e g ű k i a d v á n y o k*: *Bokréta képeskönyv 1. osztályosok számára* (1967.); *Aranyból vert virágok* (szöveggyűjtemény, 1972.); *Találkozások* (Költői antológia, 1980.); végül *A magyar nyelv alapszótára*, (1974.), amely három kiadást ért meg.

Az említett munkákban milyen pedagógiai elveket vallott és szolgált, milyen módszertani elképzeléseket, megoldásokat valósított meg mint tankönyvszerző és szerkesztő? — A nyelvoktatásban általában két kérdés merül föl: *mit?* és *hogyan?* Mindkét kérdésre adott válaszát az igényességre való törekvés jellemezte. Mind szerző és szerkesztő is mindig értékes ismereteket (anyagot), gyűjtött, és hatékony módszerrel való feldolgozását kívánta a „nemes” tartalomnak. Ez egyaránt vonatkozott az anyag szerkezeti felépítésére, a nyelvi megformálásra, vagy éppenséggel — mint szerkesztő — az áttekinthető, világos tagolásra, jól olvasható tipográfiára egyaránt.

Hogy mennyire az „ügy” érdekelte, az kifejezésre jut többek között az Oktatás és Nevelés című folyóirat egy évtizedének elemzését tartalmazó cikkében is: „... nálunk a mindennapi tanítási gondok mellett nagyon kevesen vannak olyanok, akik szabad idejüket feláldozva tollat ragadnának tapasztalataik és tudományos kutatásaik közlésére, ... az elmúlt tíz esztendő alatt csupán tíz nyelvoktató érzett magában hajlandóságot és erőt nyelvtanítási problémái feltárására, és gondolt arra, hogy a kutatási eredmények nyilvánosságra hozatalával és a tanításban szerzett tapasztalatok kicserélésével milyen sok segítséget nyújthat a kartársaknak, akik a legtöbb esetben szakképzetlenül végezték és végzik a nehéz és még kitaposatlan úton járó nyelvoktatást. A tíz szerző közül hármat név szerint is ki kell emelnünk: Kasza Bálintot, Vajda Józsefet és Horváth Mátyást. Ők hárman nemcsak úttörői, hanem szorgalmas munkásai is annak a hatalmas munkának, amelynek célja lerakni e tantárgy alapjait, körvonalazni pszichológiai, nyelvészeti és didaktikai aspektusait, felépíteni e tantárgy elméletét, s egybekapcsolni azt a valós helyzettel, a gyakorlattal. Azt sem szabad elhallgatnunk, hogy a megjelent írások nyolcvan százaléka tőlük származik.” Hiányolta továbbá az országon belül a más vidékeken dolgozó szakemberekkel való összefogás szükségességét, valamint a hazánkkal való kapcsolatot. „Mondanunk sem kell, hogy a folyóirat olvasóit bizonyára hazánk más vidékein és a Magyarországon folyó nyelvoktatás is érdekelné. Ugyanis nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy mind Horvátországban, mind pedig Szlovéniában folyik a magyar nyelv környezeti nyelvként való tanítása, Magyarországon viszont a nemzetiség iskoláiban tanulják ezen a szinten hasonló körülmények között és rokon célkitűzésekkel a magyar nyelvet” — írta 1983-ban.

Sokoldalú szerkesztői munkájának bemutatására négy könyvet említek: 1. Horváth Mátyás: Olvasókönyv (5. osztály). Elég a gondos szerkesztést kiemelni, az igényes illusztrációkat, valamint azt a tényt, hogy a szemelvények között szerepel Csépe Imre: Feketici vásár című olvasmány is (191). 2. Dávid András: A magyar nyelv könyve (közéiskola I. osztály). Erről a tankönyvről pedig elég, ha azt állítjuk, hogy a logikus szerkesztés, a mondanivaló világos tagolása, a tartalomhoz alkalmazkodó tipográfia jelzi különösképpen a szerkesztő munkáját. 3. Kakukkfű Válogatás a mai magyar novellairodalomból; Összeállította Horváth Mátyás (1979.). Itt talán három adat „árulkodik” a szerkesztő úgyszeretéről: az írói szemelvények szerzői (Déry Tibor, Fekete István, Sütő András, Tamási Áron, Veres Péter stb.), a gondosan mérlegelt szómagyarázatok a könyv végén, valamint a fényképpel illusztrált legfontosabb adatok az írókról. 4. Hol volt, hol nem volt. Meseválogatás; összeállította Dávid András (1981.). Erről pedig csak annyit jegyzek meg, hogy aki ismeri a könyvkészítés folyamatát, annak látnia kell és kézbe vennie ezt a kötetet, hogy értékelni tudja a szerkesztői munkát.

Végül külön kell szólnunk Sárosi Károly szótárkészítő tevékenységéről. A mű címe: *A magyar nyelv alapszótára 1979.*¹ Szakvéleményező: Kelemen József és Szende Aladár, szerkesztő: Szarvas János. Idézet az előszóból: „A magyar nyelv alapszótára azt a szókinccsminimumot öleli fel, amelyre a legeredményesebben alapozható a magyar nyelv célnyelvként való tanítása az általános iskolában. A szótárt nemcsak a tanulók, hanem a nyelvtanárok, a tankönyvszerkesztők és a lektorok is eredményesen forgathatják, sőt még azok számára is értékes adatokat nyújt, akik az anyanyelvet oktatják” (4). Életrajzából tudhatjuk a következőket a munka részleteiről: „Száz meg száz kisdíák dolgozatát, magnóra vett beszédét cédulázzgatta hónapokon, éveken keresztül, hogy felmérhesse, melyek azok a szavak, amelyek leggyakrabban fordulnak elő a 6–10 éves vajdasági magyar gyermekek írásában, beszédében.”

Az elmondottakból talán kiérezhető, hogy Sárosi Károly személye elválaszthatatlan a vajdasági magyar nyelvoktatás elmúlt évtizedeinek történetétől. Munkássága dokumentálja azt az utat, amit az anyanyelvápolás megtett, életében elért, és hogy mennyivel járult hozzá ő tevékenységével. Aki gondosan tanulmányozza a pedagógiai működését, az egy alkotó ember tapasztalatairól, törekvéseiről kaphat tájékoztatást. Munkájának eredménye tekintélyt vívott ki nemcsak a Vajdaságban, hanem hazánkban is pedagógus és nyelvész körökben.

Ennek a munkás életnek vetett véget a kérlelhetetlen halál 1986. február 4-én, amikor szó szerint szívét áldozta hivatásáért, az anyanyelvápolásért, azért a nyelvért, amelyet anyanyelvének vallott, amelyen a költővel szölvá: „Balassa vallott, Vajda verselt, / Dózsa kiáltott, Mikszáth írt ezen; / Arany tündöklött, Csokonai perzselt;” . . . „Vagy végzetem talán, hogy véled / Rajongó harcom hasztalan harcolom” . . . !? Mindig bízott abban, hogy akikért ezt a munkát vállalta — tanítványai — viszik majd tovább abban a szellemben, amit a költő barát — a már idézett Fehér Ferenc — így énekelt meg *Köszönt egy kislány című* versében: „hozza édesanyák, és nagymamák / lelkére kötött intelmét, tanát. / Hozza felém, itt, e Tisza-közében / a hitem, a nyelvem, a szerelmem.”

Graf Rezső

A nyelvi játékok hatékonysága az általános iskolák anyanyelvi óráin

Megtisztelő feladat elvégzésére kért föl a Magyar Nyelvőr szerkesztősége 1988 decemberében: írjak egy dolgozatot arról, miként alkalmazom a nyelvi játékokat az anyanyelvi órákon, és milyen azoknak a nyelvpedagógiai hatása és értéke.

Szép a föladat, megtisztelő is, ám nem könnyű. Egypár évi ösztönös próbálkozás után — tehát kísérleti és ellenőrző tagozatok, valamint fölmerés hiányában — következtetni és didaktikus értékelést adni, didaktikai tanácsokat mondani a felelősségtudat súlya alatt, a föladvállalás és segíteni akarás terhe alatt egy kicsit önbizalom-ernyesztő. Elmondhatom hát azt, amire

eddig — szerény véleményem szerint — mint sikerélményre tekinthetek. Kartársaim — bízom: itthon és külföldön egyaránt — továbbfejleszt(het)ik eddigi eredményeimet. Figyelembe kell vennünk azonban azt a természetes többnyelvű környezetünket, amelyben vajdasági tanulóink növekednek, amilyen nyelvi hatások érik anyanyelvi fejlődésüket mind a család és rokonság nyelvi befolyása alatt, mind a rokonságon túli környezetük spontán érintései által.

A jugoszláv alkotmány és a jugoszláv törvények szavatolják és biztosítják a nemzetiségek számára is az anyanyelvű és anyanyelvi oktatást, általános és középiskoláinkban egyaránt. Hivatali nyelvünk és közigazgatási úrlapjaink is kétnyelvűek. Csantavér igen homogén nyelvű település. A mintegy tízezer lelket számláló falu nagy hányada magyar anyanyelvű és magyarul kommunikáló lakos. Persze ez nem jelenti — mert nem is jelentheti — azt, hogy a magyar mint anyanyelv az idegen hatásoktól mentesen, tájnyelvi, délszláv és egyéb nyelvi beütések nélkül, tiszta magyarosságában fejlődnek. Naív értelmezés volna ez. Érthető és természetes is, hogy ötnyelvű vajdasági környezetünkben, a különféle nyelvek érintkezési pontjain, kisebb-nagyobb mértékben nyelvi keveredés jön létre, hogy egyik nyelv hatással van a másikra, hogy olykor „forrásnyelvi” kifejezéseket fogad be a „célnyelven” beszélő, hogy olykor román, ruszin, szerbhorvát, szlovák szót (szavakat) hallhatunk a magyarul beszélőtől, vagy éppen fordítva. Az öt vajdasági nyelv érintkezési pontjai igazolják ezt, bár adatokkal nem szolgálhatok.

Ehhez az ötnyelvű környezetnyelvies gondolatsorhoz kapcsolható Deme László egy megállapítása (idézi Szelei István: Nyelvhasználatunk etikája — Nyelvművelő füzetek, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985). Eszerint a nyelvet nem szemléljük úgy, „... mint önálló és önelvű rendszert, csak mint eszközrendszert, amely a beszéd szolgálatában áll”. Ekkor pedig — bővíthetnének Deme László gondolatát — egyéni szabadságjogok, az eszközrendszer egyéni fölhasználási joga is létezik. Mert végső soron mindenki úgy beszél, ahogyan az egyénisége meghatározza és óhajtja. Ez az egyéni szabadságjog viszont mindenütt él, nemcsak Jugoszláviában. Tanári berzenkedésekre, egy dolgozatjavítási órán, mert szóvá tettem a hangosabb természetű 15 éves myolcadikos tanulónak, hogy miért írta a szerbhorvát *prikolica* (= pótkocsi) szót a mondatába, amikor azt magyarul *pótkocsinak* mondjuk, szóki-mondóan közölte véleményét: „Azért írtam, mert mindenki így mondja a faluban.” És ebben jórészt egyetértek vele. A másik meg a szó eredeti írásmódját védte: „Azért írom így, mert nekem az angolos *disco* jobban tetszik, mint a magyarosított *diszkó*.” Egyszerűek, közvetlenek és barátiak is a megfogalmazásaik. Nem jognyelvi és nem nyelvtudományi meghatározások ezek a válaszok, csupán a nyelvhasználatot illető egyéni szabadság hitvallása és megvallása. A tanári munkát persze az ilyen egyéni nyelvhasználati jog is nehezíti, úgyszólván világszerte.

Kétségtelen azonban — és ismét természetes —, hogy a négy vajdasági nyelv mindegyikében legjobban észlelhető az ötödiknek, a szerbhorvát nyelvnek a hatása. A vajdasági magyar gyerekeknek szinte mindegyike pl. *prikolicát* (= pótkocsit) kapcsol a traktor után, megissza apjával a *szokkot* (= szörpöt), és azután indulnak a mezőre. Szabad idejében pedig *patikát* (= torna-cipőt) húz a lábára a fiú is, lány is, *trénerkát* (= melegítőt) vesz magára, és úgy megy a sportpályára *kosárcázni* (= kosárlabdázni), miközben az anya esetleg bevásárolni megy a *Centár* (= Centrum) áruházba.

Nekünk, tanároknak tehát „A hazai nyelvállapotokra kell építenünk, messzemenően figyelembe véve a magyar nyelvtudomány teljesítményeit” (i. m. 10). De: a sajátosan vajdasági ötnyelvű környezet mintha megingatná kissé azt az alábbi tételt, amely szerint (i. m. 10–11) nem beszél(het)ünk „jugoszláviai magyar nyelvről, mert olyan nincs, csak magyar nyelvről Jugoszláviában, mert ezen a nyelven beszélünk ott is.” Kétségtelen, ez nagyrészt így is van. De a fentebbi tények rámutatnak némileg e gondolat Achilles-sarkára, mert a magyarság mindennapi beszédében gyakran elhangzik egy-egy nem magyar nyelvi eszköz is, mintha — uram bocsá! — afféle keveréknyelv volna születőben. A tanárok ui. óráról órára tapasztalják, hogy egy kicsit mégis másféle ez a mi jugó-magyar beszélt nyelvünk, hogy másféle (értsd: a környezetnyelvi) gondok is gátolják az eredményesebb iskolai munkát, az iskolai nyelvművelést és nyelvi nevelést, a tanár nyelvpedagógiai sikerélményét, amint azt később (uo. 11) olvashatjuk is, hogy a figyelmet nem az általánosra, hanem a különösre kell fordítanunk.

Többynyelvű környezetben élve, egészen természetesként vetődnek föl az ilyen gondok. A külső nyelvi hatások és beütések az esetek sokaságában maradandók is. Van tehát gondjuk az ilyen iskolá(in)knak, hogy küzdjenek az ilyen és hasonló, erőteljesebb beütések ellen. Gyakran azonban hiába küzdenek az idegen hatásözön ellen, az egyéni nyelvhasználati szabadságjog vitalitása sok tanulónál erőteljesebb. A tanuló csak néhány óráig van az iskolában, élete nagyobb részét a családi, rokoni és baráti környezetében tölti el, ennek nyelve tehát szuggesztívabb hatással van rá. És ezt a nyelvet hozza magával az iskolába, részben ilyen keveréknyelven kommunikál az iskolában is, azon kívül is. Van tehát mit csiszolni a tanárnak, ha ez egyáltalán sikerrel kecsegtethet. Sajnos a tapasztalatom inkább azt sugallja, hogy ellentmondjak a túlzott derülátásnak. Adott és hasonló körülmények között ez érthető is, természetes is.

Ezt a bonyolult helyzetet támasztja alá Kossa János gondolata A mi nyelvünk c. könyvében. Meglátása szójátékos, mégis mélyen kettős értelmű: a mi nyelvünk az anyanyelvünk, a mi nyelvünk pedig a jugoszláviai magyar nyelv. Jugoszláviai környezetünkben tehát (Szeli István i. m. 13) „Magunknak kell kikísérletezni, fölfedni, megtalálni a módját, hogy... elszigeteljük a nyelv szervezetébe került idegen anyagot, esetleg nyereségre váltva a hátrányt”.

Viszonyainkra vonatkoztatva Dengl János pontosabban látja a vajdasági magyar nyelvhasználat mibenlétét is (Szeli: uo. 17): „...nem a nyelvtan szabályai állapítják meg az uralkodó nyelvhasználatot.” A vajdasági magyar nyelvhasználatunkra is érvényes ez a meglátás, mégpedig az ötféle környezeti nyelv kölcsönös hatása miatt.

Az anyanyelvi nevelés a szó szerint értelmezhető homogén környezetekben sem nehézségmentes. A táj- és népnyelvi beütések ellen ott is küzdeni, olyik esetben vért kell izzadnia a magyar szakosnak — a siker akkor sem lelkesítő. Hasonlóan nem kis gondok ellen kell küzdenie a nemzetiségi ajkú tanárnak sem, hogy a felsorolt problémákat könnyűszerrel leküzdhetné, annak ellenére, hogy az anyanyelvi és anyanyelvű oktatás törvényekkel biztosított és garantált. Mert a nyelv minden környezetben — és nemcsak a magyar nyelv — egyike a legelvontabb, legabsztraktabb tantárgyaknak, közel kell tehát vinni a tanulókhöz. Megközelíthetőbbé, érdekesebbé, vonzóbbá kell tenni, hogy tessen a tanulók legalább egy bizonyos százalékának. A többiek las-

san-lassan majd csak csatlakoznának. De hogy érhetjük ezt el? A nyelvi játékoknak órán történő alkalmazásával szerzett tapasztalataim talán egy lépést jelenthetnek előre.

Korszerű didaktikai elvárások

Nem elég a tudományos igazságokat leegyszerűsíteni a tizenéves általános iskolai tanulók szellemi szintjére. A korszerű tanítástan azt is igényli, hogy ez a leegyszerűsített anyag vonzóvá is váljék. Az elvont és száraz nyelvi anyag esetében ez különösen időszerű. Száraz tényekként tanítva ez az anyag nem vonzó, hanem elriasztó lesz. Kell tehát találnunk valamit, ami vonzóvá teszi a nyelvi anyagot, ill. vonzódóvá a tanulókat. A tanárnak lépten-nyomon gondolkodnia és ügyeskednie kell, hogy létrehozza a tananyag és tanuló között a vonzást, ill. a vonzódást.

A nyelvi játékok szakköri óráin eszméltem rá, hogy ez az anyag t a n a n y a g p ó t l ó v á is válhat. Próbálkoztam vele, tudva azt, hogy nemcsak a szakkörtagok, hanem minden tanuló szeret játszani. Ugyanis a korszerű oktatásban ma már igényné tette a — mérsékeltlen — tréfás, játékos menetű órákat. Különösen erős igény ez az elvont, száraz tananyag óráin — a nyelvi órákon is. A nyelvi nevelés óráin pedig a játékoság nem is nehéz, a játékok vidámsága jó biztosíték erre. A gyerek viszont legjobban szeret játszani, ő az igazi h o m o l u d e n s, a j á t é k o s e m b e r. És játszhatnak tanulóink a száraz nyelvi órákon is, ha megengedjük, ha lehetőséget adunk rá.

A nyelvi játékoknak órán történő felhasználására az az aktualitás nyújtja a lehetőséget, hogy a gyerekek, a tanulók a legnagyobb mértékben juttatják kifejezésre azt, hogy az ember homo ludens is: tréfás, bohókás és játékos ember. (Egyébként sokféle ember él egyazon személyben: az élet szabta helyzetek hol egyik, hol a másik embert ébresztik föl benne: *homo aestheticus*, *homo faber*, *homo logicus*, *homo loquax*, *homo novus*, *homo oeconomicus*, *homo sapiens* stb. éled föl bennünk szükség esetén.) A tanulók tréfás, játékos oldalát kell kiaknáznia a tanárnak, hogy vonzóbbá tehesse az elvont nyelvi tananyagot: nyelvtant, helyesírást, készségfejlesztést, stílusfejlesztést stb. A nyelvi játékok sokban elősegíthetik a kölcsönös vonzalmat, ha a tanár r u g a l m a s és m e g é r z ő, ha a lehető legmegfelelőbb játékot iktatja be — a tanítási egységét elősegítő — nyelvi órájára. Olykor irodalomolvasási órájára is.

Most azonban csak a nyelvi nevelés óráin használható játékok alkalmazásáról lesz szó. Csak zsugorítva (kevesebb szóval) szólhatok a lehetőségekről, és számbeli csökkentéssel, magyarul: sokkal kevesebb játékról idézhetünk föl lehetőségeket, mint amennyi kínálkozik erre a célra.

A nyelvi játékok értékeiről

A nyelvi játékok értékeiről már sokan írtak. Könyvek sora jelent meg a nyelvi játékok bemutatásával, ismertetésével. De nemcsak a játékoság kedvéért jelentek meg ezek. Ha ezeknek a könyveknek a sorai között is olvasunk, láthatóvá válik a játékok n y e l v p e d a g ó g i a i értéke is: nyelvhelyes-ségre szoktatnak, nyelvi alapismeretek birtokába juttatnak stb. Ilyen oktatási-nevelési értékük — részletesebben kifejtve — a következők például:

— A helyesírási készséget úgyszólván minden játék fejleszti, hiszen a többségük esetében írni kell (lehet).

- A szókinszbővítésben vitathatatlan a hatékonyságuk.
- Nyelvi és gondolkodási fantáziát fejlesztenek pl. a betű- és szórejtvények, a különféle szógyenyletek.
- Stilisztikai árnyalatok birtokába juttathatjuk a tanulókat pl. a szótotók és szólottók segítségével, szinonimajátékokkal stb.
- Nyelvi fegyelemre serkentenek pl. a totó- és lottójátékok.
- Szójelentéstani értékük is fölbecsülhetetlen (szinonimák, antonimák, paronimák stb.).
- A gondolatösszövés képességét segítik a mondattani játékok.
- A beszédhangok szemantikai értékeire ébreszthetjük a tanulókat a hangtani játékok sokaságával.
- Betekintést nyújthatnak a játékok nyelvünk múltjába és jelenébe.
- A játékos rejtvények és ábrák kimondottan a g o n d o l k o d v a k e r e s é s képességét fejlesztik.
- A szójátékos nyelvi játékok elsősorban az egészséges humorérzéklet fejleszthetik a tanulóknál.
- Végül, de nem utolsósorban, bepillantást nyerhetnek a tanulók anyanyelvünk trefás, titokzatos, sajátos, gondolatokat ébresztő, egészséges labirintusába, ahol majd el tudnak később igazodni.

Sorolhatnánk tovább is, mert a nyelvi nevelés lehetőségeit korántsem merítettük ki. Ha a tanítási egységünk lehetővé teszi pl. azt, hogy rámutassunk: az idegen személynevek nem fordíthatók le, látni fogják, hogy nem mondhatunk (írhatunk) *Lándzsarázó Vilmost* és *Keserű Miksát*, csak *William Shakespeare-t* és *Makszim Gorkijt*, nem emlegethetünk *Szabó Erzsébetet*, csak *Elizabeth Taylort*.

Néhány didaktikai tanács

A nyelvi játékok alkalmazása során és hatékonyságuk alapján néhány tapasztalat birtokába jutva, az alább következő didaktikai tanácsok megízlelendők lehetnek, azokat javasolhatom. A tapasztalatokból leszűrt tanácsok azonban nem konkrét osztályokra, hanem az általános iskola 1—8. osztályaira vonatkoznak. Tanára, módszeres egysége és osztálya válogatja, hogy mely tanács hol és milyen nyelvi órán szívlelhető meg, a 2—3. vagy a 7—8. osztályban alkalmazható-e. A kettős didaktikai kérdés viszont az, hogy milyen nyelvi játékot és a tanóra mely részében alkalmazhatunk, valamint az, hogy órán történő foglalkozás legyen-e, vagy inkább házi feladat. Ezeket tartva szem előtt, eddigi tapasztalataim az alábbi igények betartására serkentenek:

- A játékokat általában az óra utolsó perceiben, a begyakorlási részben használjuk fel!
- Könnyebb játékokat, játékos föladatokat az óra utolsó néhány percében használjunk fel!
- Nehezebb és időigényesebb játékokat inkább házi feladatként alkalmazunk!
- Könnyebb játékoknál a tanulók legyenek aktívabbak, a tanár csak serkentsen és irányítson!
- Nehezebb játékoknál a tanár állandó serkentő erő legyen, a tanulók inkább csak a megoldók legyenek!
- Igen gyakran a tanárnak kell kimondania a serkentő szavakat, szókapcsolatokat, a p é l d á k a t, hogy ne vesszen az idő, míg a tanulók példá-

kat keresnek! Olykor a tanulók ismerethiánya miatt is aktivizálnia kell magát a tanárnak!

— Időigényesebb munka, megoldás inkább házi föladat legyen, mert netán írni is kell, a tanulók örömmel végzik, mert játék!

— A tanulók fejlettségi szintje nem mellőzhető: alsóbb osztályokban könnyebb, a felsőbbekben nehezebb játékváltozatokat adjunk!

— Sok játék(változat) több tanegység után is felhasználható, csak ügyeljünk a „játékszabály” szigorára: alsóbb osztályokban engedményekkel, felsőbb tagozatokban szigorúbb kívánalmakkal menjen ugyanaz a játék!

— Írásigényesebb játék házi feladat legyen, az órából alig juthat a játékos gyakorlásra két-három perc!

— Szavak és szókapcsolatok gyűjtögetését az órán csak szóban végeztessünk, így gazdagabb készletre van kilátás!

— A játékos fejtőrésre és megoldásokra legyen a tanárnak kellő nagyságú gyűjteménye, hogy példával serkenthesse a tanulói jókedvet és fantáziát! Nem várakozhat az órán, hogy a tanulók keressenek megfelelő példákat! Ilyen gyűjtemények pl. Színes állatok: *feketerigó, barnamedve, ezüstróka, vörösbegy* stb.; Csak külföldi áru?: *franciakulcs, franciasaláta, spanyolviasz, svédsekrény* stb. Kisbetűs személynevek: *ádámgomb, ádámkosztüm, csutkarozi, jancsiszeg* (-szög), *katicabogár* stb.; Ennyien gyalog?: *gyalogakác, gyalogbab, gyalogmadár, gyalográdió* stb.; „Állati” összetételek: *egérút, ökörnyál, számárköhögés, tigrisbukfenc* stb. Hasonlóan antonim gyűjtemény (könnyebb és nehezebb példákkal), paronim szópárok gyűjteménye, palindrom szókészlete stb., stb. (A tanár a kiemelt előtagokkal és hasonlóan serkentsen!)

— Minden olyan gyűjtemény hálás és hatékony lehet, amelyet könnyen kapcsolhat a tanár (tanítónő) a nyelvi tanítási egységéhez.

— A játéklehetőségeket nem kell — és nem is lehet! — erőltetetten kapcsolni az egészhez, mert a tengernyi játék közül könnyen kiválasztható a legjobban célravezető játékanyag. (Jómagamat az a gond kínoz gyakran, hogy melyiket iktassam be órámra a mintegy 1100 játék és játékváltozatos gyűjteményemből.)

— Ha olykor egy-két megoldás várat magára, a tanár „súghat”, segíthet a tanulónak gondolatserkentő szóval (szavakkal). Olyik esetben ez szükséges is lehet. Ha így igyekszik a tanár, hamarosan kellő rutinra tesz szert.

— Ha a gyakorlásra minimális idő marad az órából, vagy ugyanaz a játék íráshoz kötendő (!), akkor az házi föladat legyen inkább, a tanulók élvezettel játszógnak, miközben észre sem veszik — a beléjük csordogáló nyelvi gyógyírt.

— Szó- és gondolatmagyarázatot a legtöbb esetben kérnünk kell a tanulóktól! Látnunk kell, „azonos hullámhosszon” van-e a tanuló a jelentés-tartalommal!

Hogyan használjuk föl a játékanyagot?

Az anyanyelvi tananyag minden területéhez és részterületéhez — a hangtántól a szótanon át a mondattanig — hatalmas mennyiségű játékos tevékenység kapcsolódhat, ide értve a készségfejlesztést, helyesírást, rokonértelműséget, a szavak toldalékolását stb. A játékok az alsó és felső tagozatokban egyaránt használhatók, nem feledkezve meg a tanulói szintről, és aszerint meghatározni az egyszerűbb vagy összetettebb elvárásokat: mindig a szint-

nek megfelelően kell „tálalnunk” a játékos anyagot. Magyarán: ugyanannak a játékos gyakorlásnak alsóbb osztályokban a könnyebb, felsőbb osztályokban az igényesebb változatát alkalmazzuk. Sok játékot ui. több osztályban is felhasználhatunk — 3., 5. vagy épp a 7.-ben — figyelembe véve a játék nehézségi fokát, a tanár és a tanulók aktívabb-passzívabb tevékenységét, a játékoság időigényességét, az írásbeliség fontosságát stb.

Hogy próbálkozzon hát az anyanyelv szakos tanár (tanítónő) a nyelvi játékokkal az óráin, hogy egyengethesse a sikerélmény útját?

Mindenekelőtt keresse meg a tanegységéhez legjobban és legkönnyebben kapcsolódó, az egységet segítő játékot! Óravázlatát úgy állítsa össze, hogy a játék a tananyag feldolgozása után kerüljön sorra! Természetesen ha lesz még rá idő, és mondhatja a tanulóknak: most pedig játszunk egy kicsit. Közben el kell mondania a játékoság értelmét és lényegét, hogy lássák a tanulók a célt: ma ezt tanultuk, játszadozva ezt gyakoroljuk.

Csupán néhány játékos gyakorlást mutathatok be, kapcsolva őket a nyelvi tananyag egyes részterületeihez.

A h a n g o k és b e t ű k tananyagához kapcsolódnak pl. az ilyen játékok, és valahogyan így:

— Ma hangokról és betűkről tanultunk. Ezek értékét akkor láthatjuk meg igazából, ha tapasztalhatjuk, hogyan változik meg a szó jelentése, ha egy hangot (betűt) még a szó elejére mondunk (írunk). Bármilyen hangot oda tehetünk, ha a szó új jelentést nyer. Például hogyan fog megváltozni az *árok* szó jelentése, ha a megfelelő mássalhangzót teszünk elébe? A jelentést meg kell magyaráznotok! — Lehetséges megoldások: *bárok, cárok, károk, tárok, várok, zúrok* stb. A szó végére is tehetünk ilyen hangokat: *apa — apacs, apad, apai* stb.

— A kétjegyű mássalhangzókkal foglakoztunk ma. Most, persze játékosan, bebizonyítjuk a matematikatanároknak, hogy $2 + 1 = 2$, $3 + 1 = 3$. Próbáljuk csak meg! Én mondok egy szót, ti tegyetek hozzá még egy betűt, hogy $2 + 1 = 2$ legyen! Mi is fog történni? Az általam mondott szó valamely mássalhangzója kétjegyűvé válik. Na nézzük! Ki lesz ügyesebb és gyorsabb? — És a tanár indít minden játékmozzanatot. Pl.: *ás + z = ász*; továbbá: *és, kos, ős, vés, talán* stb. (A megoldások: *ész, kosz, ősz, vész, talány* stb.) Persze a szó elején is történhet a módosulás *zah — szab, sir — zsír, sók — csók, zár — szár, zúr — szúr* stb. — Nyugodtan adhatjuk házi föladatnak a gyűjtést: ki tud több hasonló szót találni, amikor $2 + 1 = 2$, $3 + 1 = 3$ marad, mert az egyjegyű mássalhangzóból csupán kétjegyű lesz. Élvezettel csinálják a tanulók.

— Mi van a burokban? — kérdezhetjük egy másik játék címeként. Olyan szavakat kell itt mondanunk, amelyekről ha leválasztják az első és utolsó hangot, új szó marad helyette, és olykor szókapcsolat is létrejöhet: *fokosa okos, igéző géz, ítélő tél*; vagy éppen családnevekkel: *Dévai Éva, Kállai Álla, Rontó ont* stb. A tanár a „burkos” szót mondja, a tanulók meg kapcsolják a „burok nélküli” formát, így születik meg a szókapcsolat.

— Egyszer vagy többször? — Most is a tanár legyen a serkentő erő! A szópárok hosszú hangzós példáit mondja mint egyszeri történést, a tanulók válaszolnak a rövid hangzós párjukkal: *dobban — dobog, csobban — csobog, roppan — ropog* stb. A szóválaszokat persze fordítva is kérhetjük: *kopog — koppán, lobog — lobban, recseg — recsen* stb. — Ez a gyakorlás a rövid és hosszú mássalhangzók írását és ejtését segít(het)i elő.

— A rövid és hosszú mássalhangzók írását a mai játékunk fogja segíteni. Én mondom a hosszú hangzóval írandó szót, ti meg hozzámondjátok a rövid

mássalhangzóval írandót: *vassal*... (vasal), *fejjel*... (fejel), *fűrésszel*... (fűrészel), *hassal*... (hasal) stb.

A betűrend gyakorlásának lehet pl. ilyen játéka:

— Ki lesz az első? c. játékkal foglalkozunk most. De ez most házi feladat lesz. — Betűrendi zavarokkal íratunk le öt szót, két-három szócsoportot, a tanulók meg sorszámozzák a pontos sorrend szerint. A föladatazók kezdődhetnek más-más kezdőbetűvel, azonos kezdőbetűvel, sőt komolyabb sorrendi esetek is sorra kerülhetnek. Pl.: *sziget, csont, zsír, kotor, bakfis; körte, kalapos, kovács, kér, Kati; vagy, Végh, Vég, Vígi, vágy* stb.

A hangrendi anyag gyakorlásához is rámutatunk néhány, az ezt szolgáló játékosságra.

— Harmadik hangrend kell! — mondhatja a tanár a játék bevezetőjéhez. Itt a tanár legyen aktívabb! Mond pl. két személynevet vagy közszót, más-más hangrendűt, a tanulók keressenek harmadik hangrendű megfelelőt. Pl.: *Endre, Gábor* — ? (a válasz: *Béla, József, István* stb.). Családnevekkel és más szavakkal is gyakorolható ez.

A szótagolás (elválasztás) gyakorlásához csak egy játékot idézek, természetesen sok más is van.

— Most pedig játsszunk egy kicsit a szótagokkal! — mondja a tanár. — Két szótagú szavakat mondok, és akire rámutatok, föleseréli a szótagokat, és úgy mondja ki a szót. Tehát: *beszél* — *szélbe, csatár* — *tárca, csikar* — *Karcsi, diós* — *ósi, gida* — *dagi, hamar* — *marha, kapus* — *puska, karó* — *róka, kaszál* — *szálka, maró* — *Róma, Radó* (mondjuk meg!: családnev) — *Dóra, satu* — *tusa, Gazsi* — *Zsiga, Laci* — *Cila* stb.

Helyesírás hoz is van bőséges játékmennyiség. Nézzünk egypár lehetőséget!

— Ma a *j* és *ly* írásával foglalkoztunk. Most jön a játék. Készüljetek, ti fogtok dolgozni! A játék szerint összeveszett a *t* az *ly*-nal, és a szótövekben, a toldalék nélküli alakokban nem tűri maga előtt. Az ilyen szavakban tehát *j* betűt írunk mindig. Mondjatok példákat! — Esedékesek: *ajtó, bojt, bojtár, ejt, fajta, fejt, gyűjt, gyűjt, lejt, lejtő, rajt, rejt, rojt, sajt, sajtó, sejt, sujtás, fojt, hajt, hajlás, tajték, verejték* stb. — Ha úgy alakul az időlehetőség, válthatunk is: az *r* is haragban van az *ly*-nal, csak ez meg maga után nem tűri meg. Keressünk ilyen szavakat is! — Lehetségesek: *árja* (nép), *borjú, cserje, erjed, férj, fűrj, gerjed, kurjant, orja, örjög, perjefű, sarj, sarjad, terjed, zürjén* stb. (A *karja* nem volt jó példa — ha mondanak ilyet is —, mert ott már toldalékban van a *j* hang.) De most nézzünk valami mást! Tudnátok-e olyan példát mondani, amelyben a *-jt-* és *-rj-* esete is előfordul? No, ha nem, hát majd én mondok: *bojtorján, lajtorja*.

A szóelválasztás gyakorlásához könnyebb és nehezebb játék-lehetőségek egyaránt kapcsolódnak.

— Ma is az elválasztással foglalkoztunk. Ravasz szavakat mondok, vigyázzatok, hogy választanátok el! Figyeljétek: *csatár, felül, karóra, megint, Liszt-est* (ravasz!), *bojtár, rémeset, rémest* stb.

— Hol is választjuk el az összetett szavakat? Oldjátok meg!: *földrajz, rendőr, rézdrót, vaspálca, vasút*; ravaszabb példákkal: *alagút, belügy, csalétek, csapágy, ebugatta!, egyenáram, egyszeregy, esernyő, feladó, ficsúr, jelige, kényúr, kézelő* stb.

Összetett szavak gyakorlásához is vannak játékos lehetőségek. Pl.:

— Magyaróra után most biológiai percek következnek. Én mondok egy állatnevet, ti kerestek olyan szót, amellyel együtt összetélt alkot, és az ilyen szavakat szinte mindenki ismeri. Ti is. Figyeljünk hát !: *béka*(ugrás), *bika*(nyál), *csiga*(ház, -lépcső, -tészta), *csirke*(fogó), *egér*(fogó), *farkas*(görcs, -vakság), *galamb*(ősz), *golya*(láb), *hernyó*(talp) *kakas*(tej), *kecske*(rím), *lepke*(súly), *liba*(sor), *ló*(kötő), *macska*(köves, -szem, -zene), *madár*(tej), *őz*(barna), *róka*(lelkű), *sas*(orr), *tyúk*(szem), *veréb*(ugrás, -ugrásnyira) stb.

— Magyaróra után menjünk külföldre! Népvneket mondok, ti meg kerestek hozzá egy másik szót, hogy összetétel legyen vele. Figyeljünk !: *angol*(keringő, -kert, -kór, -kürt, -park, -szalonna, -tapasz, -pipa, -barát, -könyv, -óra, -tanár) stb. — Házi feladat: gyűjtsetek más népvnekekkel is összetételeket! Ki talál többet?

— Így is jó, úgy se rossz — játék következik. Mondok hát összetett szavakat, ti fölcserélték a tagok sorrendjét, és úgy mondjátok ki a szót. A jelentést magyarazzátok is meg! Kezdjük hát: *bábfilm* — *filmbáb*, *babkaró* — *karóbab*, *csontleves* — *levescsont*, *drótkerítés* — *kerítésdrót*; továbbá: *emlékmű*, *hatszáz*, *házbér*, *kőpor*, *porcukor*, *szájpaddlás*, *szemüveg*, *színház*, *ugró-rúd*, *vasrúd*, *versenylo* stb. stb.

A szinonimák megismeréséhez is vannak bőséggel lehetőségek, illetőleg azok játékos gyakorlásához.

— Most mondjatok rokon értelmű szavakat a következőkhöz: *megy*, *meghalt*, *nevet*, *részeg*, *sír*, *ver* stb. Lehet szebb és csúnyább, komoly és tréfás, gúnyos és argó, szólások és szólásszerűek, lassúbb és gyorsabb tempót, enyhébb és erősebb fokozatot kifejező is. Lássuk hát a *megy* szavunk lassúbb és gyorsabb jelentésű alakjait!

— A mai órán mondatokat fogtok tőlem hallani. Lesz bennük egy-egy eltévedt szó is. Ezeket kell kicserélnetek megfelelőbbre. Figyeljetek?: *Éltipegett* mellettem egy autó. A kis boci bánatában *elpityeregte* magát. János bácsi elfáradt a munkában, de *szárguldott* hazafelé. Maris néni a botjára támaszkodva *vágtatott* a szomszédba. Jóska *kimosolyogta* tréfálkozó társait. (A kiemelt szavakat persze több mással lehet helyettesíteni.)

— Szép — csúnya szópárokat fogunk most gyűjteni. Én mondom a szebbet, ti mondjátok a csúnyábbat: *arc* — *pofa*, *eszik* — *zabál*, *iszik* — *pityizál*, *kéz* — *mancs*, *mosolyog* — *vigyorog*, *nevet* — *röhög*, *sír* — *bőg*, *vitázik* — *pofázik*, *zsémbeskedik* — *mortyog* stb. (Persze más pejoratív formák is hallhatók a tanulóktól.)

A szóképzés módok tanításához is kapcsolhatók játékos gyakorlások. (A mai képzésmódok jobban megragadják őket.)

— Csak szavakat mondok. Próbáljátok megmagyarázni, melyik két szó vegyítésével (kontaminálásával) születtek: *Adidas*, *citranacs*, *csokréta*, *humoralista*, *lábusz*, *motel*, *ordibál*, *vicsege*, *zargat* stb.

— Igen gyakoriak napjainban az -i képzős szavak és hasonló képzőkkel alkotottak. Csonka tőhöz mondják a gyerekek, főleg ők, és mondják az ilyeneket: *Balcsi*, *csoki*, *fagyí*, *nagyi*, *pulcsi*, *voncsi*. . . Soroljátok tovább! (Diáknyelvieket is fogunk hallani tőlük: *diri*, *doli*, *oszi*, *töri* stb.)

A m o n d a t t a n anyagához is bőséggel van játéklehetőség. A mondatrészekről az egyszerű mondatokon át az összetett mondatokig. Egypár lehetőség:

— Ma a jelzőkről tanultunk. Érdekes játékkal folytatjuk. Mondok egy szót, amelyet nektek visszafelé kell „olvasnotok”, és ha a kettőt összekapcsol-

játok, jelzős szerkezet születik. A szerkezet jelentését meg kell magyaráznotok! Tehát: *dőre* → *erőd* = *dőre erőd*; továbbá: *dán nád*, *erős sőre*, *kész szék*, *komor romok*, *koros sorok*, *merev verem*, *nyári irány*, *nyárfás sáfrány*, *rőt tör*, *tág gát*, *uras saru*; *ezer reze*, *sok kos*; *Arany nyara*, *aromám mámore*, *ered dere*, *eresz szere*, *eső őse*; stb. Magyarázzuk is meg, gyerekek, és tegyük — ha lehet humoros — mondatba a jelzős szerkezeteket! Érdekes és humoros lesz.

— A tómondatokkal foglalkoztunk. Mondjatok ilyeneket! Jók voltak a példák, de érdekesebb módon is születhetnek tómondatok. Mondok egy szót, ti azt képzeletben visszafelé olvassátok, összekapcsoljátok, és máris megszületett a tómondat. Figyeljete, meg kell magyaráznotok a mondatok jelentését! Könnyítésül megsúgom, hogy a névelőket odagondolva, könnyebb lesz megmagyarázni, esetleg egy határozót is beleérezve. Rajta hát!: *akóm móka*, *aktám mátká*, *kar rak*, *lába abál*, *lék kél*, *létem metél*, *lúd dúl*, *gól lóg* (a levegőben), *őzem mező*, *rácsom mocsár*, *rém mér*, *rút túr*, *serege egeres*, *tők köt*, *urad daru*, *zár ráz* stb. Ravasz szavak ezek így, de amint mondtam, érthetőbbek és érdekesebbek lesznek a névelők segítségével. Sokuk kész humor lesz. Mondattá is válhatnak. Hadd lássuk őket!

— Mondtuk a mai órán, hogy a tárgy ragja a *-t*. Ezt azonban összetételekben legtöbbször nem mondjuk és nem írjuk. Most ilyen játék következik. Én mondom az előtagot, ti a megfelelő utótagot, majd meg is magyarázzátok a szó jelentését. Nézzük, ki találja meg leghamarabb a megoldásokat! Tehát: *bor*(ivó, -nemissza, -termő), *fa*(vágó), *fal*(védő), *hang*(fogó, -szóró, -tompító), *hó*(hányó), *hús*(daráló, -evő), *jég*(törő), *jó*(akaró), *kémény*(seprő), *kő*(faragó), *köd*(vágó), *lól*(kötő), *növény*(evő, -termelő, -termesztés), *nyak*(törő), *nyelv*(törő), *orr*(csiklandozó, -facsaró), *por*(nyelő, -szívó, -törlő), *regény*(író), *száj*(tátó), *szél*(toló), *szó*(fogadó, -kimondó), *tűz*(álló, -oltó) stb.

*

A tengernyi lehetőségből csak egy cseppnyire jutott. Egy cseppnyi játékra, játéklehetségre hivatkoztam. A kollektív és fölhasználási lehetőségük úgyszólván kimeríthetetlenek. Értékeiket sem ecsetelem tovább. A gondolkodva olvasó tanár ösztönösen fogja megérezni a mögöttük, a bennük rejlő kincset. A tanítási egységhez kapcsolódó játék megfontolt kiválasztásával és didaktikailag átgondolt beiktatásával sikerre és a tanulók kellő hangulatára számíthat a tanár, ami meghozza azután az aszályos nyelvi tananyag vonzását, ill. a tanulók vonzódását. Úgyes tanári vezetéssel és kellő igyekezettel pedig odáig juthatunk, hogy a sikervágy után a mellfeszítő sikerélményt is nyugtázzhatjuk magunknak.

Helyszűke miatt csak néhány nyelvi területhez és egypár tanítási egységéhez szemléltettem a játékos lehetőséget. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy más módszeres egységek nyelvi anyagához nem fűzhető játékos gyakorlás. A hatalmas mennyiségű játéklehetség úgyszólván minden nyelvi egység számára biztosítja a hangulatos — ám fölöttébb hasznos! — játékos gyakorlást. Értékük a tanulók fogalmazásaiban és dolgozataiban látható. Ezt is tapasztaltam.

Sinkovits Ferenc

Anyanyelvünk tanítása külföldön

A pedagógia első és legfontosabb feladata a fiatal generációk nevelése, oktatása, felkészítése az életre. Ebbe a feladatba szorosan beletartozik a hovatartozás tudatának erősítése, a nemzetisztelet — a mi esetünkben talán így: nemzetiségtisztelet — kialakítása, elmélyítése, megtartása. Szívesen vállalt feladat — feladat? inkább hivatás — ez minden tanító és tanár számára, így az Országos Pedagógiai Intézet számára is.

Ebben az intézetben több mint két évtizede folyik a nemzetiségi területen dolgozó magyar pedagógusok továbbképzése, szakmai segítése. Ehhez néhány esztendeje újabb feladat társult: a külképviseletekben, kolóniákon dolgozók gyermekeinek segítése ahhoz, hogy hazatérésük után minél könnyebben tudjanak visszailleszkedni a hazai iskolarendszerbe. Erről a kettős feladatról és teljesítéséről kívánok itt szólni röviden, elsősorban tényekre hivatkozva bemutatni ezt a nagyon fontos pedagógiai és politikai munkát.

I. A külföldi nemzetiségi területeken magyar nyelvet és irodalmat tanító pedagógusok továbbképzése

Az Országos Pedagógiai Intézetben 1982 óta külön részleg, a Hungarológiai Csoport végzi a kétoldalú szerződésben biztosított, külföldön (nemzetiségi területeken) tanító magyartanárok továbbképzésének tartalmi szervezését. Nemzetiségi területeken értjük a jugoszláviai (Vajdaság, Horvátország, Szlovénia), a szlovákiai és szovjetunióbeli magyar nemzetiségek lakta területeket. A fenti országokkal igen jók a pedagógiai kapcsolataink a nemzetiségi továbbképzés területén. A Romániában élő magyar nemzetiségi pedagógusok továbbképzésében nem tudunk közreműködni. Az Ausztriában, Burgenlandban élő magyar népcsoportokat tanító tanárokkal igen élénk a kapcsolatunk. A világ többi részén élő magyarok nyelvpedagógiai problémáival a Magyarok Világszövetsége foglalkozik.

A nemzetiségi területeken magyar nyelvet és irodalmat tanító pedagógusok továbbképző tanfolyamainak (a továbbiakban nemzetiségi tanfolyamok) két szervezeti formája van: *a*) a szocialista országokban (Jugoszláviában és Szlovákiában) szervezett továbbképzés, *b*) a Magyarországon szervezett továbbképzés.

I. A szocialista országokban szervezett továbbképzés. Szlovákiában minden év júliusának első felében egyhetes továbbképzésre az OPI négy előadót küld ki, a magyar nyelv és irodalom tanításának szakembereit (részben OPI-munkatársakat, részben külső előadókat). Ezeknek a tanfolyamoknak a programját 1983-ban hároméves tervben rögzítettük a szlovák féllel egyetértve. 1986 elején volt az újabb hároméves terv megbeszélése. Ez a ciklusos ismétlődés azért mutatkozik jónak, mert a hallgatók három év alatt a tanítást közvetlenül segítő előadásokat hallgathatnak, az előadók végighaladhatnak a szlovákiai iskolák magyar tanterveinek legfontosabb kérdésein, amelyek a szlovák fél kérésére kerülnek csak a továbbképzési tervbe. A hároméves tanfolyam elvégzése után a pedagógusok másik csoportja vesz részt a következő hároméves ciklusban. Az egyhetes együttlét a szlovákiai

magyar pedagógusokkal (ugyanabban a kollégiumban laknak az előadók és a hallgatók) lehetőséget ad arra is, hogy az előadások témáján kívül eső kérdésekről is elbeszélgessenek egymással előadók és hallgatók.

A tanfolyamon mintegy 100 hallgató (alapiskolai és középiskolai pedagógus) vesz részt, a magyarországi előadók egy hét alatt kb. 20 előadást tartanak. A jelentős megterhelés ellenére a magyar előadók szívesen vállalják ezt a munkát, mert a hallgatók érdeklődése, baráti ragaszkodása jelenti az igazi honoráriumot. A tanfolyamok szervezése (szállás, ellátás, segédeszközök biztosítása) kifogástalan.

Jugoszláviában minden év augusztusának utolsó hetében rendezik az ottani magyartanárok továbbképző tanfolyamát. Színhelye általában Szabadka, mert a Vajdaságnak (a legtöbb magyar itt él Jugoszláviában) ezen a részén van a legtöbb magyar tannyelvű iskola. Az OPI erre a kétnapos tanfolyamra két előadót küld (szintén OPI-munkatársakat vagy külső előadókat). A tanfolyam programját a vajdasági Pedagógiai Intézet munkatársai állítják össze, a magyarországi előadók ebbe a programba illesztik bele saját előadásukat. A témákat minden év tavaszán egyezteteti a vajdasági intézet és az OPI a magyar nyelv és irodalom tanításának kérdésköréből. Külön előadások hangzanak el a magyart mint anyanyelvet és mint környezetnyelvet tanítók számára.

A tanfolyamon kb. 100 hallgató vesz részt (alsó tagozat, felső tagozat, középiskola). Évenként részben ugyanazok, részben mások, újak, ezért a ciklusos programot nem lehet összeállítani, így válik szükségessé az évenkénti egyeztetés. A magyar előadók a két nap alatt 5—6 előadást tartanak, minden alkalommal fogadja őket a szabadkai Pedagógiai Intézet igazgatója. A vendéglátás baráti, a szervezés kitűnő.

A jugoszláviai magyar nemzetiségű gyerekek egy része úgy kerül iskolába, hogy egyáltalán nem vagy nagyon alacsony fokon beszéli a magyar nyelvet. Ezért egyre sürgetőbb feladata az OPI-nak — ilyen irányú igény Jugoszláviából is érkezett — a magyar mint idegen nyelv tanítási módszereinek kidolgozása. Ez a probléma nemcsak a jugoszláviai magyar nemzetiségeket érinti, hanem a világ más területén élő magyar vagy magyar származású gyerekeket is.

2. Magyarországon szervezett továbbképzés

a) A szlovákiai magyar nyelvű iskolák tanárai részére szervezett tanfolyam Budapesten,

Ez a tanfolyam minden év márciusában folyik, és 8 napig tart. Résztvevői a szlovákiai magyar iskolák tanárai, szakfelügyelői. A tanfolyam tartalmi megszervezését segíti az, hogy évenként azonos iskolafokról érkeznek a hallgatók. A megszervezésekor abból indulunk ki, hogy az előadósok egy része a felügyelet és a tanácsadás kérdéseit ölelje fel, a másik rész a magyar órák módszertanával foglalkozik, tehát szakmai jellegű. Ezzel az elképzeléssel egyet is ért a szlovák fél. Az előadások mellett fakultatív kulturális programokban is részesítjük a hallgatókat, akik ezeken általában teljes létszámmal részt is vesznek. Az elméleti előadásokat iskolalátogatások egészítik ki, így a nyolc nap alatt valamiféle áttekintést kaphatnak oktatáspolitikánk kérdéseiről, valamint a magyartanítás problémáiról. (Kb. 15—20 előadás.)

Ezen a tanfolyamon 25 hallgató vesz részt, az előadók a fenti témák szakértői közül kerülnek ki. A hallgatók elhelyezéséről az OPI gondoskodik.

b) A Jugoszláviában, Szlovákiában, a Szovjetunióban és Burgenlandban (Ausztria) tanító magyartanárok továbbképzése Budapesten.

Ezt a továbbképző tanfolyamot minden év júliusának első hetében szervezi az OPI. Itt már több probléma jelentkezik, mint az előbbin. Ugyanis a három országból érkező hallgatók különböző iskolafokokon tanítanak (alsó tagozattól a középiskoláig), és (különösen a Szlovéniából érkezők) nem minden esetben magyar szakosak. (1988-ban óvónők, gyógypedagógusok, testnevelők, matematika szakosak is voltak.) Az ő számukra külön előadásokat, foglalkozásokat a nagy szóródás miatt (legutóbb 3 óvónő, 1 gyógypedagógus, 2 testnevelő, 1 matematikus volt itt), valamint a tanfolyam anyagi keretei miatt nem szervezhetünk. (A szerződés az OPI-t csak magyartanárok továbbképzésére kötelezi.)

Problémát jelent az is, hogy a hallgatók egy kisebb része igen rosszul vagy alig beszél magyarul. Ezért a szlovéniai Pedagógiai Intézet külön magyar nyelvű tanfolyam szervezését kéri. Ezt a szombathelyi Pedagógiai Főiskola szervezhetné.

Az itt ismertetett problémák, a hallgatók többszörös heterogenitása miatt azt a gyakorlatot vezettük be, hogy az előadások egy része a mai magyar kultúrát, kulturális életet mutatja be (zene, film, képzőművészet, színház, író-olvasó találkozó, könyvtárlátogatás, az Országház bemutatása stb.), hiszen mai szellemi életünk megismerése olyan szellemi felfrissülést jelenthet a szomszédos szocialista országokban tanító pedagógusok részére, amellyel bizonyára erősíthetik tanítványaik magyarságtudatát is. Az előadások másik része (kb. 50—60%-a) szakmai témájú, és a magyar nyelv és irodalom tanításának kérdéseivel foglalkozik. Ezekben az előadásokban megpróbálunk igazodni a szomszédos országok tantervéhez.

A tanfolyamon 100 hallgató vesz részt. Az előadók szakmájuk legkiválóbbjai, miniszterhelyettes, akadémikusok, tanszékvezetők, rektorok, tudósok, szakfelügyelők, kiváló pedagógusok. Mintegy 25 előadás hangzik el a két hét alatt, de van színházlátogatás, filmnézés, utazás vidéki városokba is. A hallgatók általában elégedettek a tanfolyammal, a vezetők ígérik, hogy igyekeznek magyar szakos tanárokat küldeni.

Ausztriában, Burgenlandban él néhány ezer magyar. Az osztrák kormány a magyar népcsoportoknak is (itt nem nemzetiségnek nevezik) biztosítja a magyar nyelvű oktatást. Velük igen élénk a pedagógiai kapcsolat. Az alapfokon magyartanuló diákok számára az OPI készít tankönyveket. Évenként 2 tanár vesz részt az OPI tanfolyamán.

II. A külszolgálatban lévők (kolóniák) tanköteles korú gyermekeinek iskoláztatása

A Hungarológiai Csoport feladata a kolóniákon tanítók segítése. A külszolgálatban dolgozó magyar állampolgárok (diplomáták, kereskedelmi kiküldetésben levők, tudósítók, külföldön munkát vállalók) gyermekeinek honismereti oktatása a Külügyminisztérium, a Művelődési Minisztérium és az

Országos Pedagógiai Intézet közös gondja. Moszkvában működik honismereti iskola, ahol az alsó tagozatosok magyar tantervek szerint tanulnak, 60 helyen pedig honismereti tanfolyamokon tanulják a magyar nyelvet és irodalmat, a környezetismeret (illetve földrajzot) és a magyar történelmet, hogy a gyerekek hazatérésük után nagyobb zökkenő nélkül tudják folytatni tanulmányukat a hazai iskolákban. Az ezeken tanítók számára szervez a Külügyminisztérium a Művelődési Minisztérium és az OPI évenként egyszer, július közepén továbbképző tanfolyamot. Ezeknek a költségeit az MM és a KM fedezi, az OPI a szakmai részt szolgáltatja, az előadásokat szervezi.

Ezek a tanfolyamok kétnaposak, kb. 10 előadás hangzik el, előadói a fenti intézmények munkatársai. Igen nehéz körülmények között dolgoznak a kinti oktatók, hiszen legtöbbjüknek nincs pedagógiai képesítése, csak családtagként vagy dolgozóként élnek a kolóniákon, és mindenféle elismerés és honorárium nélkül vállalják ezt a nehéz munkát társadalmi munkában. Az OPI által készített különleges tantervekből tanítanak, és küzdenek a szülői ellenállással, a szakmai tudás és a taneszközök hiányával, a tanulócsoportok szinte évenkénti változásával és még igen sok nehézséggel. Ezért fontos feladata az OPI-nak, hogy a lehetőségekhez képest a maximális segítséget nyújtsa. Már 9 kiadvány jelent meg számukra, és az évenként négyszer megjelenő módszertani lap, a Honismereti Nevelés is segíti munkájukat.

Fel is merül egy megoldásra váró probléma. A kinti élő gyerekek legtöbbje megtanulja az ország nyelvét, és nemcsak a gyakori nyelveket, hanem az olyanokat is mint pl. a perzsa, az arab, a kínai, a japán stb. Hazatérve azután, mivel nincs módjuk a gyakorlásra, lassan el is felejtik ezeket a nyelveket, holott rendkívül nagy szellemi kincset tudnának az ország rendelkezésére bocsátani, ha élne itt néhány olyan ember, aki beszéli ezeket a nyelveket. Meg kellene találnunk a módját, hogy hazatérve folytathassák nyelvtanulásukat, tökéletesíthessék tudásukat szellemi gazdagságukat gyarapítva ezzel.

Ezek alapján azt állíthatjuk, hogy a környező országokkal igen jók, barátiak pedagógiai kapcsolatunk. És mivel a szellemi élet legszélesebb rétegeit érintik ezek a kapcsolatok, a pedagógusokat (rajtuk keresztül pedig számtalan szülőt is meg lehet nyerni e kapcsolatnak), talán valamivel hozzájárulhatunk egymás megértéséhez, megismeréséhez, tiszteletéhez.

Nobel Iván

A magyar nyelvi tudás mérése Amerikában integratív nyelvi tesztekkel

1987-ben a Soros Alapítvány ösztöndíját elnyerve alkalmam nyílt az Amerikai Egyesült Államokban magyar származású és magyart idegen nyelvként tanuló személyek nyelvi mérésére. Módomban állt összehasonlítani nyelvtudásukat az angolt második nyelvként beszélő (tanulmányaikat még Magyarországon végző) és időszakosan amerikai egyetemeken dolgozó, tanító (tehát angolt idegen nyelvként beszélő) kis csoportokkal is. Évek óta vizsgálom az anyanyelvi és az idegen nyelvi tudás összefüggéseit, elsősorban magyar középiskolás diákok magyar és angol nyelvű tesztjeinek elemzésével, az ered-

mények összehasonlításával. Az amerikai mérések tágították vizsgálódásaim körét, ugyanakkor az eredményeket összevetettem több száz magyar iskolás teljesítményével magyar és angol nyelven. Az angol nyelvi tesztek megoldásait amerikai és — az egyik teszt esetében — brit angol megoldásokkal is összehasonlíthattam.

A mérésben felhasznált tesztek. A mérésben való részvételre vállalkozók négy tesztet tölthettek ki, kettőt magyar, kettőt angol nyelven. Mindkét nyelven cloze-teszt (ebben minden *n*-edik szó kimarad egy összefüggő szövegből, a hiányzó szavakat kell pótolni) és C-teszt (a szövegből minden második szó második fele hiányzik, itt a szavak befejezése a feladat) megoldását kértem.

Mindkét tesztípus a tesztmegoldó globális nyelvtudását méri. A cloze-tesztet eredetileg szövegek nehézségének mérésére használták (Taylor 1953), de igen hamar kiderült, hogy ennél jóval többet mér: „A tanulás új információk megértésén (comprehension) és megtartásán (retention) alapul, s mivel a megértés a természetes intelligenciának éppúgy függvénye, mint az addigi tudásnak, úgy tűnik, a cloze többet is mérhet, mint a megértést: intelligenciát, tudást és a tanulás és emlékezet határfokát” (Taylor 1956. 44).

Ma már tudjuk, hogy a szövegértés nem is mérhető a nyelvtudás egészétől, sőt a tudás és az intelligencia egészétől elszakítva. „Egy cloze-teszt kitöltésénél a vizsgázónak minden olyan információt fel kell használnia a tényeket, eseményeket, gondolatokat, kapcsolatokat, helyzeteket, társadalmi hátteret és a többiit illetően, amelyek a szöveg nyelvi összefüggéseiből pragmatikusan feltérképezhetők (Oller 1979. 43).

A C-tesztet a nyolcvanas évek eleje óta használják anyanyelvi és idegen nyelvi tudás mérésére, elsősorban német és angol nyelven (l. Klein-Braley és Raatz, 1984). A két teszt együttes használatának alig van még irodalma (Piper: 1983). A két tesztípus összevetéséből kiderül, hogy a cloze-teszt — bár sokkal nehezebb — jóval többet árul el kitöltőjéről, mint a C-teszt. A C-teszt megoldójáról kevesebbet tudunk meg, ha tesztlapját elemezzük, hiszen a teljes szöveg értéke nélkül is befejezhető 1—1 szó. Azt is mondhatjuk, hogy a cloze-teszt megoldásához nagyobb áttekintés, több háttérismeret kell, mint a C-tesztéhez. A cloze-teszt inkább „context-bound”, a C-teszt pedig „text-bound” (Carrell 1988), vagyis a cloze-teszt megoldása inkább felülről lefelé, az egésztől a részletek felé elemző tevékenység (top-down processing), míg a C-teszt a részletektől építkezik az egész felé (bottom-up processing). A nyelvhasználatban (és a nyelvtanulásban is) mindkét fajta megközelítésre szükség van.

A mérésben használt magyar nyelvű tesztek, amelyekre az elemzésben is hivatkozom, a Függelékben található.

A mérésben részt vevő csoportok. A vizsgálatban ötvenen vettek részt, az értékelt minta annak a 28 személynek a dolgozataiból áll, akik mind a négy tesztlapot kitöltötték. A tesztek értékeléséhez kialakított csoportoknál vízválasztónak az oktatás nyelvét tekinttem. Ez önkényesnek látszhat, de előző tapasztalataim és az eredmények is azt igazolták, hogy a nyelvtudás szintjét alapvetően meghatározza az iskola. Azokat soroltam a magyart második nyelvként beszélők csoportjába (Hungarian as a Second Language, HSL), akik iskolai tanulmányaikat külföldön (esetünkben mind-

annyian az USA-ban) végezték, akkor is, ha Magyarországon születtek, vagy szüleikkel magyarul beszélnek. Angolt második nyelvként beszélőknek (English as a Second Language, ESL) pedig azokat, akik (általában egyetemi) tanulmányaik elvégzése után kerültek Amerikába. A tanulásban használt nyelv döntő szerepére példa egy házaspár esete. Az Amerikában nevelkedett férj történésznek készült, magyarországi témából doktorált, ehhez itthoni könyvtárakban búvárkodott ösztöndíjasként egy évig. Azelőtt alig olvasott magyarul, most messze kiemelkedik a HSL csoportból. Felesége az egyetlen az ESL csoportban, aki magyarországi diplomája mellé szerzett egy amerikai is. Az ő angol tesztjei az összes dolgozat közül a legmagasabb pontszámúak. A vizsgálatban részt vevő magyarul tanulók (Hungarian as a Foreign Language, HFL) Magyarországon tanult zenetanárok, vagy magyar házastársuk van. Két magyar szakos egyetemi hallgató indokait nem ismerem. Az angolt idegen nyelvként beszélők csoportja (English as a Foreign Language, EFL) amerikai egyetemek vendégtanárai, kutatói közül került ki.

A m é r é s e k e r e d m é n y e. A következő táblázatot, amely az angol nyelvi tesztek százalékos eredményeit mutatja, azért közlöm, hogy a vizsgált csoportok angol nyelvtudását angol anyanyelvű amerikaiakéval (= AM) összehasonlíthassuk.

1. táblázat

Angol tesztek

cloze		C
76.71	AM = 13	97.28
74.25	HFL = 8	97.95
70.4	HSL = 5	96.73
73.5	ESL = 9	95.86
66.0	EFL = 5	92.02

A táblázatból látható, hogy mind az ESL, mind az EFL csoport angol nyelvtudása magas színvonalú. A vizsgált körben természetes is, hogy az ESL és EFL csoportokba tartozók jól tudnak angolul.

A továbbiakban csak a magyar nyelvi tesztekkel foglalkozom. A magyar tesztek eredményeiből kitűnik, hogy igazából két nagy csoport van: a magyar anyanyelvként illetve második vagy idegen nyelvként beszélők csoportja.

2. táblázat

Magyar tesztek

cloze		C
37.8	HFL = 8	59.9
46.4	HSL = 5	65.2
61.6	ESL = 10	89.0
68.4	EFL = 5	91.0

A HSL csoport magyar nyelvi tudásáról negatívabb képet kapunk a felmérésben a valóságosnál. A tesztekben írott nyelvet vizsgáltam, s a magyar nyelvű írás-olvasásban az amerikai iskolázottságú magyar beszélők legtöbbször jóval nagyobb hátrányban van, mint beszédben-beszédértésben.

Az EFL csoport alig van fölényben az ESL csoporttal szemben. A cloze-teszt esetében érdekes véletlen okozta az EFL-csoport jobb eredményét. A magyar cloze-teszt szövege Szent-Györgyi Albert egyik rádiós interjújából készült. A carbondale-i Southern Universityn, ahol dolgoztam, három szegedi vegyész is működött akkoriban. Mindhárman megoldották a tesztet. Egyikük Szent-Györgyi volt laboratóriumában dolgozik, írásait kiválóan ismeri, természetesen a tesztje is kiemelkedően sikerült. A szöveg témája miatt mindhárom vegyész a rangsor elején állt ebben a tesztben, míg a C-teszten egyikük sem nyújtott kiemelkedő teljesítményt.

A cloze-teszten elért eredményeket magyar iskolások átlagával is összehasonlíthatjuk. Az 1987-ben mért 241 14–16 éves gyerek 59,4%-ra oldotta meg a Szent-Györgyi cloze-tesztet. Az ESL csoport ennél jobb eredménye természetesen nem azt jelenti, hogy az Amerikában élők jobban tudnak magyarul, mint a magyarországiak. Figyelembe kell vennünk a vizsgált népesség közötti különbségeket, az anyanyelvi tudás életkorral és iskolázottsággal való korrelációját, amelyet más vizsgálataim is igazoltak.

A két táblázatból kiolvasható, hogy a C-tesztek jóval magasabb százalékban oldhatók meg, mint a cloze-tesztek és az is, hogy magyar nyelven mindkét teszt megoldása jóval nehezebb. Ennek okai részletes elemzésre várnak. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az angol nyelv szerkezete miatt a szöveggörnyezet sokkal jobban behatárolja a kihagyott szót, mint a magyarban. Ez a C-tesztre is érvényes, ahol a magyar megoldást még tovább nehezíti a ragozás.

A HFL és HSL csoport megoldásai. Tipikusan nem-anyanyelvi hibákat, nyelvi bizonytalanságra, nyelvromlásra vagy nyelvvesztésre utaló megoldásokat zömében ebben a két csoportban találtam. A magyarul már vagy még gyengébben tudók tesztmegoldásainak vizsgálatából hasznos tapasztalatokat lehet gyűjteni a magyar anyanyelvüket szinten tartani szándékozókra, a magyarul tanulókról, a különböző csoportok nyelvi problémáiról, nyelvtanulási nehézségeiről.

A cloze-teszt. A cloze-tesztben a szövegértés nehézségeit a nagyszámú kihagyás is jelezte. (Az iskolások 3,6%-ával szemben 18,7%). A hibás megoldások 33%-a pedig olyan szó volt, amelyet az előzőleg vizsgált 241 gyerek egyike sem használt. Ezek jó része olyan, hogy „elárulja” a nem-anyanyelvű megoldót. A beírt szavak egy része csak a megelőző vagy közvetlenül utána álló szóhoz kapcsolódik, az egész szöveghez nem illeszkedik. Ez tipikusan nem-anyanyelvi olvasási stratégia. A kevésbé tudott nyelven az olvasó nem veszi figyelembe a teljes szöveget, nem használja fel a megértéshez a szövegben rejlő kulcsokat (Carrell és Wallace 1983). Ilyen hiba az (5) 'ez' ('ez mi'), a (34) 'rák' ('rákkutató'), a (42) 'kocsi' (a kocsinak nincs fékje talán) vagy a (44) 'világ' ('világháború').

A szövegben rejlő fontos „kulcsok” a kohéziós elemekként használt névmások, kötőszavak. A tesztben sok ilyen stratégiai fontosságú szót kell kitölteni, ezek a helyek a legbizonytalanabbak a korábban vizsgált magyar gyerekeknél is. A HFL/HSL csoport jól ismeri a *hogy* kötőszót, így az (5) megoldása jobb is, mint a magyar gyerekéké, akik közül sokan a *vajon* szót használták. A (24)-ben is hasonló a helyzet: az amerikai megoldás 100%-os, ilyen a magyarországi tesztben nem is volt. Nehezebb a mondatkezdő *hogy* felisme-

rése (32), helyette *Ezt, Azt, Remélem, Ha* megoldások születtek. A vonatkozó névmások használatával egyre több bajunk van itthon is. A (9) *ami* helyett hárman írják a *hogy* szót („mi az, hogy!”), szerepel *ha* és *mikor* is. A (17) *amelyik* helyett hat más megoldás szerepel: *és* (3), *ami* (3), *ez*, *mely*, *nagyon*, *akkor*. A (22) *amelyik* helyén 10 különböző szó áll (a magyar iskolások itt 42 variációt használtak!). Tipikus kohéziós elem a (2) *ott* visszautaló határozószó amelyet a magyar gyerekek alig tévesztenek, a vizsgált amerikai csoport megoldásai között szerepel az *akkor*, *ottan*, *gyorsan*, *rögtön*, *ezek*.

Tipikusan beszélt nyelvi (konyhanyelvi) megoldások is akadnak. Ilyen a (2) *ottan*, (23) *Na* és *Szóval*.

Magyartalan szerkesztés a létige felesleges betoldása, például: „a szaporodás az minden élő anyagnak (14) *van* egyik alapsajátossága.” Meglepő, hogy a *van* szó helyett viszont hatan is a *lesz* alakot használják egy helyen („el (36) *van* arra készülve”). A 241 gyerekből csak ketten érezték itt a *lesz* szót helyesnek, őket valószínűleg sokkal inkább zavarja a szóismétlés (a következő tagmondatban ismét szerepel a szó), mint az angol nyelvben több ismétléshez szokott tesztmegoldókat.

Igéknel gyakori az egyeztetési hiba és az alanyi ragozás használata a tárgyias helyett. Így a (10) *tartotta* helyett *vannak*, *él*, *találom*, *van*, *marad* megoldások is állnak, a (15) *szaporodása* megoldás helyett valaki a *mozog* igét írta, a (7) *megvágom* helyén *vágom* is szerepel.

Az igekötők használata a legnehezebb apróságok közé tartozik. A „De a kérdést meg is lehet (10) *fordítani*” szövegrészben ketten azt írták: *tenni*, egy pedig azt, hogy *feltenni*. Az „ezt a kutatást (38) *le* lehet zárni” szövegben a *le* helyett *elzárták*, *bezárták*, sőt *megzárták* a kutatást.

Néhány helyen a beírt szavak azt jelzik, hogy az olvasó nem érti a tagmondatot, vagy az egész mondatot. Ennek helyenként lexikai, másutt strukturális okai lehetnek. A „sejteknek a céltalan (16) *szaporodása*” szövegben a magyar gyerekeknél a fő disztraktor az *osztódása* szó volt, hiszen biológiában sejtosztódásról tanulnak. A HSL/HFL csoportban a megértés hiányát tükrözik a következő megoldások: *oszlás*, *mozog*, *pályán*, *gyógyulást*. Hasonlóan, nehéznek bizonyult a „hosszú évek (37) *munkájára* lesz szükség” tagmondat. A *munkájára* helyett található *át*, *arra*, *eltelése*, *óta*, *nem*, négyen pedig üresen hagyták a szó helyét.

A magyar gyerekeknél is megfigyeltem, hogy a gyenge tanulók között valamiféle ellenszenv tapasztalható a tudománnyal szemben. Csak ők hitték például, hogy a kutató 'elzárkózik az emberi problémáktól' a (40) *nem* megoldása helyett 'hirtelen, gyorsan, könnyen' szavakat írva. Ugyanők találták Szent-Györgyi — az eredetiben (45) *magányos* — hangját *ismeretlen*-nek, *lényegtelen*-nek. A HSL csoportban — s egyben az egész amerikai mérésben — leggyengébb eredményt elérő fiatalember *szörnnyű*-nek titulálta Szent-Györgyi hangját.

A C-t e s z t. A C-tesztekben sokkal több az azonos megoldás, mivel a hibalehetőségek korlátozottabbak. Itt a nyomtatott szókezdetek sokkal inkább készítetik a tesztmegoldót arra, hogy befejezze az elkezdett szót, mint a cloze-tesztnél. A Déry-szöveg mégis visszariasztotta a megfelelő kulturális és történelmi háttér ismeretével nem rendelkező tesztmegoldókat, és a szavak több mint 16%-át kihagyták (az ESL és EFL csoportok kihagyása 0.5% alatt volt).

A megkezdett szót így is sokszor úgy fejezték be, hogy a megoldás nem létező, értelmetlen szó lett. Néhány példa, zárójelben az eredeti (s valószínűleg

'megcélzott') szó, ahol szükséges: *borotválni, öltözközés, kérdeze, ezüstekkel, ajtája, anyája, léptéssel* (léptekkel), *koppás* (kopott), *mogorsan, mogorosan* (mogorván), *reketéje, rekejébe, reket* (rekeszébe), *folyson, folyon* (folyosón), *borvalója* (talán „borotválója” a *borbély* helyett).

Máskor a szó maga létezik ugyan, de az adott szövegbe semmiképpen sem illeszthető. B., a szabaduló rab nyugtát kap visszaadott holmijáról. A *nyugta* helyett *nyugtat, nyugtó, nyugodt* is szerepel. Az *Anyja neve?* kérdésben a *neve* helyett *nem, nehogy* áll, a „*tenyérsíma* hely” *tényleg sima* lesz, a *fogháziroda kis* jelzője helyett *két, közeli, kő, következő* olvasható.

Bár a teszt utasítása közli, hogy a szó fele maradt el, páratlan számú betű esetén pedig a lemaradt rész a hosszabb, a tesztet megoldók nagy része nem veszi ezt figyelembe. Ezért születtek annyira különböző hosszúságú szavak a *k*_____ (kis) szókezdet befejezéseként. Az utasítás szerint a kettős mássalhangzók egy betűnek számítottak. Ez nehezítette is a feladatot, másképp viszont pl. az *anya* szóból *an*_____ lett volna a szókezdet, amit nagyon nehéz folytatni. A *mély lélegzetet vett* szövegrészt magyar megoldók nem is tudták elrontani, annyira egyéges kifejezésnek érzik a három szót. A C-tesztek EFL/ESL megoldói a *m*_____ szókezdetet mind *mély*-ként fejezték be, a HFL/HSL csoportban *milyen, meg, még, majd, mert, miután* is előfordult. (Ezeket a hibákat részben kiküszöböli, ha a „klasszikus” C-teszt formátumon változtatunk, s minden kihagyott betű helyét külön vonallal jelöljük.)

A C-tesztben több lehetőség van a rossz egyeztetésre, ragozásra, hiszen mindenütt a szó vége hiányzik. Például: „áthoztak . . . egy pénztárca, melyet még apjától örökölte.” A *pénztárca* hat esetben szerepel, heten írnak *karórá*t helyett *karóra* szót. „Nyugta volt a [. . .] *töltőtollról*” helyett csak *töltőtoll* áll. „A bankjegyeket az *ezüsttel* együtt . . .” — *ezüst, ezüstöt, ezüstpénzt* a megoldás.

Legnehezebbnek az igeragozás tűnik. „Nem tudja, hová távozik?” A *tudja* helyett *tudom, tudod* áll. „Nem tudom, hová visznek.” A *visznek* helyett *viszel, viszi, viszem*. „Nem viszik magát sehova”. Itt sokfélét írnak: *viszük* (4), *viszünk* (2), *viszem, viheti, viszi*. A *Tegyed le* helyett négyen írnak *Tedd el-t*. A *tudod, tedd, viszel* példák nyolcszori előfordulása igazolja, hogy nemcsak a magyarul tanulók, hanem a magyar családokból származók is csak tegezni tudnak. A Déry-novella ötvenes évekbeli börtönéről a Magyarországon élőkől eltérő képe van annak a fiatalembernek, aki az íróasztalnál ülő őrmestert az íróasztalra helyezi: „Az *íróasztalon* egy őrmester ült.”

A helyesírási hibák (amelyek nem befolyásolták a pontszámot) négy csoportra oszthatók: ékezethiány (ez a leggyakoribb, néhányan egyáltalán nem használnak ékezeteket), kettőzött mássalhangzó helyett egy (pl. „ere”), fonetikus írás (pl. „eszt”) és betűelhagyás (pl. *fogoly* helyett „fogo”, *szíj* helyett „szi”).

A mérések tanulságai. A C- és a cloze-tesztek érzékenyen mérik az anyanyelv és a második- vagy idegen nyelv tudását, a megoldások elemzéséből következtetni lehet az egyénre és a csoportra jellemző nyelvhasználatra. Ha a vizsgáltak körét ismerjük, szinte pontról-pontra magyarázható is az eredmény.

Az ESL és a HSL csoportban nagyon sokat számít a mindennapos nyelvi környezet és az intellektuális háttér. Magyar házaspárnak, sok magyarral kapcsolatot tartónak a nyelvvel is szorosabb a kapcsolata, a teszteredménye is jobb. A nyelviileg elszigeteltnek vannak leginkább kitéve a nyelvvésztesnek, a

kevésbé iskolázott, gyorsan amerikanizálódó háziasszonyok a legveszélyeztetettebbek. Könnyen veszthetik el mindkét nyelvüket (és vele kultúrájukat) az anyanyelvi közösségből is kiszakadó, az idegenbe utat nem találó emberek. A nyelvilag elszigeteltek között egy olyannal sem találkoztam, aki sokat olvasott volna magyarul, s így próbálta volna fenntartani anyanyelvi tudását.

Szomorú példáját láttam a nyelvvesztésnek egy fiatalnőnél. Családjában magyarul beszéltek, az iskolában angolul tanult. Egyetemistaként mindkét nyelvet idegen nyelvként beszéli (beszélni is hallottam), gyengén ír. Egy háziasszony, akinek a tesztjeit nem értékelhettem az EFL csoportban, annyival gyengébb volt a többiekénél, két hónap alatt amerikai akcentust szerzett, Amerikában született magyar férje stílusában beszél, angolul alig tud, magyarul hamarosan nem fog tudni.

A HFL csoport is hasonlóan tagolt. Számít a nyelvtanulással töltött évek száma, a magyar környezetben töltött idő, az írott nyelvvél való foglalkozás. A legjobb HFL tesztmegoldók nem a magyarok házastársai voltak, hanem azok, akik — bár egyáltalán nem élnek magyar környezetben — rendszeresen fordítanak, tehát alkotó módon is foglalkoznak a nyelvvél.

A rádióban ma is hallunk még riportokat „nagy öregekkel”, tudósokkal, karmesterekkel, akik a negyvenes évek óta Amerikában élnek. Halljuk, mennyivel tisztábban beszélnek magyarul, mennyivel jobban fogalmazznak, mint a néhány éve elszármazottak vagy akár honi értelmiségünk nagy része. Mi a titkuk? Eddig is úgy hittem, most a tesztek eredménye is igazolta: megalapozott műveltségük, itthoni iskoláik hatása él bennük évtizedek óta. Mai nyelvi állapotainkat itthon és határainkon túl egyaránt döntően befolyásolja kultúránk, műveltségünk.*

Függelék

Cloze-teszt

A következő szövegből minden hetedik szó hiányzik. Olvassa végig a szöveget, majd töltsse ki a hiányzó szavakat. Mindegyik szám után c s a k e g y s z ó kerülhet a szövegbe, több szavas kifejezés vagy többféle lehetőség beírása nem elfogadható.

Szent-Györgyi Albert életének jelentős részét, különösen az utóbbi évtizedeket, a rákkutatásnak szentelte.

„A probléma, ami engem most érdekel, az a sejtoszlás problémája. Hogyha én magamat megvágom, akkor az én életem attól függ, hogy milyen gyorsan tud ez a (1) _____ begyógyulni infekció nélkül. Ahol magamat megvágtam, (2) _____ a sejtek szaporodni kezdenek és így (3) _____ seb újra megtelik szövevvel és begyógyul. (4) _____ ember hajlana arra, hogy azt kérdezze, (5) _____ mi az, ami megindítja a szöveteknek (6) _____ a sejteknek a szaporodását, ha magamat (7) _____. De a kérdést meg is lehet (8) _____, és azt kérdezhetem, hogy mi az, (9) _____ az én sejtjeimet nyugalomban, nyugvó állapotban (10) _____, mielőtt magamat megvágtam.

* A mérésben való közreműködéséért köszönetet mondok Bársony Olgának (aki 1987–88-ban a bloomingtoni Indiana University magyar lektora volt), tanítványainak és a feladatlapokat kitöltő ismerős és ismeretlen amerikaiaknak és magyaroknak.

Ez talán az (11) _____ kérdés és, hogy miért szaporodnak a (12) _____ után, az nem is olyan érdekes, (13) _____ a szaporodás az minden élő anyagnak (14) _____ egyik alapsajátossága. A sejteknek a céltalan (15) _____ nagyon sok szenvedést okoz az embereknek. (16) _____ emberiségnek egyik legnagyobb ellensége a rák, (17) _____ gyakran az embereket az életből már (18) _____ fiatal korukban elszólítja. A rák az (19) _____ más, mint egy sejt, amelyik szaporodik (20) _____ is, hogyha nincs szaporodásra szüksége. Hasonlít (21) _____ kocsihoz, amelyiken a fék elromlott, és (22) _____ egy lejtőn nem tud többet megállni. (23) _____ itt most a kérdés lehet az, (24) _____ mi izgatja a sejtet szaporodásra, de (25) _____ ahogy azt előbb említettem, talán a (26) _____ kérdés az, hogy mi az a (27) _____, ami visszatartja a sejtet a szaporodástól (28) _____ körülmények között. Az én igyekezetem ma (29) _____, hogy ezeket az anyagokat közelebről megismerjem (30) _____ egyenként előállítsam, remélve azt, hogy ezek (31) _____ a rák szaporodását meg tudom állítani. (32) _____ a célotmat el fogom-e érni, és (33) _____, azt ma még megmondani nem tudom. (34) _____ kutató, az ember mindig reméli, hogy (35) _____ célját rövidesen eléri, de viszont el (36) _____ arra készülve, hogy még hosszú évek (37) _____ lesz szükség, mielőtt ezt a kutatást (38) _____ lehet zárni. Természetesen a kutató az (39) _____ kutató, de ember is, és így (40) _____ tud elzárkózni az emberi problémáktól. Körültekintve (41) _____ mai világban én látom, hogy a (42) _____ féktelen fegyverkezés hogy veszélyezteti az emberiség (43) _____. És itt-ott felszólalok a fegyverkezés és (44) _____ háború ellen. Természetes, hogy egy ilyen (45) _____ hang mint az enyém, nem tud (46) _____ ilyen nagy áramlatot megállítani, így az (47) _____ gondolataim és az időm megoszlik a (48) _____ nagy irány között; próbálom a tudományos (49) _____ tovább tisztázni, és ugyanakkor hozzájárulni (50) _____ béke és az emberi megértés korszakának a bekövetkezéséhez.”

(Részlet egy rádióriportból)

Függelék

C-teszt

A következő szövegből minden második szó második fele hiányzik. Olvassa végig figyelmesen a szöveget, mielőtt pótolja a hiányzó betűket. Ha a szó páratlan számú betűből áll, a hosszabb rész marad el. (Pl. ha 3 betűt lát, ezt követheti 3 vagy négy.) A magyar szövegben minden kettős mássalhangzó (*cs, ny, sz* stb.) egy betűnek számít!

DÉRY TIBOR: SZERELEM

A cella ajtaja kinyílt, s a börtönőr bedobott valamit. — Fogja! — mondta.

Egy zsák volt, rajta egy sz_____. A földre es_____ épp a fo_____ lába e_____. B. felállt, m_____ lélegzetet ve_____ s a börtö_____ nézett.

— A civil _____! — mondta e _____. Öltözzön á _____! Mindjárt m _____ fogják borot _____.

A hét év _____ ezelőtt leve _____ ruhája vo _____ a zsákban, a cip _____. A ruha oly _____ gyűrött, h _____ egy teny _____ sima h _____ nem mar _____ rajta, a ci _____ penészes. Széthaj _____ az in _____, az i _____ penészes volt. Mire elké _____ az öltöz _____, a rab bor _____ bejött, s megbor _____. Egy óra múlva a k _____ fogház iroda e _____ vitték. A foly _____ már nyolc-tíz civil _____ visszaöltözött r _____ várakozott, mé _____ elsőnek ő _____ hívták b _____, alighogy a _____ iroda ajt _____ elé é _____. Az íróaszt _____ egy örme _____ ült, mell _____ egy má _____ állt, elő _____ lassú lépt _____ egy száz _____ ide-oda sét _____ a szűk helyis _____

— Jöjjön i _____! — mondta a _____ íróasztalnál ü _____ örmes. ter.

— Ne _____? ... Any _____ neve? ... Ho _____ távozik? ...

— N _____ tudom — mon _____ B.

— Hogyhogy? — kér _____ az örme _____. Nem tu _____, hogy ho _____ távozik?

— N _____ — mondta B. N _____ tudom, h _____ hová visz _____

Az örme _____ rosszkedvű tekin _____ vetett r _____. — Nem vi _____ magát seh _____ — mondta mogo _____. — Mehet ha _____ ebédelni a feles _____. Éjjel m _____ haszná _____ a szerszámát i _____. Megértette?

A fo _____ nem fel _____.

— Tehát ho _____ távozik? — kér _____ az örme _____. — Szilfa ut _____ 17.

— Budapest, hány _____ kerület?

— Más _____ — mondta B. — Mi _____ engednek k _____?

— Mit kér _____ annyit? — mor _____ az örme _____. — Ki-engedik, k _____. Örüljön, h _____ megszabadul től _____.

A szomszéd szob _____ áthozták a _____ értéktárgyait, e _____ nikkal kar _____, egy töltő _____ s egy kop _____ zöldesfekete pénz-t _____, melyet m _____ apjától örö _____. A tárcá _____ volt.

— _____ írja a _____! — mondta a _____ őrmester.

Nyu _____ volt a nik _____ karóráról, a töltőt _____, a tárcáról.

— E _____ is!

E _____ is nyu _____ volt, száznegy _____ forint munka _____.

A pénzt leszám _____ eléje a _____ asztalra.

— Te _____ el! — mon _____ az örme _____. —

B. újra kiv _____ a zsebéből a pénzt _____, s a bankj _____ az ezüs _____ együtt bet _____ egyik reke _____. A tárcá i _____ penész-szagú vo _____. Utolsónak a szabadul _____ adták á _____. A „Letartóztatás o _____” kezdetű pontozott sor üresen maradt.

Irodalom

Carrell, P. L., 1988. Some causes of text-boundedness and schema interference in ESL reading. In: Carrell, Devine and Eskey (szerk.): *Interactive Approaches to Second Language Reading*. Cambridge University Press. 101–113.

Carrell, P. L. és B. Wallace. 1983. Background knowledge: context and familiarity in

- reading comprehension. In: On TESOL '82'. Pacific Perspectives on Language Learning and Teaching. Mark A. Clarke és J. Handscombe (szerk.). TESOL: Washington D. C. (Ø) 295–307.
- Klein-Braley, C. és U. Raatz. 1984. A survey of research on the C-test. *Language Testing* 1: 134–46.
- Oller, John W. 1979. *Language Tests at School*. Longman.
- Piper, A. 1983. A comparison of the cloze and C-test as placement test items. *British Journal of Language Teaching* 21 (1): 45–51.
- Taylor, W. 1953. Cloze procedure: a new tool for measuring readability. *Journalism Quarterly* 30: 415–453.
- Taylor, W. 1956. Recent developments in the use of the „cloze procedure”. *Journalism Quarterly* 33: 42–8; 99.

Ittészéné Kövendi Kata

Erdély évszázadi külföldi kiadvány fókuszában*

Harminehat szerző és négy szerkesztő: K. Lengyel Zsolt, Tóth Béla, Hans-Werner Schuster és Szász Judit Anna közreműködése révén az Ungarisches Institut München (Müncheni Magyar Intézet) *Studia Hungarica* (kiadói Horst Glassl, Ekkehard Völkl és Edgar Hösch) 31. és 32. köteteként olyan kilenc témakörbe ágyazott kiadvány jelent meg, angol, német és francia tanulmányok gyűjteménye, mely — itt előljáróban le kell szögeznünk — párját ritkítja nemcsak a háború utáni, hanem az az előtti, a magyar nyelvterületen kívüli szakirodalomban. Mielőtt azonban a szerzők és munkáik ismertetésébe fognék, föl kell hívnom arra is a figyelmet, hogy a 36 szerző közül pontosan 12 azaz egyharmaduk a mai Magyarország határain kívül él, s közülük öt erdélyi német, egy pedig moldvai román származású. Az sem szomoríthat különösebben el bennünket, hogy közvetlenül Romániából — minden felkérés ellenére — senki sem jelentkezhetett, hiszen pl. Balassa Iván 1940–44 között, Benda Kálmán 1944-ben, Benkó Loránd 1940–44 között, Décsy Gyula 1944-ben, Entz Géza 1940–1949 között, Entz Géza Antal felesége révén, s ezirányú munkássága, családi gyökerei révén, Gunda Géla 1940–1948 között, Konrad G. Gündisch élete javarészában, Gustav Gündisch 80. életévéig, Györffy György családi gyökerei révén, Imre Samu 1941–1944 között, Michael Kroner élete derekáig, László Gyula 1920-ig, majd 1940–1949 között, K. Lengyel Zsolt 15 éves koráig, Makkai László élete és munkássága javarészában, Miskolezy Ambrus kora ifjúságáig és későbbi érdeklődése révén, Szabó T. Ádám 1968 őszéig, Ernst Wagner 1944 őszéig és Krista Zach születése és neveltetése révén közvetlenül kapcsolódnak Erdélyhez. Kétségtelenül hiányoznak a tisztelgők és tanítványok sorából nagy romániai magyar, román és német nevek, hiszen pl. az Iorgu Iordan-émlékkönyvbe Szabó T. Attila írt, s bizonyára a nagy román nyelvudós — ha tehette volna — viszonzozza a magyar kollega nemes gesztusát. A hidat így azok építik tovább, akik az innenső parton maradtak, s e két kötet jelképesen a híd közepéig megépített utat jelenti. Hasonló folytatást várunk a másik oldalról.

A Magyar Nyelvőr szemszögéből itt elsősorban azokra a cikkekre térek ki, amelyek a gyakorlati nyelvvédelem, s egyben kultúrvédelem irányába mutatnak. Úgy hiszem, az utóbbi másfél évszázad története keleti szomszédunkat illetően meggyőzhetett bennünket arról, hogy kissé módosítva Kazinczy Ferenc mondatát nyelvében, anyagi és szellemi kultúrájában él a nemzet.

Mivel járult hozzá Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond Erdély magyar műveltségének: nyelvének és történelmének feltáráshoz? Erről szól Az ünnepelték c. bevezető, Imre Samu és Péter Katalin írása. Mindketten a regionális jelleget, a provinciális szelle-

* Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. Tanulmányok/Kutatások Erdélyről és szomszédairól. Szabó T. Attila- és Jakó Zsigmond-émlékkönyv. Kiadja Benda Kálmán, Thomas von Bogyay (Bogyay Tamás), Horst Glassl és K. Lengyel Zsolt. Dr. Rudolf Trofenik kiadó, München, 1987. Ungarisches Institut München. I. 332, II. 326 oldal.

miség fölé emelkedő (nem primitív internacionalizmust, hanem) valóságos nemzetköziséget, tudományos nyíltságot és nyitottságot, e szemléletmód értékét hangsúlyozzák e két erdélyi tudós munkásságában. Az angol és skóciai szellemi élet gondolatvilágában és a kolozsvári kálvinista hagyományokon nevelkedett Szabó T. Attila és Májusz Elemér tanítványa, Jakó Zsigmond szenvedélyesen ragaszkodik kulturális hagyományápoló munkájában Erdélyhez. Gyökereik mélyebbek s szívósabbak annál, hogy az aktuális politikai széljárás kitephetné őket őseik földjéről (noha egy-egy temetőt, fejfát, síremléket fel lehet számolni, azok szellemi hátterét addig, amíg van magyarul beszélő Kelet-Közép-Európában, aligha . . .). Bízunk kell benne, hogy Szabó T. Attila házsongárdi sírja a kolozsvári evangélikus temetőben nem kerül hatalmi szélvihar folytán a kultúrvandalizmus kezébe.

„Állam, egyház, társadalom” összefoglaló címen nyolc szerző írása szól Erdély ilyen jellegű múltjáról. Az Egyesült Államokban élő Boba Imre Álmostól Szent Istvánig foglalkozik Erdély és Magyarország politikai kapcsolatrendszerével (a székelyeket illetően itt a szerző az altaji eredezetetésük felé hajlik, s hangsúlyozza a göcseji néphagyományok és a székelység hiedelemvilágának közös, Attila birodalmáig visszavezethető gyökereit). Makkai László Erdély politikai történelme a 10. században címen e korszak erdélyi uralkodója (Gyula) családfáját is fölállítja, s a Gyula—Csanád—Ajtony háromszögből gyöztösen kikerülő István király kitűnő politikai érzékét hangsúlyozza. Solymosi László a középkori Magyarország egyházi *mortuarium*-áról értekezik, amely egyfajta temetkezési adónak tekinthető (a szó használatának háttérbeszorulásáról is szerzőnk értékes jelentéstudományi megfigyeléseket tesz). Különösen izgalmas nyelvészeti jelenségeket is érintő kérdéseket feszeget Konrad G. Gündisch tübingai tanár (a neves levéltáros Gustav Gündisch fia). Cikke: Kolozsvár vezető rétege (1438—1526) a kincses város későközépkori történetéről. A gazdag magyar szakirodalmi utalásokkal dolgozó szerző szerint 1458-ban a 140 vezető városi család közül 32 egyértelműen magyar, 21 pedig biztosan német, a 28 legrangosabb család esetén ez az arány: 13 német és 9 magyar, 6 bizonytalan (azaz bármilyen nemzetiségű lehet). E vezető mag — a szerző szerint — a város 15. századi történetében kiegyenlítőleg, a türelem, egymás megbecsülése irányában oldotta föl a kétségtelenül meglévő etnikai feszültségeket. Konrad G. Gündisch írásához hasonlóan érdemes lenne más erdélyi (Brassó, Szászváros, Kőhalom. . .) és felvidéki (pl. Kassa, Pozsony) vezető rétegeinek 15. századi etnikai összetételét és társadalmi kiegyenlítő szerepét megvizsgálnunk.

Gustav Gündisch, az Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen Hermannstadt/Bukarest 4, 5 és 6. köteteinek neves kiadója már a Kolozsvári Erdélyi Múzeum folyóiratban (szerk. Szabó T. Attila, megszünt 1947-ben) írt. Itt a szász evangélikus egyházi élet egykori katolikus előzményeire, Boldogságos Szűz Mária, Szent Miklós, Márton, Mihály, Jakab, Katalin, Péter, Mindszentelek, Szentkereszt, Szent László, Mária Magdolna és a többi (a szászok középkori kultúrájában kisebb jelentőségű szentek — így pl. Szent István) szerepére derít fényt, mintegy 300 jól megszervezett középkori egyházra. Külön ki kell emelnem, hogy összefoglaló táblázatában — az erdélyi szászok utóbbi németországi kiadványainak gyakorlatához hasonlóan — a német és a román helység-elnevezések mellett minden esetben a magyar nevet is (a hosszúságot pontosan jelölve, tökéletes helyesírásban) közli. Figyelemreméltó, hogy a templomok névadási divatja igen hasonló a 13—15. századi Kolozsvár és környéke névadási divatjához (ami a város és Belső-Erdély történeti települési viszonyait illetően egyáltalán nem megfelelő számomra).

Karl Nehring, a történeti Magyarország helységnev-dokumentációjának neves müncheni kiadója Délkelet-Európa (magyar szemszögből Közép-Európa és a Balkán) 16. és 17. századi történetével foglalkozik a konstantinápolyi császári követek jelentéseinek tükrében. Megállapítása, miszerint ezek pontosabb képet nyújtanak a térségről, mint

e térség századunkbeli nemzeti történései megszívlelendő mindannyiunk számára, hiszen — szerzőnk szerint — a térség története nem lehet a mai nemzeti értelmezések összegező kiértékelése.

A két kötet egyetlen román szerzője Cornelius R. Zach a 17. századi Moldva és Oláhország kolostorainak életéről és reformtörekvéseiről ír. Megemlíti az erdélyi kálvinizmus vonzó szerepét, de hangsúlyozza az ortodox hagyományok (közös, szerény s szegény élet), valamint az átütő, valóban vezető személyiségek hiányának romboló és lezüllesztő erejét. Az erdélyi románok egy társadalmi rétegéről, a fogarasi román etnikumú magyar nemességéről: Magyar nemes — román alattvaló? címen ír Miskoleczy Ambrus (a közelmúltban megjelent, nemzetközi visszhangú háromkötetes Erdély története reformkori részének szerzője). Az 1837—1848 közötti politikai harcok nagy alakját, a liberális ellenzék képviselőjét Teleki László grófot a fogarasi román származású nemesség támogatja; 1847-ben 1021 bojár, 298 polgár és 400 szabad család, családfenntartó vagy özvegy volt Fogaras megyében.

Politikai gondolatok összefoglaló címen Krista Zach a *natio* és a *nemzetiség* fogalmáról értekezik Erdély 13—16. század közötti előhumanistáinak szövegei alapján. Jól megalapozott, olyan, az európai kultúrtörténetbe beágyazott írás, amely több jelentéstartó kérdésre is fényt derít. A magyar szakirodalmat (különösen a nemrég oly tragikus hirtelenséggel eltávozott Szűcs Jenő ezirányú munkásságát is) jól ismerő szerzőnk cikkét érdemes magyarul is megjelentetnünk, hiszen olyan előfeltételek falait dönti itt le, melyek velünk szemben szomszédainknál újra meg újra föl-fölépülnek (a magyar nemzetközi kizsákmányoló — nemzetiség nemzetközi kizsákmányolt primitív leegyszerűsítésének előfeltételét sikerül itt Krista Zachnak tudományos pengéjére állítania). R. Várkonyi Ágnes az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelmi tanszékének vezetője angol nyelvű írásában Erdély Bethlen Gábor alatti és az európai béketárgyalások (1648—1714 közötti) időszakával foglalkozik, s hangsúlyozza II. Rákóczi Ferenc fejedelmünk európai távlatokban is előremutató, valódi békére törekvő szociális és nemzeti, nemzetiségi viszonylatban példaadó, Bethlen Gábor-i szellemben fogant politikájának jelentőségét. Michael Kroner a szász—magyar történelem egy ellentmondásokkal teli pontján világítja meg önnön szemszögéből témáját. Stephan Ludwig Roth, akit 1849. május 11-én végeztek ki Kolozsvárott, joggal tartozik az erdélyi németiség nagy mártírjai közé. E korszak, mely — magyar vonatkozásban — szélsőségektől sem volt mentes, s mind szász, mind pedig magyar és román oldalon ártatlanok is áldozatul estek (s összesítve bizony a szomorú mártírtatisztikában toronymagasan vezetünk — s nem csupán Petőfi révén) valóban azzal szolgál tanúsággul, amit belőle M. Kroner levon: Nem szabad földadnunk Roth reményét, hogy az országok közötti közlekedés révén „fölrobbantandó a népek egymástól való elszigetelése”, s így egyetlen nép sem lesz majd „különleges törő sarjadat”, hanem „minden műveltség köztulajdonná” válik, „nem egyetlen nép vagyona, hanem az emberiségé”, hogy végre béke honoljon már e földön (175). Külön is kiemelném azt, hogy itt M. Kroner nem esik a — különben a téma szakirodalmában itt-ott kísértő — magyarellenesség könnyű (de igen-igen szövevényes) hálójába, hiszen ez sem St. L. Roth szellemének, sem pedig e két kiváló kötet koncepciójának nem felelne meg. Borsi-Kálmán, Béla francia nyelvű tanulmánya az 1868—69-es magyar—román Confédération Danubienne reálpolitikai értékelését, a kossuthi gondolat utóéletét írja le, s betekintést nyújt a francia külügyminisztérium ilyen jellegű anyagába, a kérdéskör magyar, román és nemzetközi szakirodalmába.

Településtan és népesedési viszonyok a következő összefogó tematika címe. Elsőként Ernst Wagner, az Erdélyi Szász Munkaközösség volt vezetője, a Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde (Heidelberg) szerkesztője a tized és a juhötvened szerepéről értekezik, elveti Stefan Pascu azon gyakorlatát, miszerint későbbi etnikai állapotokat

Észak-Erdély 14. századi életére vetít vissza. Hangsúlyozza, hogy az 1437/38-as Budai Nagy Antal-féle parasztlázadás során elnéptelenedett, megtizedelt falvakba románokat telepítettek be, s a 17. század során újabb vallási és egyben etnikai feltöltés volt Erdély-szerte. Az 1930-as román népszámlálást — a szerző — statisztikailag megbízhatónak minősíti, s ennek alapján akkor Észak-Erdélyben (az átlag-erdélyinél nagyobb) 68,9%-os román többséget számol.

Bogyay Tamás, a Müncheni Magyar Intézet egyik alapítója, a neves művelődés-történész egy szlovéniai falucska kultúrtörténetileg vitatott falujába, Domonkosfa (Domanjsevici) ősi, többszáz éves templomához vezet el bennünket. Nyugati székely vagy szláv kultúra hordozója-e a templomocska — ez itt a fölmerülő és tisztázandó kérdés. A szerző több szempontból, így az eddigi helynévtörténeti és -etimológiai szakirodalom kritikai átfésülésével is — megállapítja, hogy „Nem lehetetlen, hogy a *Munen* (így említik a falu lakóját először 1208-ban) megvilágítja a település eredeti nevét: *Domokosfa* — *Domonkos falva*, amelyet új lakóhelyükre magukkal vitték e név viselői. Kivándorlók, áttelepülők gyakran viszik magukkal szülőföldjük helynévanyagát, így a „nyugati székelyek” nyugat-magyarországi helyneveket messzi keletre, Erdély hegyei közé vittek magukkal” (Ezzel Bogyay Tamás mintegy közvetve Benkő Loránd nyugat — keleti irányba áttelepülő székelység elméletének támogatói közé sorolható, vö. Ungarn-Jahrbuch 1986.) 14. kötet: 207—224 l. + térkép). Ez az írás azért is tanulságos, mert több tudományterület szemszögéből elemez egy igen összetett, széles kulturális körülményt igénylő kérdést. A magyar művészettörténet másik kiemelkedő személyisége, Entz Géza Erdély középkori udvarházairól, 119 oklevelesen adatolt nemesi kúriáról ad összefoglaló, néhány képpel és egy áttekinthető térképpel szemléltetett írást. Ezeknek az udvarházaknak fontos nyelvi és kulturális kisugárzóerejük volt, mint az 1482-ből adatolt bethleni (Beelean), az 1449-től említett boncidai (Boncida), az 1482-ben megjelenő Cegei (Țaga), az 1461-től felsorolt magyargyerőmonostori (Mănastireni), az 1465-ben már meglévő fehéregyházi (Albești), Radnót (Ierņuț) 1494-ből adatolt udvarházának) és Marosilye (Iliia) 1305-ben már oklevélben rögzített kastélyának. A *Bánffy* család 1417-ből adatolható először Petrus Bánffy nagyfalui udvarházából keltezett levéllel. A *Kemény*-ek Magyargyerőmonostorról, a *Wass-ok* Cegerőli, a *Mikolá*-k a Kozolvár melletti Szamosfalván a *Győrőfi*-ekkel területüket megsztva birtokoltak egy-egy udvarházat. A gazdag *Bethlen*-ek több településen is építettek egy-egy udvarházat. Hogy mi mehetett (és nem a háború, hanem a történelmietlen hanyagság folytán) veszendőben Harina-Möchsdorfon (Heriha/Doboka vm.-ben), azt egy 1945-ből való fényképfelvétel jól érzékelteti a középkori ajtókeret földön heverő darabjával, amely pusztuló közös európai múltunk egy kis morzsája, melyhez foghatót most Alsóőrött remélhetőleg azóta megmentettek, védelmi rendszeréhez hasonlóként pedig Kőszeg várában fedeztek fel. Vajon a primitív osztálygyűlölet vagy a hozzá nem értés, közömbösség, haszonélv nem tüntet-e el napjainkban is olyan emlékeket, amelyek e térség európai érettségének legfőbb jelei?! S vajon eléggé érzi-e Európa az évszázados emlékek súlyát?!

Benda Kálmán történész az utóbbi években nem véletlenül vállalta a legkeletibb magyarság előtörténetének kutatását. A Dnyeszter parti Csöbörösök csángó lakóiról először 1599-ből, utoljára 1812-ből van tudomásunk. A köztes 200 esztendő meghaladó időszak az anyanyelvi papért és a fizikai és nyelvi megmaradásért való küzdelem jegyében telt el. A tatárok, románok és szlávok között őrlődő kis közösség végül valószínűleg részben nyugatabbra húzódott, részben elpusztult, részben pedig beolvadt. Kétségbeesett anyanyelvi papért rimánkodó leveleiket azonban megőrizte a változó idő (a Vatikán levéltárában).

Gunda Béla néprajztudós (Benkő Lorándétól eltérő) elméletét vázolja a moldvai magyarság eredetéről. Meg kell itt említenem, hogy napjainkban — szinte-szinte világ-

szerte — a minél ősbibb eredeztetés (az ősi földön ősi nép) reneszánszát éli Finnországtól Ausztráliáig és Argentínától Alaszkaig). Gunda Béla érveit mégsem szabad — még a nyelvészeknek sem — olvasatlan elvetniök. Elmélete, miszerint a moldvai magyarság egy része a magyar honfoglalás előtti őslakos, használható munkahipotézissé válhat szakavatott kutató kezében a tudományos igazság megközelítésének nehéz folyamatában. Szabó T. Attila szóbeli véleménye szerint a végső szót Yrjö Wichmann 1937-ben (Helsinki-ben !) megjelent Csángó szótára nyelvi anyagának etimológiai rendszerezése és kiértékelése adhatja meg. Benkő Loránd Belső-Erdély és a moldvai magyarság párhuzamai révén, a nyelvi emlékmennyiség segítségével föllelhető rokon vonásokra összpontosított. A végső szót remélhetőleg e kérdésben rövidesen kimondhatjuk úgy, hogy az a tudományos meggyőzés erejével hat. Addig azonban Gunda Béla elméletét — a moldvai magyarság 896 körüli megalapozásáról — komolyan kell vennünk. Különösen értékelhető e cikkben, hogy több tudományág és több nemzet szemszögéből — a felsőbbrendűségi komplexumokat mellőzve — vizsgálja e kérdést. Néha persze túlságosan komolyan vesz olyan (nem éppen a tudomány mezején portyázó) hozzászólókat, mint az újságíró magyar Szócs István és a román középiskolai igazgató Dumitru Mărtinas, akiket a legjobb indulattal sem nevezhetünk kutatóknak, de ez szinte-szinte elkerülhetetlen egy-egy felfejlődő vita megvilágítása során. Meglepő interdiszciplináris és „internacionális” témával jelentkezik Szabó T. Ádám. Neve mögött éppúgy állhatna Groningen (ahol e témát fölvetette), mint Hamburg (doktorátusának színhelye), Kolozsvár (egyetemi éve) vagy Helsinki (tanulmányainak városa). Javaslata egy német—román—magyar erdélyi helynéveredeztető szótár összeállítására, melynek részletei (Gyulafehérvár, Beszterce, Brassó, Kolozsvár és Marosvásárhely) 1985-ben a heidelbergi Beiträge zur Namenforschung c. folyóiratban is megjelentek (148—159). A mi szempontunkból elsősorban azt kifogásolhatjuk, hogy Szabó T. Ádám német nyelvű cikkében nem a német városelnevezéseket használja, még csak az évszázadokon át állandósult magyar megfelelőket sem, hanem (a legjobb esetekben) másfél száz éves román elnevezéseket, melyek ugyan egyszer-szeker lehetnek egy 13. századi latin nyelvi alak vagy egy korábbi magyar helyesírás, nyelvjárási forma tükrözői, de — jó néhány száz éves kontinuitás hiányában — semmiképpen sem indokolt ezeket fejlécként megtenni (hacsak a térképen való megtalálás lehetősége nem indokolná — a „településfejlesztés” majd aztán rövidesen ezt az indokot is elsőpri, csupán évszázados magyar nyelvi emlékek őrzik majd egy-egy erdélyi falu valamikori létét). Ami a Brassó címszóhoz fűzött német magyarázatok szavahihetőségét illeti ez esetben is vitába kell szállanom Szabó T. Ádámmal. Az 1234-ből való Corona adat (és nem Crona ~ Crone !) arról tehet tanúbizonyságot, hogy nem CCVCV, hanem CVCVCV szerkezete révén e városnév a magyar nyelvi szerkezet felé hajlik (ez pedig igenis a magyar etnikum korai barcasági jelenlétéről tanuskodhatik, s minden más elsőbbségi és felsőbbbségi elmélet elveszíti jelentőségét. Egészében véve azonban Szabó T. Ádám három nyelvű helynévtörténeti és etimológiai szótára — Erdély nagyságrendű területet illetőleg — néhány év leforgása alatt megvalósítható (hacsak a tudományos gáncsoskodás, közömbösség vagy rosszindulat — esetleg más, politikai megfontolások nem állják útját). Intése, Hermann Hirt (1865—1936) szavai, melyeket különben a finn etimológiai szótár, a SKES induló kötetéből (Aulis J. Jokitól plagizált): „Egy etimológiai szótár szerzője erejét korlátozza csak arra, hogy a biztosat és a valamennyire lehetségeset fölmutassa, más babérokra ne pályázzon” igen megcsízlelendő (mind e cikk szerzője, mind pedig a magyar ilyen jellegű kutatások nagymesterei szempontjából). A számítógépek alkalmazási lehetőségeit illetőleg a névtudományban igen-igen kételkedő vagyok, s maradok, hiszen csupán harmad-negyedrangú segédeszközként szerepelhetnek.

Nyelv és szótörténet címen négy kiváló nyelvész rangos írását közli e kötet. Décsy Gyula a Szabó és a Jakó magyar vezetéknevek szemantikai vagy tipológiai meg-

felelőinek európai elterjedtségéről közöl cikket. Kissé merésznek — de elgondolkoztatónak és pusztán hangfejlődési okokkal indokoltak is — tűnik a finn *sampo* magyar Szabó összekapcsolása, a csodamalom és a csoda-Szabó hipotézist azonban valószínűleg maga Décsy Gyula sem veszi egészen komolyan, szellemes összekapcsolása ezt az ünnepezt Szabó T. Attila iránti érzéseinek, s egyúttal átlépés a hétköznapiok durva világából a szárnyaló nyelvi képzelőerő hihetetlenül produktív világába. A *Jakó* névről mondottak mindvégig az európai becenév-tipológia realitásainak talaján mozognak. Meglepő, mennyire hasonló szerkezetében, előtörténetében a finn *Jaakola ~ Jakola* (a közös európai héber-keresztény hagyományok nagyszerű példái). A kereszténység névrendszerünkben elfoglalt helyével foglalkozik Benkő Loránd akadémikus cikke is: a védőszentek szerepéről a középkori magyar helynévadásban. Bevezetőjében a neves szerző megemlíti, hogy hivatását: a nyelvtudomány iránti elkötelezettségét Szabó T. Attilának köszönheti, aki 1940 és 1944 között személyes tudományos kisugárzóerejével hatott tanítványként reá, Jakó Zsigmond pedig a történeti kérdések, az írott adat iránti tisztelettel mutatott példát (olyan megállapítás ez, melyen nem egy fellegjáró nyelvbúvárnak érdemes lenne elgondolkoznia, főleg olyanoknak, akik soha életükben nem dolgoznak eredeti forrásanyaggal). A gazdagon adatolt Benkő-cikk előbb a *kereszt-, lélek-, Apát-, Püspök-, Pap-, Egyházas-, Kápolnás-, -monostora, -templom(a)* névtípusokat veszi szemügyre, majd rátér a *Szent-/Sanctus* (S.) előtagú nevek taglalására. 72 védőszent neve fordul elő *Szent-* előtaggal. Gyakorisági sorrendben az első tíz: *Miklós* (89), *György* (87), *Kereszt ~ Keresztúr* (80) (az utóbbinál a *Szent-* hiányzik), *Márton* (74), *Péter* (65), *Mihály* (62), *Iván ~ János* (61) *Boldogasszony ~ Mária* (58) (az előbbinél a *Boldog* jelentése 'Szent'), *István ~ aifály*, (49) (e kettő összetartozását kissé erőltetettnek tartom, hiszen nem csupán István volt szent a magyar középkorban), *Mindszent* (46). Abból pedig, hogy egy-egy település (ill. településcsoport) esetében előbb *Szent-* (esetleg annak megfelelő) előtagú név szerepel vagy pedig egy másik névtípushoz tartozó alak, arra is lehet következtetni, hogy a templom volt-e előbb vagy pedig a település megszületését követte a templom fölépítése. A szerző több tudományos területen mozog biztosan és otthonosan. (A TESz. főszerkesztőjeként szerzett tapasztalatait építő módon kamatoztatja ebben az élvezetes, igen jó stílusban megírt cikkében.)

Szláv szerkezetből kölcsönzés-e a 11 — 19 és a 21 — 29 a magyarban? — teszi föl a kérdést Kölnből Fodor István. Válasza az, hogy e formák kialakulására a szlávoktól függetlenül, a magyar nyelv külön életében is sor kerülhetett. Kiss Lajost szerzőnk azért is bírálja, mivel legközelebbi rokon nyelveinket e kérdéskör tárgyalásakor nem vonta be (ahol pedig megvan a magyar szerkezet pontos tükröképe, igen archaikus elemek fölhasználása révén). Fodor a jól képzett nyelvész és európai kitekintésű kultúranthropológus élelátásával közeledik e nehezen eldönthető kérdéshez. Cikke egy jól felépített vitalezáró értekezés iskolapéldája.

Kálmán Béla akadémikus néhány magyar igekötő történetét taglalja. Munkájában az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár torzóban maradt kötetekre is támaszkodik, s az *agyon-, alá-, által-, át-* jelentkezéséről, a velük alkotott igekötős igék természetéről, jelenségeik változásairól olvashatunk értékes megfigyeléseket.

A kettős emlékkönyv második kötete Erdély, a különleges eset címen öt szerző írását tartalmazza: hármat németül, kettőt franciául. Dr. Vajay Szaboles svájci kutató főleg az 1691 — 1848 közötti Erdély jogtörténetével foglalkozik, s közli 1693-tól 1845-ig a főnemesi rangra emelt erdélyi arisztokrata családok pontos címét (gróf, báró) és a megadás keltezését, más nemesi predikátumok és szabad királyi városok előjogainak pontos adatait, melyek között 369-ből 63 erdélyi száz családot is található, s a románság is képviselve van az előkelők között pl. Boér de Kövesd báró révén (1728. 07. 12, Mirtse de Barátos (1836. 01. 23) és Popp de Böhmstetten (1844. 10. 31) révén. A szerző a kérdésre

vonatkozó magyar, román és német nyelvű munkáktól a cambridge-i és londoni hasonló arcélú kiadványokig mindent ismer és beépít tanulmányába.

Trocsányi Zsolt, a Magyar Országos Levéltár nemrég elhunyt, mostoha sorsú kutatója az erdélyi rendek mozgalmának 1741 – 1742. évi történetével hallatlanul gazdag és sokoldalú levéltári kutatásai alapján foglalkozik, s betekintést nyújt az erdélyi arisztokrácia politikai boszorkányműhájába, amely az ország s a magyarság érdekeit önző egyéni és családi szempontoknak veti alá. Spira György Ioan Drágos 1849-es közvetítő szerepéről értekezik Kossuth Lajos és Avram Iancu táborai között. Pomogáts Béla szintén francia nyelvű írása következik az 1918 – 1921 közötti önálló Erdély megteremtésére tett magyar kísérletekről, mely a transzylvanizmus két háború közötti nemes és humanus irodalmi tartásában élt tovább (nem sikertült politikai mentőövként Hitler örült vállalkozásának előestéjén bevetni). A hibás alternatíváról, a német – román – magyar kultúramodellről szól K. Lengyel Zsolt kitűnő esszéje. E gördülékeny stílusban, évezhetően megírt tanulmány egy héthónapnyi halvaszületett kísérlet érhetően keserű hangú összefoglalása. A kulturális pluralizmus csak a szabad politikai véleménynyilvánítás során alakulhat ki – hangzik a szerző tömör összegezése –, mely egybecseng Bibó István gondolataival a kelet-európai kis népek nyomorúságának legfőbb okáról.

Művészet és népművészet összefoglaló cím alatt három neves szerző közli írását. Entz Géza Antal művészettörténész a brassói Fekete templom kormeghatározását végzi el erdélyi és európai összefüggések segítségével. Nem véletlen, hogy családja névadó Árpád-kori szentjével foglalkozik László Gyula. Szent László legendája egyes motívumainak továbbélése (főleg a történeti Magyarország peremvidékein) és beépülése a népművészetbe az ősi magyar hiedelem- és hitvilág szívósságáról, életképességéről tanúskodik. Olyan legendáról van itt szó, melynek gyökerei a közép-ázsiai és iráni területekig nyúlnak. Nem igaz hát – László Gyula szerint – az a föltevés, hogy a honfoglaló magyarság előtt ismeretlen lett volna népünk számára a városi kultúra (különben nyelvi tények: *város* és *vár* szavaink feltehető eredete és kora is szerzőnket látszik igazolni). A rabló lovasnomád nép barbár elméletét új, árnyaltabb és valóságosabb képnek kell fölváltania, hiszen a magyarság fontos kultúrbölcsek érintésével jutott el mai hazájába, s hihetetlenül gyorsan alkalmazkodott úgy új környezetéhez, hogy megmaradt nyelvében és adoptálta régi hitvilágát keresztény környezetében (sőt az Árpád-kor szentjei révén európai kisu-gárzó erővel rendelkezett: mind kultúrájában, mind művészetében és hitében módosítva kora Európáját, keleti toleranciát épített be az intoleránssá vált nyugati kereszténységbe).

Balassa Iván akadémikus, néprajzunk kitűnő kutatója kopjafáink eredet szerinti tipologizálását végzi el. Ősi szép szokás volt élő facemetét ültetni egy-egy halott fölé, a kereszt viszonylag későn jelenik meg, s a katolikus temetkezésre jellemző. A reformátusok fölött kopjafa állott, s Szabó T. Attila a kalotaszegi Bábony község magyarságánál az 1940-es évek elején zászló kopjafával is találkozott (valószínűleg mint honfoglaláskori harcsoaink temetkezési szokásával).

Külső kapcsolatok és szellemi rokon vonások címen öt szerző közli francia és német nyelvű írását. Borsa Iván a magyarországi hiteleshelyek oklevélkiállítási gyakorlatát tárgyalja összehasonlítván az erdélyi Kolozsmonostor és a felvidéki Lelesz középkori oklevélkiállítási gyakorlatát. Érdemes megjegyeznünk, hogy ez az évszázados intézmény állami jegyzők beiktatása révén jó száz éve (csupán 1874-ben) szűnt meg Magyarországon.

Fügedi Erik Erzsébet királynő pozsegei tárgyalásairól ír, melyek során sikerült elégedetlen főurait úgy megbékíteni, hogy önnön elképzelései érvényesültek. A XIII – XIV. század magyar királyi kancelláriáját mutatja be. M. Raol Manselli véleményéhez kapcsolódva megállapítja, hogy hazánk írásos kultúrája ez időben latin nyelvű, és szervesen beágyazódik az egyház és a királyi kancellária révén Európa civilizációjába.

Szűcs Jenő az Erdélyben talált szlavóniai „*antiqui banales*” pénzekről értekezik, s ennek kapcsán az 1318–1336 közötti idők gazdaság- és pénztörténetének ismeretlen területeit tárja föl előttünk, s a mai román aprópénz (*bani*) és a magyar méltóságnév közötti közvetlen etimológiai kapcsolat tárgytörténeti hátterét is tudományos alaposággal világítja meg. Sajnálatos, hogy szerzőnk oly hirtelen távozott közülünk.

Klaniczay Tibor irodalomtörténész Vitéz János Contuberniumáról, első magyar akadémiajáról ír, beágyazván azt az európai akadémiai törekvésekbe, s hazai szellemi erőtartalékaiba.

Mellékletként K. Lengyel Zsolt közli Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond eddig összegyűjtött munkáinak összefoglaló könyvészetét (az egyes kötetek cikkei, ismertetései és megemlékezései címén német fordítását is). Olyan kézikönyvet, s egyben segédeszközt ad a magyarul nem tudó kutató kezébe így, amely nemzetközi távlatokba ágyazza az erdélyi magyar történelem és nyelvészet legjobb eredményeit. A szerkesztő 1929 és 1986 között Szabó T. Attila 33 könyvét, 657 nagyobb közleményét, 82 ismertetését 32 hozzászólását, méltatását és megemlékezését regisztrálja. Jakó Zsigmond 1940 és 1986 között 22 könyvvel, 110 nagyobb közleménnyel, s 14 ismertetéssel, valamint 32 hozzászólással, méltatással és megemlékezéssel jelentkezett. Mindketten nemcsak szűkebb hazájukban, hanem külföldön s idegen nyelveken is publikáltak. Megjegyzendő, hogy csupán az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárról olyan nemzetközileg is elismert szaktekintélyek írtak, mint Benkő Loránd, Lőrincze Lajos, Kálmán Béla, Vekerdí József, Balassa Iván, Imre Samu, Entz Géza, az írók közül pedig Illyés Gyula, Kányádi Sándor, Sütő András, Szóts Géza (Szóts István kissé szerencsétlenül szolt e kérdéshez, s cikke az Utunk hasábjain némi keserűséget okozott az amúgy is nehéz körülmények között küzdő idős tudósak). Egészében azonban még a román újságírók legjobbjai és a román (és a 70-es években a Bodor Pál vezette bukaresti magyar és román televízió is beszámolt a Szótörténeti Tárról munkájáról. Ilyen jellegű kölcsönös és őszinte gesztusokra manapság is igen-igen szükség van.

A könyvet Helsinkitől Bloomingtonig közel másfélszáz név, a Tabula Oratulatoria ismert nevei, majd a szerzők pontos cínei (ebben Konrad G. Gündisch kétszer is szerepel: egyszer Dr.-ként, egyszer pedig e cím nélkül), 29 kép, 22 táblázat és 7 térkép lelőhelye, az I. kötet hibaigazításai, valamint személy- és helynévmutató zárja le. A két kötet összeállítói és egyben a második kötet számítógépes szedője K. Lengyel Zsolt megsegítői Tóth Béla, Hans-Werner Schuster és Szász Judit, azaz Müncheni Magyar Intézet Horst Glassl irányította munkaközössége olyan két kötetet tett le asztalunkra, amely egyszeriben az Erdélykutatások elismert nemzetközi kézikönyvévé vált.

Posgay Ildikó

Nyéki Lajos: Grammaire pratique du hongrois d'aujourd'hui (A mai magyar nyelv gyakorlati nyelvtana). H.n. 1988. OPHRYS (Manuels de linguistique finno-ougrienne) 429 oldal

Nyéki Lajos, az 1956-ban Franciaországba származott kitűnő romanista, ez évben juttatott el hozzám egy — joggal mondhatom — hézagpótló munkát, melynek címét fenn olvashatjuk.

A Tompa József által szerkesztett kétkötetes leíró nyelvtan, a Rácz Endre szerkesztésében megjelent Mai magyar nyelv c. tankönyv, valamint Rácz Endre—Takács Ete) tollából származó Kis magyar nyelvtan, illetve az Erdélyisen megjelent A mai ma-

gyar nyelv kézikönyve után összefoglaló magyar nyelvtan nem jelent meg: ezért nevezhetem a fenti munkát hézagpótlónak, no és azért is, mivel a fent említett nyelvtanok még nem tartalmazták az újabb idők nyelvészeti eredményeinek (a szövegtannak, a kommunikáció-elméletnek, a pszicholingvisztikának stb.) a nyelvtani munkába való beépítését, a jelen kötet viszont már ezzel az erénnyel is dicsekedhet.

A kötet előszava nem járulékos szöveg, nem léphető át; sőt éppen ellenkezőleg, már ebből tájékozódunk a kötet beállítottságát illetően: 1. gyakorlati, elsősorban a magyartanulást szolgálja; 2. megértése nem követel előzetes nyelvészeti képzettséget, fogalmazásában közérthetőségre törekszik; 3. a kérdéseket, a nyelvtan jelenségeit mindig a kommunikáció megvilágításába helyezve tárgyalja.

A kötet második fejezete (az első fejezet az előszó) néhány elemi fogalom megvilágítását adja. Itt ismerkedünk meg azokkal az általános nyelvészeti tudnivalókkal és elméletekkel, amelyek bemutatását a szerző szükségesnek tartja. Jóllehet sokféle irányt mutat be, hangoztatja, hogy nem kötelezi el magát adott elméleti rendszernek, illetve iskolának.

A nevezett fejezetben elsőként a kijelentésről az állításról (*prédication*) szól. Örömmel tapasztaltam, hogy Nyéki itt említi a tényt, hogy magáról a nyelvről is lehet kijelentést tenni: „ezt az eljárást nevezzük metanyelvinek”. Nyéki ugyan nem utal arra, hogy a referenciális kijelentés és a metanyelvi kijelentés sok tekintetben azonos lényegű, ám a fenti megfogalmazásában implicite ez az — általam is gyakran hangoztatott — állásfoglalás bennfoglaltatik márcsak azért is, hogy a szerző rendszerint ide vette. Nyéki a mondatról (*énoncé*) adott kis részben a B. Malinowski által bevezetett fatikus tartalomról is beszél, megvilágítva ennek mibenlétét példával. A nyelvi egységek (fonémák, szintagmák stb.) felsorolása után — melyet kissé szegényesnek érzek — a jelentés fogalmának magyarázására tér át: megkülönbözteti az *értelmet* és a *jelentést*; aztán kijelenti, hogy a denotátumnak két vonatkozási területe (konkrét és elképzelt jelölt dolgok), jelzi, hogy csak a denotátum maga lehet konkrét, az értelem (*sens*) önmagában elvont. (Denotátum pl. a *kutya*, az ezt jelölő szó értelme elképzelt ha e szó értelme is konkrét lenne, akkor ez is harapna). Nyéki kitér arra is, hogy a jelölt és a jelölő viszonya (szimbolikus) önkényes; ám jól tudja, hogy ez a régi jelentéstanokból származó közhely valójában hamis; így a következő hosszú bekezdésben éppen arról ír, — a szemiotika felismeréseit felhasználva —, hogy bizonyos jelentésviszony mégsem teljesen önkényes: így az ikonikus, az indexikus viszony. A jelölés módozatairól is szól Nyéki, majd áttér a konnotáció fogalmára — mintegy jelezve ezzel, hogy eleddig a denotációról volt szó. Konnotáció például az a hangulat, amit egy adott szó képvisel (s itt idézi a Kosztolányi által „szép”-nek tartott magyar szavakat példaként, mint: *úr, úr, szór, csik, föl, mond*, stb. stb. Végül arra tér ki Nyéki, hogy a jelentéstanok valójában kétféle jelentéssel kell foglalkozniuk: a formális (formelle) jelentéssel és a beszédhelyzetből kihámozható ún. tartalmi (substantielle) jelentéssel. Így megy tovább ez a fejezet, melyben persze még igen sok elvi kérdés és meghatározás merül fel, miközben a téma-réma elemzésről, a szófajok csoportosításáról, a prozodiáról stb. szól a szerző.

A harmadik fejezet anyaga — amelyben a helyesírással és a kiejtéssel foglalkozik — lényegében különösen a nem magyar iskolázottságúak számára jelent értékesíthető ismereteket. E fejezet értéke ugyanakkor a bemutatott magyar hangrendszer korrektsége, pontossága, amit az is jelez, hogy a zárt *é*-re is figyelemmel van. A negyedik fejezet, az Alakviszonyok címet viselő szakasz, viszont már sok tanulsággal jár számunkra is. Ebben a részben — eltérőleg számos modern monográfia gyakorlatától — tömegesen találunk példákat. A jelzett fejezet tulajdonképpen a klasszikus értelemben vett morfológiai rész, azért „klasszikus értelemben”, mivel a strukturalista nyelvészet a fonológiával szembeállítva a jelentés egységeként felfogott morfémák tanát érti a morfológián, s ez a felfogás

nem így érvényesül Nyékinél. Ez utóbbi felfogás szerint rendkívül jelentős lenne a ragozás, a képzés, hiszen minden rag, minden képző egy-egy morféma. Nyéki is tárgyalja az esetragokat, képzőket, jeleket, de nem mérlegeli ezek morféma voltát, és nem számolja az egymásra rakódó morfémákat, nem utal a nulla-morféma jellegre. Nem vizsgálja a kérdés fonológiai vonatkozását a morfológiához kapcsolatosan stb. E rész ugyanakkor a merev szisztémakényszer-vonatkozású strukturalista paradigma-bemutatók és transzformálások helyett 95 paragrafusban mutatja be az esetek, esetragok, képzők nyelvi-kommunikatív gyakorlatát — igen értékes részét képezve ezzel a kötetnek.

A mondattant képviselő rész talán a leggazdagabb: két külön fejezet tartozik ide: az első — valójában az ötödik fejezet — az egyszerű mondat jelenségeit (s ide kapcsolatosan az idő, a modalitás, az aspektus, a szituáció stb. nyelvmformáit), a második — a kötetben a hatodik fejezet — az összetett mondat problémáit, gondjait tárja elénk. Jóllehet ez utóbbi fejezet, tehát az összetett mondatokról szóló rész igen sovány; erre Nyékit az a megfontolás vezethette, hogy a magyart tanuló idegennek, gyakorlati céllal inkább, ill. elsősorban az egyszerű és a bővített egyszerű mondatok képzés- és megértés-szintű tudására van szüksége. E fejezeten belül említi Nyéki az idézés gondolatkörét, a tárgyi alárendelő mellékmondatok anyagához kapcsolatosan. Véleményünk szerint elképzelhető lett volna e problematikának a szövegtani részbe való utalása, így az egyenes és függő idézést párhuzamosan, egymásbakapcsolatosan lehetett volna bemutatni.

A hetedik fejezet a mondat közleményközvetítő szerepével foglalkozik. Nyéki itt is megragadja az alkalmat arra, hogy a nyelvtan e részéhez kapcsolatosan kommunikáció-elméleti szempontot érvényesítsen.

A nyolcadik fejezet a szóalkotás, a szóképzés tudnivalóit tárja fel. E rész szokatlan helyen van, hiszen a hagyományos nyelvtanokban e rész mindenképpen a mondattan elé szokott kerülni. A képzés nagyobb gyakoriságú jelenségeit mutatja csak be, a peremjelenségekről — melyek egy történeti vagy egy strukturalista grammatikából nem hiányoznának — nem tesz említést — hiszen a nyelvtanulás gyakorlata ezt nem igényli. Rövid szakaszokba tagoltan mutatja be az igéből való főnévképzés, igenév főnévként való használata, igéből képzett melléknév stb. kategóriáit. Ugyanezen fejezeten belül, de elkülönítetten szól a szóösszetételekről.

A kilencedik fejezet az ún. „névszói bázis”-sal foglalkozik. Itt ismét visszatér már tárgyalt jelenségekhez, pl. mondjuk a szóképzéshez, csak hogy e jelenségeket tipológiai rendbe illeszti itt. Ez azért hasznos a nyelvtanulás számára, mivel minden tanuló szívesen keres valamilyen szabályosságot, amire emlékezeti bevésését ráállíthatja (Nyéki a ragokat pl. egyetlen alakú, kétalakú, háromalakú, négyalakú, ötalakú ragesoportokba tipologizálja). Az igeragozás tizennégy alaptípusát különbözteti meg; gyakorlatban jól alkalmazható az az igerészótára, melyben szám jelzi, hogy az ige melyik ragozási típusba tartozik. Az igerészókról, a viszonyokról stb. is tipológiai rendszerezés formájában nyújt tájékoztatást.

Évekkel ezelőtt a Pompidou Központ könyvtárában, Párizsban olvastam s meglepetésemre éppen Nyéki Lajos ült mellém az olvasó asztalhoz. Megkérdeztem, hogy mit kutat. Válasza az volt, hogy észjárásai párhuzamot vagy eltérést keres a francia és a magyar nyelv között a magyar és francia közmondások jelentésbeli párhuzamba állításának módszerével. A szólások, szintagmák és a nagyobb terjedelmű megszilárdult nyelvi alakulatok tehát már akkor foglalkoztatták Nyékit, s jelen könyvének két utolsó fejezete kifejezetten ilyesmivel foglalkozik. A tizenegyedik fejezet a nyelvhelyesség nézőpontjából vizsgálva az igékre, az alárendelt mondatokra, majd a jelzőkre és a határozókra vonatkozó gyakorlati észrevételeit és tanácsait tartalmazza. Az egész fejezet valójában a v o n z a t o k t a n á n a k is nevezhető lenne. Igék és névszók betűrendbe állított soránál jelzi, hogy milyen vonzat szükséges ezeknél. A tizenkettedik fejezet nyelvhelyesség-

centrikus, és sokszempontúan foglalkozik a magyarul tanulók másik nagy gondjával: az igekötőkkel. Ezeket sorra véve számos szókapcsolat és példamondat tükrében tárja fel ezek használatát. A kötetet részletes t á r g y m u t a t ó egészíti ki, segítve az értékes, de természeténél fogva igen összetett anyagban való gyors, pontos eligazodást.

Nyéki élete során nem annyira cikkek anyagába szétszórtaan illesztette-közölte tapasztalatait a magyar nyelvről, hanem kitűnő egységbe foglalva a bemutatott nagy terjedelmű kézikönyvet írta számunkra.

Büky Béla

A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről. Madách Könyv- és Lapkiadó, 1987.² 303 oldal

Széphalom kicsiny sziget — te hitted, hogy kontinens, | hogy szavadnak súlya van, s amit üzensz, | az példa lesz társaknak, késő unokáknak. | Nem volt szívedben sohase alázat, | hisz te mondtad éppen konokul | egyre: „Nem merni, amit merni kell, gyalázat!”

(Ozsvald Árpád: Kazinczy)

Példamutatóan tanulságos, izgalmasan gazdag kötet második, bővített kiadásáról adunk hírt, ami eléggé szokatlan folyóiratunkban. Oka az a nagyfokú érdeklődés, ami a könyv első kiadásakor iránta megnyilvánult. 1985-ben — a kolofon adata szerint — 2850 példányban jelentették meg, ebből 1350 példányt hazánkban terjesztettek. A második kiadás adatai: összpéldányszám 5300, Magyarországra jutott 1300. (Szeretnénk hinni, hogy ez is kevésnek bizonyul!)

A kötet összeállítója, Zalabai Zsigmond arra vállalkozott, hogy bemutassa, mit tud elmondani a nemzetiségi létben élő szlovákiai magyar író az anyanyelvről. A válogatás időben az utóbbi másfél-két évtized tanulságos írásait nyújtja át az olvasónak. A szerzők: író, nyelveművelő, riporter, kritikus, fordító, pedagógus, jogász, orvos — saját tapasztalatuk alapján — más-más megvilágításban élik át az anyanyelvhasználat helyzetét és állapotát, és ennek következtében más-más oldalról szemlélve fogalmazzák meg a tennivalókat. Az alaphang azonban közös: ezt találóan fejezi ki a cím is: hűség.

Mindenről tájékoztatást kapunk, ami a témával összefügg. Íme a fejezetcímek: Anyanyelv és társadalom (15–75); Anyanyelv és család (76–91); Anyanyelv és iskola (93–164); Nyelvjárás és köznyelv között (165–98); Anyanyelvi hibapló (199–228); Fordítás és felelősség (229–66); Nyelvtáj és irodalom (267–96).

A témák önmagukért beszélnek, és azt is jelzik, hogy a könyv jelentősége túlmutat önmaga tartalmán. Bárki bárhol veszi is kezébe a művet — aki érti a nyelvet, amelyen íródott —, nem egyszerű olvasmányélménye lesz. Bizonytal minden olvasó felfogja ésszel és megérzi szívvel, mit is jelent az anyanyelv az ember számára, milyen érzés azonos nyelvet beszélők közösségéhez tartozni. Erőt meríthet belőle hazához, nemzethez való kötődés, azaz hűség dolgában.

A kötetben kifejtett gondolatokat Fábry Zoltán vallomása vezeti be, amelynek lényege: „A nyelvet mindennapja élteti, biztosítja és fejleszti. A hétköznapi valóságán múlik minden, a hétköznapi szürke hősein, e legfőbb realitáson és biztosítékon.”

1. Tájékoztatást kapunk Csehszlovákia népességének nemzetiségi megoszlásáról, valamint az anyanyelv használatának néhány időszervi kérdéséről. A tények a számok

tükreben: 559 490 magyar él a Szlovák Szocialista Köztársaságban az 1980. évi népszámlálás szerint: a 13 járásban és a két nagyvárosban, Pozsonyban és Kassán. A magyarság számának alakulásával kapcsolatban a következő megállapítást találjuk: „A legutóbbi népességi számadatok kétségtelenül bizonyos fokú megtorpanásról tanúskodnak, amely a magyar nemzetiségű lakosság fejlődésében mutatkozik, a lemorzsolódás azonban országos méretekben csak viszonylagos. A tények ismeretében feltételezhető, hogy a helyzet előidézésében több tényező játszott közre. Megszüntetésük ezért minden bizonnyal majd sok időt és fáradságot igényel.” A mindennapi nyelvhasználattal kapcsolatban pedig a következőket hangsúlyozza az egyik cikkíró: „Rajtunk állampolgárokon is múlik, hogy a mutatkozó fogyatékoságok minél előbb megszűnjenek, ezért élünk kell mindazokkal a jogokkal és lehetőségekkel, amelyeket a törvény számunkra biztosít.”

2. Lírai hangvételi, személyes vonatkozású írások a család felől közelítik meg a tárgyalt kérdéseket. A szülőkhöz szólnak abban a reményben, hogy ezzel ébresztgetik felelősségük tudatát; az egyik cikk címének felszólítása így hangzik: Vigyünk gyermekeinkhez a szavakat! A családban ugyanis ösztönösen megy végbe az anyanyelv elemi ismereteinek elsajátítása, továbbá azt sem szabad szem elől téveszteni, „hogy a nyelv nem pusztán érintkezési eszköz, hanem azonosságtudat is egyben. A hovatartozás csálhatatlan, megnyugtató, tartást adó biztonsága.” — „A nyelv világa összeköt. Erősebben, mint a vér, a szem vágása, a bőr színe. A szavaknak sajátos ízük van. Mint a fűszereknek — adagolják bár őket ugyanazon recept szerint. Más lesz az étel íze, ha a szomszédasszony fűszerezi, más, ha édesanyánk.” Ezt az állítást bizonyítja a választott példa is: „Anyu, mi az, hogy sarjúrendek? Ő már városban nőtt fel, s ha nem tudtam volna neki elmagyarázni, hogy a sarjúrendek a második kaszálás utáni széanasor, talán örökre szegényebb maradt volna ezzel a kifejezéssel.”

3. A nemzetiségi iskolák az oktatás és a nevelés terén elért eredményeikkel igazolták létezésük objektív megalapozottságát” — olvashatjuk a témáról szóló terjedelmes tanulmányban. A nemzetiségi iskoláknak három típusa alakult ki: a nemzetiségi tanítási nyelvű iskolák (ezekben az összes tantárgy tanítása a tanulók anyanyelvén folyik; kivétel a honvédelmi nevelés és a testnevelés); a vegyes tanítási nyelvű iskolák (néhány szakközépiskola és szakmunkásképző intézet, illetőleg olyan osztályok, amelyek szlovák iskolákban működnek); nemzetiségi nyelvet oktató iskolák (itt az anyanyelv a kötelező tantárgyak között szerepel). Az iskolai anyanyelvi nevelés feladata többek között tudatosítani, hogy „Az anyanyelv az ember számára ugyanazt jelenti, mint a levegő vagy a víz: az életet. Fokozottan érvényes ez a megállapítás a kisebbségi sorban élő ember esetében.” Avagy: „Az anyanyelvvel együtt a gyermek az erkölcsi értékek alapjait is elsajátítja. Az anyanyelv eleve erkölcsi mozzanatokot tartalmaz, éppen ezért az erkölcsi nevelés mindig nyelvi nevelés.” Felejthetetlen olvasmány annak a felmérésnek az összegzése, amely arról számol be, hogyan vélekednek a mai gyerekek anyanyelvükről, szülőföldjükről Ipolyhídvégen.

4. Külön foglalkozik a könyv a „kettős nyelvi étellel”, azzal a kettősséggel, amely a csehszlovákiai magyarság nyelvi állapotát jellemzi: a diglossiával. Mindkettő az anyanyelv szerves része: a köznyelv és a nyelvjárásiasság is. A helyzetet így értékeli az egyik cikk: „Ma — amikor ezt az emlékezést from — a falumban az egykor oly erős és népi viszonylatban kizárólagosan használt tájszólás már kihalóban van. Ahogy hullnak az idősebb nemzedékek, úgy kopik, zsugorodik régi paraszti beszédünk szókincse . . .” Pedig jó lenne menteni, ami még menthető, olvashatjuk egy másik tanulmányban. „A nép nyelvét élő valóságában kellene megőriznünk minél tovább, és ha ezt a társadalom

gyors fejlődése gátolja is, legalább azt tegyük meg érte, hogy az iskolai oktatásban nem próbáljuk mi magunk kiirtani." Helyzetképet kapunk arról is, hogyan beszélnek az alapiskolák tanftói, tanulói; és milyen lehetőségei vannak még a nyelvjárásgyűjtésnek. A hangtani és alaktani jelenségek kétféleségének megfigyeltetése segítséget nyújthat a helyesírás és a helyes kiejtés oktatásához.

5. Írások egész sora bírálja az államnyelvi környezet hatására létrejött nyelvi idegenszerűségeket, foglalkozik az idegenszó-használattal, és a szaknyelvek használatának sajátos gondoljaival. Óvakodjunk — hangzik a figyelmeztetés — az idegen szavak fölösleges használatától. És következik a példa: „Mondanivalótól, szöveggörnyezettől, műfajtól, stilisztikai-érzelmi színezettől függően a *tinédzser* magyar megfelelője sok minden lehet. A neveket összefoglalóan megnevező *tizenéves* vagy *serdülő* kifejezéstől szinonimák ágaznak el a *süldő lány*-ig, a *bakfis*-ig; fiúkról szólva a kedveskedő *legényké*-ig, a népies *suttyó*-ig, *surbankó*-ig, *surmó*-ig, a bizalmas *lakli*-ig, a *siheder*-ig." Néhány további példa az idegenszerűségekre: *kéztől van* = *kéznel van*; *a kiadóért vagyok itt* = *a kiadó képviselőjében vagyok itt*; *a számlájára jön* = *megtaláljuk a számításonkat*; a szó szerinti fordítás „eredménye” többek között az *életkörnyezet* szóalkotás is a szlovákiai magyarság nyelvében, pedig jobb lenne helyette a közismert *környezet* vagy *életkörülmények*. A közreadott példák azt bizonyítják, hogy ez a jelenség megtalálható a nyelvhasználók szinte minden rétegében. Pedig jó lenne kerülni ezt a gondolkodászavarból fakadó szokást.

6. A csehszlovákiai magyar fordítás általános problémáival is foglalkoznak írások. Mik tartoznak ide? Mindenekelőtt a hatósági hivatalos közlemények, felhívások, hirdetmények, tájékoztatók, vállalati és magánhirdetések a napi sajtóban, reklámócdulák, ismertető füzetek, a szervezeti élet írásos kiadványai, munkavédelmi előírások, figyelmeztető táblák, baleset-elhárítási útmutatók, útikalauzok nyelve és még sok-sok minden. Az idegen nyelvi környezetnek nemcsak a beszélt nyelv szóállományát érintő negatív hatása elemi erejű. Mennél szűkebb a kör (hivatal, munkahely) annál jobban érvényesül az frott nyelvben is. Szólnak a műfordítás gondjairól is. „Ám legrészletesebben a tankönyvfordítások felelőségéről esik szó. „Iskoláink ügye tehát a tankönyvek fordításának színvonalán áll vagy bukik. Az okos szlovák tankönyv fordításából pontosan annyit okosodhat a magyar gyerek, mint a szlovák gyerek az eredetiből, és nem is lehet ennél jobb reklámja a magyar iskolának.” A kérdés szélesebb összefüggését vizsgálva pedig ilyen megállapítást olvashatunk: „A magyar fordítás a kezdet kezdetén — és még *utána is* sokáig — létfeltétel volt, a megmaradást, a beilleszkedést biztosító ismeretek ezúton áramlottak be a nemzet tudatába. Részünkre a nemzetiségi lét ehhez hasonló helyzetet állandósít.”

7. Az anyanyelv azt jelenti az írónak, amit a szín a festőnek a hang a zeneszerzőnek, a föld a parasztnak, a gép a munkásnak. . . „Eszközt, amellyel megvalósítja céljait, betölti küldetését,” . . . „A nyelv lehetőségei és feladatai egyetemesek. . .” — „Tulajdonképpen azért írok, mert ez az egyetlen lehetőség a bizonyításra” — vallja Gál Sándor, a költő a kötet utolsó fejezetében. Hasonló gondolatok hatják át a többi — itt olvasható — írást is. „Nem is a nyelvet féltém; a tudatot féltém” — hangsúlyozza Rácz Olivér, majd így folytatja: „A tudat nevében fohászok a nyelvhez, amelyet a mécsvilágnál görnyedő Bessenyei épített, Katona József lúdtollal szépített, a béklyókon győzedelmeskedő Kazinczy csiszolt; nyelv, amelyhez Berzsenyi fohászott, amelynek szárnyán Kölcsény a habok fölé lebegett, és Ady, Kosztolányi, Radnóti a szirtek és az iszonyatok fölé emelkedett — nyelv, te megtartó és megőrző erő, ébredj, védj magad, szólj meg!”

Napjainkban, amikor a határainkon túl élő magyarság sorsa az érdeklődés középpontjába került, fokozott figyelemre tarthat számot ez az enciklopédikus jellegű összefoglalás; példa lehet mások számára, és ösztönzést adhat hasonló összegzésre.*

Graf Rezső

Helyesírási kézisztár. Szerk. Deme László és Fábíán Pál. Munkatárs Tóth Etelka. A szerkesztés munkájában részt vettek Szemere Gyula és T. Urbán Ilona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 687 oldal.

A Helyesírási kézisztár (rövidítése a továbbiakban: HKsz.) az 1961-ben megjelent s azután még kilenc változatlan kiadásban közrebocsátott Helyesírási tanácsadó szótárnak a korszerű utóda. Nem egyszerűen arról van szó, hogy az 1961. évi szótár anyagát most hozzáigazították a közben érvénybe lépett új helyesírási szabályzathoz, az AkH. 11. kiadásához; a HKsz.-t anyaga és szerkesztési újdonságai miatt méltán nevezhetjük új szótárnak.

„A szerkesztés munkája — olvassuk a könyv előszavában — 1985 végén szógyűtéssel kezdődött; szótárunkba ugyanis be kellett kerülniük az elmúlt évtizedekben alakult, mai életünkben fontossá vált új szavaknak és szókapcsolatoknak.” Természetes, hogy az 1984-es szabályzat szótári részének anyagát is teljes egészében tartalmazza a HKsz., de a Helyesírási tanácsadó szótárból csak azt vették át a szerkesztők, amit egy ilyen könyvben továbbra is nélkülözhetetlennek tartottak. Nagyon helyeslem, hogy a címből elhagyták a *tanácsadó* jelzőt: a *kézisztár* megjelölés sokkal jobban kifejezi azt a célt, hogy ez a könyv is — mint a Magyar értelmező *kézisztár* — az író-olvasó embereknek állandó segítőtársa szeretne lenni.

Hangsúlyozzák a szerkesztők, hogy a HKsz. minden tekintetben „az Akadémiának ez idő szerint érvényes helyesírási szabályzatán alapul”, de „azt nem helyettesítheti, csak kiegészíti”. Elvi eltérés az AkH. 11. kiadásának és a HKsz.-nak a helyesírási megoldásai között nincs, nem lehet. Fontos alapelve e könyv szerkesztőinek az is, hogy a közölt szavanyaggal mintául szolgáljanak „a kényszerű terjedelmi korlátok miatt kimaradt szavak nagy tömegének írásmódjára nézve is”. Arra törekedtek, „hogy a szerepeltetett anyag többlet mondjon önmagánál”. Igen helyes, hogy ezt célt „nem az egyes esetek számának növelésével, hanem a típusok lehetőleg teljes bemutatásával, vagyis a bokrosítás módszerének alkalmazásával” igyekeztek elérni — amint ezt az előszóban közlik.

Lehetetlen volna például a mindenféle utcanevek ezreit fölvenni egy ilyen szótárba, de az *utca*, az *út* és a *tér* szócikkének „bokrában” mindegyikük helyesírására jó eligazítást kapunk. Például az *utca* szócikkében a következőket találjuk: „*utca*, *utcaja*, *utcai*; *röv.*: *u.*; *utcagyerek*, *utcasarok* | *főutca* (= *központi jellegű utca*), *játszóutca*, *keresztutca*, *sétálóutca*; *Felső Sas utca*, *Fő utca*, *Hársfa utca* (*utcanevek*)”. Ha valaki hiányolja ebben a szócikkben a személynevből származó utcanevek típusát, akkor ugyanezen a szótároldalon az *út* szócikkében erre is talál példát: *Dózsa György út*, s ez eligazítja abban, hogy az ilyeneket is külön kell írni (tehát nem kötőjellel).

* A könyv ismertetett, második kiadása az első kiadáshoz képest két tanulmány-nyal gazdagodott: Gyönyör József: A személynevek anyanyelvi változatainak anyakönyvi bejegyzéséről (60—75); Fodor Zoltán: Anyanyelv és iskola (112—64); viszont nem került bele Tóth László: A nyelvről (41) című írása.

Nem közli a HKsz., hogy a *kényes* melléknév ragos és jeles alakjai (*kényesen*, *kényesebb*, *kényesek*) hogyan irandók, de a keresőknek ilyen esetben segít az analógia: fellapozzák például a *fényes* melléknévet, s ennek a szócikkében a *fényesen*, *fényesebb* szóalakokból megállapíthatják, hogy az ilyen, két szótagos *s* végű melléknévek toldalékos alakjaiban az *s*-et nem kell megkettőzni. Hasonlóképpen nem kapjuk meg „első kézből” a *Bükki Nemzeti Park*, a *Hortobágyi Nemzeti Park* és a *Kiskunsági Nemzeti Park* helyes írásmódját, de segít a szótár használóinak a *nemzeti park* szócikke, amely a *Hortobágyi Nemzeti Park* példájával figyelmeztet arra, hogy az ilyen tulajdonneveket minden tagjukban nagybetűvel kell kezdeni.

A bokrosítás elveiből következők, hogy például az *elsőéves* szó nincs meg a maga betűrendi helyén, de megtaláljuk egy kicsit előbb: az *első* címszó bokrában. Az utótagnak, az *éves*-nek a bokra az *elsőéves* írásmódja iránt érdeklődőknek csak annyiban segít, hogy közöl néhány, nyelvtani okból hasonlóképpen egybeírandó kapcsolatot: *ezredéves*, *felsőéves*, *másodéves*. Ez az utóbbi szó csak itt van meg a szótárban; előtagjának, a *másod*-nak a szócikkében legföljebb a nyelvtanilag vele rokon *másodfokú* melléknév sugallja, hogy a *másodéves* is nyilván egybeírandó. A *felsőéves*-t viszont nemcsak utótagjának a bokrában, hanem a saját betűrendi helyén is közli a HKsz. Nagyon helyes, hogy ez a szótár nem alkalmazza a tömörségre törekvésnek azt az elvét, mint az AkH. 11. kiadásának szójegyzéke, azt tudniillik, hogy ugyanaz a szóösszetétel vagy szókapcsolat csak egy helyütt szerepelhet a szóanyagban. A HKsz. használhatóságát csak növeli az, hogy például a *Margit-legenda* vagy a *Pray-kódex* nyelvemlékcím e szókapcsolatok mindkét tagjának a betűrendi helyén könnyen megtalálható.

Örömmel fogadtam, hogy a HKsz. másban is szakított az AkH. 11. kiadása szótárának ott talán érthető, helykímélő tömörségével. Az AkH. szótára a különírandó -ás, -és képzős szókapcsolatok mellett — illetőleg előtt — nem közli ezeknek az igei alapformáját, mondván, hogy a *féken tartás*, *írásba foglalás* stb. „írásmódjából világosan következik, hogy a *féken tart*, *írásba foglal* stb. alapformát is külön kell írni” (AkH. 128. oldal). Ezt a világos következtetést — úgy gondolom — nem lehet elvárni az átlagos szótárhasználók tízezreitől, hiszen például a különírt *életbe lép* mellett az *életbelépés* egybeírandó, s az ilyen esetek elbizonytalanítják az embereket az -ás, -és képző nélküli alapformák helyesírása tekintetében. Ezért csak helyeseltethetjük, hogy a HKsz.-ban ott van egymás mellett a *féken tart* meg a *féken tartás*, az *írásba foglal* meg az *írásba foglalás*.

A bokrosító közlésmód olyan haszonnal is jár, hogy szemléletesen egymás mellé kerülnek az olyan egybe-, kötőjellel vagy különírandó szókapcsolatok, amelyeknek a helyesírását az azonos elő- vagy utótagjuk miatt könnyű összetéveszteni. A tulajdonnevek bokrában rendszerint ott van az -i képzős alak is. Így például a *Duna* szócikkében a következőket találjuk: „Duna, dunai; Dunaszekeső, dunaszekesői; Duna-táj, Dunatáji; Duna folyam, Duna melléke, Duna melléki, Duna mente | Mosoni-Duna, mosonidunai; a kék Duna”. A szócikkeket s a bennük szemléltetett helyesírási típusokat (csoportokat) jól áttekinthetővé teszi a pontosvesszővel, illetőleg virguláva (|) való tagolás. A szócikkek tetszetősebbek és világosabbak lettek azáltal, hogy a Helyesírási tanácsadó szótárban alkalmazott jelek közül a HKsz. nem alkalmazza a kétféle nyilat (→ és ←), valamint a pontosvessző utáni gondolatjelet. A gondolatjelnek egyetlen szerepe maradt ebben a szótárban: ez figyelmeztet arra, ha valamelyik szó (pl. *Freud* neve) nem választható el. Esztétikusabbak lettek a szótár hasábjai azáltal is, hogy a HKsz. elhagyta a Helyesírási tanácsadó szótárban alkalmazott rengeteg csillagot (*), vagyis azoknak a címszóknak a megjelölését, amelyek az AkH. szótári részében is megtalálhatók. Ezeknek a jelzésére ma már nincs semmi szükség.

Hogy mennyit változott és fejlődött a Helyesírási tanácsadó szótárhoz képest a HKsz., azt jól szemléltetheti egy kis összehasonlítás. Nézzük meg mindkét szótárban a

zs-tól a *zsávolgyruha* címszóig terjedő részt! A Helyesírási tanácsadó szótárnak itteni 44 címszavából 15 nem került be külön címszóként a HKsz.-ba. Közülük 8-nak a főlvétele — helyesírási vagy más szempontból — szükségtelennek látszott; ezek a következők: *zsákállatok*, *zsákelevátor*, *zsákmányéhes*, *zsákocska*, *zsákol*, *zsákoló burgonya*, *zsarnok*, *zsarnokság*. A többi 7 címszót más címszók bokrába téve vette föl a HKsz.: a *zsákhordó*, a *zsákutca* és a *zsákvászon* a *zsák* bokrába került, a *zsaludeszka* a *zsalu*-éba, a *zsargonszó* a *zsargon*-éba, a *zsávolgy katonaruha* és a *zsávolgyruha* pedig a *zsávolgy* szócikkébe. A megmaradt címszók közül is 3-nak (*zs*, *zsák*, *zsáner*) a szócikke kisebb-nagyobb mértékben megváltozott. És viszont a HKsz.-nak ez a része három olyan címszóval, illetőleg szócikkkel bővült, amely a Helyesírási tanácsadó szótárban még nem volt meg: 1. *zsabó*, *zsabója*, *zsabói*; 2. *Zsanett*, *Zsanetta* v. *Zsanettel*; 3. *zсарu*, *zсарuja*, *zсарvi*.

Nagy értéke a HKsz.-nak, hogy szócikkei dialektikus szemléletűek, s így alkalmasak arra, hogy általuk a szótárt használó közönség is elsajátítsa a helyesírási esetek és jelenségek dialektikus szemléletét. Egy szónak vagy szókapcsolatnak a kétféle jelentését írásban nemegyszer a kezdőbetű különbözteti meg. Például az *országgyűlés* szócikkében a következőket olvashatjuk: „országgyűlés; az ónodi országgyűlés; *de*: az Országgyűlés (*intzménynévként*)”. Máskor meg az egybeírás – különírás tekintetében különböző eseteket állítja egymással szembe a HKsz. Erre az *o* betűs részből idézek néhány példát: „orosztanár (= *az orosz nyelv tanára*); *de*: orosz tanár (= *orosz nemzetiségű tanár*)”; „ortopéd cipő; *de*: ortopédcipő-készítés”; „orvos feleség (= *olyan feleség, aki orvos*); *de*: orvosfeleség (= *orvos felesége*)”; „orvosságosüveg (*sajátos alakú üveg*); *de*: hozd ide az orvosságos üveget (*amelyikben orvosság van*)”.

Többször állást foglal a HKsz. olyan szókapcsolatok írásmódját illetően is, amelyek sem az AkH. szótári részében, sem a Magyar értelmező kéziszótárban nem találunk meg. Ilyen például a *foggal-körömmel* és a *felnőttésszel* határozószók írása. Az utóbbit a Helyesírási tanácsadó szótár még különírt formában közölte, pedig szerintem itt nem a különírandó *felnőtt fejjel*, hanem az egybeírandó *gyerekfővel* ~ *gyermekfővel* és *gyerekésszel* ~ *gyermekésszel* analógiája hat erősebben.

Igen hasznos a szótár végén levő „Ragozási táblázatok” című, tizenhárom oldalas függelék. A szerkesztők itt az iktelen és az ikes igék gyakoribb igevégződés-típusainak ragozási sémáit közlik. Sajnos, ide bekerült az a hiba, hogy kötőjellel írták az ilyen címeket: „-d végű ige”, „-g végű ige”, „-zik végű ige” stb. Ez szemben áll azzal, amit ugyanennek a szótárnak 121. oldalán a *d* szócikkében látunk: „*d* végű ige” (tehát kötőjel nélkül!), *de* azzal is, hogy az AkH. kötőjel nélkül írja az ilyen címeket: „*A d* végű igék” (31. o.), „*A t* végű igék” (34. o.), „*Az s, sz, z* és *dz* végű igék” (35. o.). Kötőjelet csak a toldalékok előtt szoktunk tenni: *-d* személyrag, *-k* többesjel, *-ít* igekepző stb.

Még néhány megjegyzés a függelékhez: 1. Nem értek egyet azzal a minősítéssel, hogy az *acsarog* „hangugrató” ige (678. o.), hiszen ezt sokan úgy érthetik, hogy a benne levő *o* hang ragozáskor az egyik helyről a másikra ugrik: *acsarog*, *de acsargok*. Az ilyen ige a MMNyR. (I, 314) és a MMNy. (96) szerint „hangzóhiányos (tő)változatú”. 2. Az *áhit* igeről azt olvassuk a 679. oldalon fölötte lévő címben, hogy „mély hangrendű”, holott ez *ve g y e s h a n g r e n d ű*, csak a toldalákolása mély hangú: *áhitok*, *áhitunk* stb. 3. Ha a feltételes módú *dolgoznék* v. *dolgozنام* igealakok közlésében a ma már gyakrabban használt forma van elől, akkor nem logikus, hogy az *értendők* v. *értենének*, *hoznók* v. *hoznánk* igealakok közül a gyakoribb nem előre, hanem hátra került (385–6. o.).

Mit hiányolok a szótárban? Hiába keressük benne például *Mindszenty* vagy *Sztálin* nevét, pedig újságok és könyvek ma is gyakran emlegetik őket, és mindkét névben van helyesírási probléma. (Nemegyszer látjuk e neveket *Mindszenthly* és *Sztálin* formában írva!) Feltűnő a hiányuk, mert például a sokkal ritkábban keresett *Kilián György* név megvan a HKsz.-ban. Érdemes lett volna fölvenni egy tulajdonnévi *Ház* szócikket is,

mivel országgyűlési tudósításokban nemcsak köznévi *ház*, hanem tulajdonnévi *Ház* szó is gyakran előfordul: „Tisztelt *Ház!*”; „Alapvető szabadságjogokat foglalt törvénybe a *Ház*”. Még nagyon új ez a szótár, de eddigi használata során azt tapasztaltam, hogy amit szűrőpróbaszerűen keresgéltem benne, azt többnyire meg is találtam. A hiányai a gazdagságához képest lényegtelenek.

Lényeges hibával a HKsz.-ban eddig nem találkoztam. Ilyenek hiányában három apró megjegyzéssel zárom recenziómat: 1. Az előszó végén levő keltezésben („Budapest, 1988. májusában”) fölösleges a pont, mivel az évszám itt birtokos jelző. (Vö. AkH. 294. és 295. pont.) 2. A HKsz. szerint az *eszpresszó* főnév csak így választható el: *eszp-reszszó*. Én az *eszpresszó* elválasztást is jónak tartom, minthogy a *presszó* önálló szóként is él az ÉKsz. szerint. (Vö. AkH. 237. pont.) 3. A *Ho Si Minh* név szócikkében a határozóragos *Ho Si Minhnél* szóalak hibás, ugyanis a *h* nem hangzása miatt kötőjellel írandó: *Ho Si Minh-nél*. (Vö. AkH. 217. pont.)

A HKsz. értékes és hasznos könyv. Jelentősen gazdagodott vele a magyar szótár-irodalom, szélesebb lett általa anyanyelvi műveltségünk eszköztára.

Pásztor Emil

Terestyéni Tamás: Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége Magyarországon. Tanulmányok, beszámolók, jelentések. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1987. 78 oldal.

A nyelvművelés végső soron nemcsak a nyelv, hanem a nyelvet használók művelése, s ezért a nyelvművelő feladata nem merülhet ki abban, hogy a nyelvi jelenségeket, a nyelvi változásokat, a nyelvünkben mutatkozó ingadozásokat megítélje a norma, a helyesség szempontjából. A nyelvészek figyelmét joggal keltik fel azok a kérdések, melyekkel Terestyéni Tamás munkája foglalkozik:

1. Milyen arányban vesznek részt a különböző hétköznapi kommunikációs tevékenységi formákban a lakosság fontosabb demográfiai-szociológiai változók szerint tagolt csoportjai?

2. Az emberek, illetve különböző csoportjaik minek alapján és hogyan ítélik meg mások nyelvhasználatát?

3. Milyen társadalmi-kulturális közegben fordulnak elő leggyakrabban az egyes helytelennek minősített beszélt nyelvi és helyesírási változatok?

Ezeknek a kérdéseknek a feltérképezésére a Tömegkommunikációs Kutatóintézet 1983/84-ben kérdőíves adatfelvételt végzett a 18 éven felüli lakosság 1000 fős országos, a nem, az életkor, az iskolázottság és a lakóhely típusa szerinti reprezentatív mintáján. Terestyéni Tamás e vizsgálatot maga is csak kísérleti jellegű tapogatózó lépésnek minősíti a fenti kérdések megválaszolására, már csak azért is, mivel a „mindennapi kommunikációs viselkedésről adott beszámolók csak bizonyos határok között tekinthetők megbízhatóknak, és így az ilyen típusú információkra építő kérdőíves adatgyűjtések semmiképpen sem pótolhatják maguknak a kommunikációs aktusoknak a szociolingvisztikai vagy egyéb vizsgálatát”. Mindazonáltal az eredményes munkára törekvő nyelvművelőnek hasznára válhat, ha megismerkedik ennek a szociológiai szempontú vizsgálatnak az eredményeivel.

Aki a beszéd milyenségével foglalkozik, annak nem árt tudni, hogy a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó emberek egyáltalán mennyi időt töltenek beszélgetéssel, és hogy ezen belül milyen a családon belüli és a családon kívüli beszélgetések aránya. A lakosságnak egy jelentős része — elsősorban az idősebb emberek, a háztartásbeliek és a gyesen lévő anyák — beszélgetésre nyíló lehetőségeiket elégtelennek érzik. A kérdezet-

tek 60%-a volt azon a véleményen, hogy régebben többet beszélgettek az emberek. Különösen erősnek mutatkozott ez a hiányérzet a magasabb iskolázottságúaknál (85%).

Elgondolkodtatóak a vizsgálatnak azok az adatai, melyek a szokásos beszélgetéseken túlmenő kommunikációs formák (olvasás, írás, számolás, rajzolás) használatára vonatkoznak. A megkérdezett aktív dolgozók 31%-ának e tevékenységek egyikére sincs szüksége munkája során, de még a legmagasabb iskolázottságúak jelentős hányada sem végez olyan munkát, amelyben a felsőfokú végzettsége által feltételezhetően meglévő kommunikációs készségeit használnia kellene. Az írásos ügyintézés, a nyilvánosság előtti szereplés is sokak számára jelent kommunikációs nehézséget, s az írásbeliség még korántsem vált mindenki számára a mindennapok tartozékává.

A vizsgálat második részében a szerző a nyelvhasználatra vonatkozó különböző véleményeket, attitűdöket igyekszik megragadni. Két jellegzetes attitűdöt lát: egyrészt a magasabban iskolázott, többnyire város lakó emberét, aki úgy érzi, nyelvi kultúránk vesztett gazdagságából, s a falu nyelvében megtalálni véli az elveszni látszó értékeket, másrészt azoknak az átlagban alacsonyabban iskolázott, többnyire nem város lakó embereknek az attitűdjét, akik a saját nyelvhasználatuktól eltérő, és iskolázottabb, tájnyelvi beütésektől mentes, városi beszéd mód terjedését kedvező változásként, a nyelvi kultúra fejlődéseként élik meg.

A felmérésből az is kiderül, hogy az emberek többsége számára a nyelvi-kommunikációs különbségek a társadalmi különbségek jól érzékelhető és közvetlen indikátoraiaként működnek.

A nyelvészet talán a vizsgálat harmadik részében megfogalmazott kérdések megválaszolásában lenne a leginkább illetékes. A megkérdezettek egy rövid szöveget kaptak melyben öt helyesírási (*pihennyek, mettuttam, tömvevan, sietet, egyyik*) és öt nyelvhasználati (*lássá, nem-e késik, sarkába, utazok, sok turistákkal*) hibát rejtettek el, s az volt a feladatuk, hogy javítsák ki a szöveg hibásnak érzett részeit. A minta 2,1 százaléka (21 fő) analfabéta volt, a megmaradó 963 fő közül pedig mindössze 13 százalékot tett ki azoknak az aránya, akik az összes hibát felismerték. Vizsgálja a tanulmány a felismert és a fel nem ismert hibák arányát iskolázottság, életkor, a hiba típusa szerint, de véleményem szerint tanulságos volna megvizsgálni azt is, hogy van-e, és ha igen, akkor milyen a 2. részben felvázolt attitűdök és a 3. részben elért eredmények közötti kapcsolat.

Befejezésül a szerző felvázolja a megkezdett kutatási irány jelentőségét, lehetséges perspektíváit tudományága számára, s hangsúlyozza, hogy a különböző kommunikációs tevékenységi formák használatának gyakorisága, a nyelvi-kommunikációs szokásokhoz fűződő értékítéletek tanulmányozása elengedhetetlen a szociológia és a kommunikáció-kutatás számára. Reméljük, hogy Terestyéni Tamás munkája nyomán egyre több nyelvész is kedvet kap e kérdéskör tanulmányozására.

A szerző vizsgálati eredményei „belső kiadványként” láttak napvilágot, ezért nehezen hozzáférhetőek. Az érdeklődő olvasónak figyelmébe ajánlom Terestyéni két tanulmányát a Jel-kép c. folyóirat 1987/4. és 1988/1. számában (Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége; Nyelvi kultúránk a vélemények tükrében). E tanulmányok az itt ismertetett kutatási beszámolón alapulnak.

Horváth Veronika

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

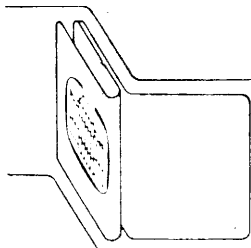
Felelős vezető: Hazai György

Budapest, 1989., Nyomdai táskaszám: 18496

Felelős szerkesztő Szende Aladár — Műszaki szerkesztő: Sándor István

Megjelent: 11,2 (A/5) iv terjedelemben — HU ISSN 0025—0236

A FAMULUS A TUDOMÁNYOKBAN MUNKÁLKODÓK SEGÍTŐJE

A **Famulus**

AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT
1052 Budapest, V. Gerlőczy u. 7.
Tel.: 188-633

CSÖKKENTETT ÁRON ÁRUSÍTJA

az AKADÉMIAI KIADÓ
és más könyvkiadók
régebben megjelent könyveit.

A tudományok minden területéről található szakkönyvek a könyvesbolt készletében. A felsőoktatásban tankönyvként használt kiadványok, a tudományos kutatásban nélkülözhetetlen monográfiák és kézikönyvek, valamint tudományos folyóiratok régebbi számai gazdagítják a választékot.

Keresőlistákat, megrendeléseket elfogadnak egyéni és közületi vásárlóktól, postai, utánvétes szállításra is.

(A közületi vásárlók átutalással is fizethetnek.)

Tudományos kiadványok kedvezményes áron:

A FAMULUS
A TAKARÉKOS, TUDNI VÁGYÓ OLVASÓK KÖNYVESBOLTJA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető bármely hírlapkézbesztő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel út 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest, Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11488, az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 382-440) könyvesboltjaiban. Előfizetési díj egy évre: 108 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, Pf. 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémia Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudomány társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Hírlapelőfizetés és Lapellátási Irodánál (Bp. XIII., Lehel út 10/A.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 382-440) könyvesboltjaiban.

Ára: 27 Ft
Evi előfizetés: 108 Ft

Nyelvészeti kiadványok

- Nyelvművelő kézikönyv. Szerkesztette: *Grétsy László és Kovalovszky Miklós*. I. kötet 1980., Akadémiai Kiadó 1294 oldal, 245,— Ft. II. kötet 1985. Akadémiai Kiadó 1291 oldal, 269,— Ft
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerkesztette: *Juhász József—Szőke István—O. Nagy Gábor—Kovalovszky Miklós*. 2. kiadás, 1983. Akadémiai Kiadó. I—II. kötet, 430,— Ft
- O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva*: Magyar szinonimaszótár. 1978. Akadémiai Kiadó 593 oldal, 147,— Ft
- Régi magyar glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette: *Berrár Jolán és Károly Sándor*. 1984. Akadémiai Kiadó 805 oldal, 228,— Ft
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás. I—II. kötet. Akadémiai Kiadó 1988. 821 + 822 oldal, 536,— Ft
- Benkő Loránd*: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. 1980. Akadémiai Kiadó, 392 oldal, 115,— Ft
- Bakos Ferenc*: A magyar szókészlet román elemeinek története. 1982. Akadémiai Kiadó, 559 oldal, 141,— Ft
- Új magyar tájszótár. Főszerkesztő: *B. Lőrinczy Éva*, szerkesztő: *Hosszú Ferenc*. I. kötet, 1979. Akadémiai Kiadó 1053 oldal, 207,— Ft. II. kötet, 1988. Akadémiai Kiadó 1175 oldal, 305,— Ft
- Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete). *Gáldi László* irányításával szerkesztette *J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre*. I. kötet 1973. Akadémiai Kiadó, 1167 oldal, 198,— Ft. II. kötet 1978. 1351 oldal, 228,— Ft. III. kötet 1987. 603 oldal, 197,— Ft. IV. kötet 1987. 800 oldal, 253,— Ft
- Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: *Szabó T. Attila*. IV. kötet, 1984. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1298 oldal, 286,— Ft
- A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, 1984. Akadémiai Kiadó 388 oldal, fűzve 23,— Ft, kötve 36,— Ft
- Róka Jolán*: Az újságzsövegek szerkesztési és stílustipológiája 1986. Akadémiai Kiadó 208 oldal, 59,— Ft
- Székelnyelvföldrajzi szótár. Összeállította *Gálffy Mózes és Márton Gyula*. 1987. Akadémiai Kiadó, 455 oldal, 110,— Ft
- A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. I. kötet 1967. 1142 oldal, 250,— Ft; II. kötet 1970. 1111 oldal, 250,— Ft; III. kötet 1976. 1230 oldal, 285,— Ft; IV. kötet: Mutató. 1984. 493 oldal, 159,— Ft
- Imre Samu*: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése. 1986. 67 oldal, 21,— Ft
- Soltész Katalin*: Arany János verselése. 1987. Akadémiai Kiadó 347 oldal, 58,— Ft